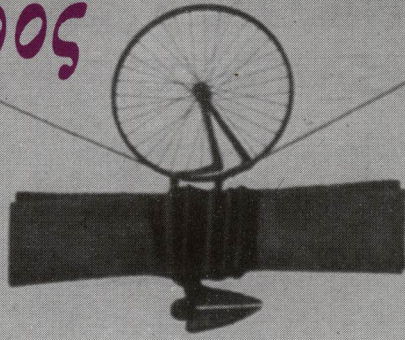

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, Παρέλαβε τη χώρα φτώχῃ, τὴν ἀφήνει φτωχότερη • **Γ. Φαράκλας**, Θάνατος ἐνὸς γλωσσολογιστοῦ • **Ν. Κοταρίδης**, Ἐὰν «ὅλοι οἱ πολιτικοὶ εἶναι ἴδιοι», γιατί πρέπει νά διαλέξουμε κάποιον; • **Ν. Προκόβας**, Ἄντι καί καλή ψυχή • **Π. Λινάρδος-Ρυλμόν**, Ἡ κοινωνία τῆς γνώσης: Μιά νέα ἰδεολογία γιά τὴν Εὐρώπη • **Γ.Ν. Μπασκόζος**, Ἐλεύθερος καὶ δεσμευμένος χρόνος • **Α. Ἀγγελίδου**, Τὸ ὄνομα τοῦ νέου κηρίου τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης • **Μ. Μαυροειδῆς**, Μουσικὸς ἑλληνοκεντρισμός: νόμιμη στάση ἢ νοσηρὸ ἰδεολόγημα; • **Σ. Ἀναγνωστοπούλου**, Ἡ παιδεία ὡς καθρέφτης τῶν προβλημάτων μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου: Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως • **Α. Ρίτσαρτς**, Ἀπλῶς ἐκτελοῦσαν διαταγές • **Φ. Βιντελιέ**, Ἡ νέα ὑπόθεση ἱστορικοῦ ἀρνητισμοῦ • **Β. Βαμβακᾶς**, Ρεμπέτες καὶ ρεμπέτικο τραγούδι • **Κ. Δοξιάδης**, Ἡ γενιά τοῦ ἐδῶ καί τότε • **Σ. Μπουρνάζος**, Κάκτοι καὶ κέραμοι • **Δ. Καγγελάρη**, Παραμύθια καὶ μεταμορφώσεις

Παρασκευή 28 Ἰουνίου 1996 • τεῦχος 24 • δρχ. 800

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 28 Ιουνίου 1996

τεύχος 24, τιμή 800 δραχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα
Ετήσια (24 τεύχη): 15.000 δραχ.
Εξαμηνιαία (12 τεύχη): 7.500 δραχ.
Φοιτητική (24 τεύχη): 10.000 δραχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δραχ.

Ευρώπη

Ετήσια (24 τεύχη): 17.000

Άλλες χώρες

Ετήσια (24 τεύχη): 20.000 δραχ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

Αγγελος Ελεφάντης
Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58
Τηλ. 3239645 • FAX 3227706
Εκτύπωση: Αφοί Χρυσόχου,
Στυμφαλίας 8,
Περίστερι, τηλ. 5719937

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, Παρέλαβε τη χώρα φτωχή,
τήν αφήνει φτωχότερη 4

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ, Γράφουν οι: Γ. Φαράκλας
Ν. Προκόδας, Ν. Κοταρίδης 6

Π. ΔΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ, Ή κοινωνία τής γνώσης:
Μιά νέα ιδεολογία για την Ευρώπη 14

Γ.Ν. ΜΠΑΣΚΟΖΟΣ, Ήλεύθερος και δεσμευμένος χρόνος . 16

Α. ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, Τό όνομα τού νέου κτιρίου
τού Συμβουλίου τής Ευρώπης 19

Μ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗΣ, Μουσικός έλληνοκεντρισμός:
Νόμιμη στάση ή νοσηρό ιδεολόγημα; 22

Σ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ: Ή παιδεία ως καθρέφτης
τών προβλημάτων μιάς ιστορικής περιόδου 24

Α. ΡΙΤΣΑΡΝΤΣ, Ή απλώς έκτελοῦσαν διαταγές 29

Φ. ΒΙΝΤΕΛΙΕ, Ή νέα υπόθεση
ιστορικού άρνητισμού 33

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Β. ΒΑΜΒΑΚΑΣ, Ρεμπέτες και ρεμπέτικο 37

Κ. ΔΟΞΙΑΔΗΣ, Ή γενιά τού έδω και τότε 40

Σ. ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ, Κάκτοι και κέραμοι 44

Δ. ΚΑΓΓΕΛΑΡΗ, Παραμύθια και μεταμορφώσεις 49

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Ή φωτογραφία τού έξωφύλλου είναι τού Κωστή Αντωνιάδη

Πρίν από έναν μήνα αποστείλαμε 442 ειδοποιητήρια για τις συνδρομές πού έχουν λήξει. Μέχρι σήμερα ανανεώθηκαν περίπου εβδομήντα. Ξέρουμε ότι υπάρχουν προβλήματα: οι καθυστερήσεις τού ταχυδρομείου, ή δυσκολία νά πάει κανείς στό ταχυδρομείο ή τήν τράπεζα κλπ. Άλλά, ειλικρινά, ή τύχη τού περιοδικού βρίσκεται στά χέρια τών συνδρομητών. Άν αυτές οι τριακόσιες πενήντα συνδρομές ανανεωθούν, δά μπορέσουμε νά συνεχίσουμε.

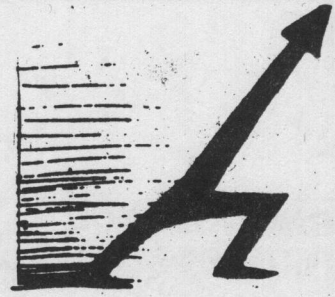
Παρέλαβε τή χώρα φτωχή·

Ο Ανδρέας Παπανδρέου, ιδρυτής και αρχηγός του ΠΑΣΟΚ, πρωθυπουργός της χώρας κατά τό μεγαλύτερο διάστημα της τελευταίας δεκαπενταετίας, πέθανε τς πρώτες πρωινές ώρες της Κυριακής 23.6.96.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου παρέλαβε τούτο τόν τόπο φτωχό και τόν παραδίνει φτωχότερο. Έπαιξε μέ τς τύχες του, ή πολιτική του παρουσία δέν ήταν παρά ένα διαρκές παιχνίδι, αλλά άφησε και τούς άλλους, ακόμη και τούς άπλους ανθρώπους, νά παίξουν κι αυτοί. Γι' αυτό αγαπήθηκε, λατρεύτηκε από τά εκατομμύρια τών «μή προνομιούχων». Χαρακτηρίστηκε κορυφαίος πολιτικός, μολονότι οί απόψεις του, οί αναλύσεις του, τά συνθήματα και ή πολιτική του διαψεύσθηκαν οίκτρα όχι μόνον από τά πράγματα αλλά και από τόν ίδιο. Κήρυκας τού αντιαμερικανισμού, υπέγραψε συμφωνία παραμονής τών βάσεων ονομάζοντάς την «συμφωνία απομάκρυνσης». Πολέμιος τής ευρωπαϊκής ενοποίησης και τής ελληνικής συμμετοχής στην ΕΟΚ («ΕΟΚ και NATO τό ίδιο συνδικάτο»), κατέληξε νά χαρακτηρίζει τή ένταξη τής Ελλάδας στην Ε.Ε. κορυφαία κατάκτηση τής μεταπολίτευσης πού πρέπει νά διαφυλαχθεί πάση θυσία. Άριστερός ό ίδιος, κατά δήλωσή του — κι όχι μόνο στά νεανικά του χρόνια —, συντέλεσε αποφασιστικά στην καταλήστευση και τή χρεοκοπία τής ελληνικής Άριστεράς, μετατρέποντας τς ιδέες της και τά όράματα της σέ στείρο οικονομιστικό συνδικαλισμό και συνθηματολογία. Κήρυξε τήν εξαργύρωση όλων τών γραμματίων και όλων τών αξιών τής Άριστεράς, έδω και τώρα, υποσχόμενος «τόν σοσιαλισμό στίς δεκαοκτώ». Πέρα από τς ιδέες, πέρα από τήν καρδιά και τά πιστεύω, ό Ανδρέας Παπανδρέου σπατάλησε τά χρήματα πού διαχειρίστηκε: ή πολιτική του τής τελευταίας περιόδου δέν είναι παρά ή έμπρακτη αναγνώριση τού γεγονότος αυτού άφου και ό ίδιος, ως κυβερνήτης, αναγκάστηκε νά αντιμετώπισει τς συνέπειες τής παπανδρεϊκής πολιτικής τής δεκαετίας τού '80.

Πιστεύοντας στόν θεό τής άμεσης ανταλλαξιμότητας τών πάντων μέ έπαθλο — μή ανταλλάξιμο αυτό — τήν έξουσία, ό Ανδρέας Παπανδρέου δέν δίστασε νά χρησιμοποιήσει ή και νά καλλιεργήσει τόν έθνικισμό όταν αισθάνθηκε ότι δι' αυτό εξασφαλίζει ένα νέο σημείο έπαφής και επικοινωνίας μέ τς μάζες. Έτσι ή χώρα θγήκε πολλαπλά έξουθενωμένη, ακόμη και στό διπλωματικό πεδίο, άπ' αυτά τά νέα μονοπάτια επικοινωνίας τού Ανδρέα μέ τόν λαό. Πολλά από τά προβλήματα πού εμφανίζονται σήμερα, όπως ή απόκλιση από τήν ΕΕ, ή διεθνής απομόνωση, οί πρόσφατες

τήν ἀφήνει φτωχότερη

ἐκδηλώσεις τῆς τουρκικῆς ἐπιθετικότητας, ὀφείλονται σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἐξουθένωση. Ἐγκαινίασε καί ἐπέβαλε τό ὕφος καί τό ἦθος τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ: ὅλες οἱ ἐξουσίες πηγάζουν ἀπό τόν ἀρχηγό καί ἀσκοῦνται ἐπ' ὄνοματί του. Δίδαξε τήν περιφρόνηση πρὸς τοὺς θεσμούς κολακεύοντας τὴ λαϊκὴ κυριαρχία: «Δέν ὑπάρχουν θεσμοί, παρὰ μόνο ὁ κυρίαρχος λαός». Δέν ἄφησε ἔργο, μόνο ἡ ὀλισθηρὴ κληρονομιά τοῦ λαϊκισμοῦ θά ἀπομένει ὡς ὀδηγητικός μίτος τῶν νέων ἰθυνόντων. Πανεπιστημιακός ὁ ἴδιος, δέν δίστασε νά καταγγεῖλει τίς «ἐλίτες», τήν κριτικὴ σκέψη πού ἀπειλοῦσε νά διαταράξει τήν ἀμεσότητα τῆς ἐπικοινωνίας του μέ τόν λαό. Ἔτσι τὰ τριτοκοσμικά ἰδεολογήματα τοῦ «κατεστημένου», τῶν «προνομιούχων καί μὴ προνομιούχων Ἑλλήνων», τῆς μητρόπολης καί περιφέρειας σαλάγιζαν τοὺς Νεοέλληνες στίς ἄγονες γραμμές τῆς ἀκρισίας καί τῆς ἀνεπικοινωνίας μέ τὰ πραγματικά προβλήματα τοῦ τόπου καί τῆς ἐποχῆς.

Ὁφείλουμε σεβασμό καί τιμὴ στους νεκρούς· ὀφείλουμε, ὡστόσο, περισσότερο τήν ἀλήθεια ἀπέναντι στους ζωντανούς. Μέ αὐτὴ τὴν ἔννοια δέν θά διατάσουμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Ἄνδρέας Παπανδρέου καλλιέργησε καί ἐξέφρασε πολλά ἀπὸ τὰ συμπτώματα στρέβλωσης πού παρουσιάζει ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία, διδάσκοντας τόν διαχωρισμό καί τὴν αὐτονόμηση τοῦ λόγου ἀπὸ τὴν πράξη, τόν καιροσκοπισμό, τελικά τόν κυνισμό. Ἀρχηγέτης τῆς δημοκρατικῆς παράταξης, ἀπέναντι σέ μιά ἀντιδημοκρατικὴ, σέ μιά βουλιμικὴ καὶ ἀφερέγγυα Δεξιά, στάθηκε ὁ ἡγεμόνας τοῦ πιὸ ἀντιδημοκρατικοῦ κόμματος πού διαχειρίστηκε πράγματα καὶ ἀνθρώπους. Πολλοὶ ἀξιόλογοι ἄνθρωποι αὐτοῦ τοῦ χώρου, ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος, τῆς πολιτικῆς, τῶν ἀγῶνων καί τῶν κοινωνικῶν εὐαισθησιῶν, ἀπομακρύνθηκαν ἢ ἐξωπετάχθηκαν. Ὁ Ἄ. Παπανδρέου ἀφήνει πίσω του ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φιλόδοξες μετριότητες, πολιτικούς καριέρας μέ δοτὴ ἐξουσία, στελέχη πού ἀνέχθηκαν νά παίξουν ρόλους κομπάρσου στοῦ δικό του παιχνίδι ἐξουσίας.

«Ἄνδρέα ζεῖς, ἐσύ μᾶς ὀδηγεῖς», φωνάζουν ἑκατοντάδες χιλιάδες ἄνθρωποι. Ἐμεῖς ἐλπίζουμε, χωρὶς ὅμως καί νά τό πολυπιστεύουμε, ὅτι ἡ ἐκλειψὴ του ἴσως θά σημάνει καλύτερες μέρες γιὰ τόν τόπο.

Ὁ Ἄνδρέας Παπανδρέου πέθανε. Εἶχε παραλάβει μιά Ἑλλάδα ἐξαθλιωμένη καί τὴν παραδίδει ἀθλιότερη.

ΘΑΝΑΤΟΣ ΕΝΟΣ ΓΛΩΣΣΟΦΑΓΩΜΕΝΟΥ

σωπο τοῦ ἐκλιπόντος, δέν εἶναι κατάλληλη ἡ ὥρα, καί ἄλλωστε ἄλλοι ἐκφράζουν τήν ἴδια γνώμη ἀπό μένα πιά καλά, πού τούς ἀκούω καί τούς διαβάζω. Μερικούς ἀπ' αὐτούς τούς ἀγαπῶ: ὁ θαυμασμός μου ἐκφράζεται ὡς ἀγάπη, ὄχι μόνον ὡς δέος. " Ἄλλους πάλι ἀγαπῶ, πού δέν συμφωνῶ μαζί τους, ὅπως ἐσένα. Τόν νεκρό δέν τόν ἤξερα, καί δέν τόν ἀγαποῦσα, ὅμως τόν ἀγαποῦσες καί τόν θαύμαζες ἐσύ.

Ἀλήθεια, ὁ θάνατος εἶναι μία ὑπόθεση ἰδιωτική, ἀλλά ὁ θάνατος ἐκείνων πού σκηνοθέτησαν τή ζωή τους μπρός στά μάτια τοῦ δήμου γίνεται καί αὐτός ἔργο καί πράξη δημόσια. Πλοκή, περιπέτεια, λύση, λέει ὁ Ἀριστοτέλης περιγράφοντας τήν τραγωδία. " Ὄταν ὁ θάνατος εἶναι τό τέλος μιᾶς ζωῆς χωρίς ἰδιωτικότητα — καί μή μου πεῖς πώς φταῖνε τά μέσα ἐνημέρωσης, ἄλλοι πολιτικοί κατόρθωσαν νά διαφυλάξουν ὅ,τι δέν ἐνδιαφέρει κανέναν —, τότε γίνεται «τέλος» μέ τήν ἔννοια τοῦ σκοποῦ, ἀποκτᾶ δηλαδή τό νόημα τῆς δραματικῆς λύσης μιᾶς πλοκῆς. Μία ζωή χωρίς ἰδιωτικότητα ἦταν ἡ ζωή τοῦ συγχωρεμένου: δέν παρακολουθοῦσαμε μόνο τῆς ἀσθένειάς του, ἀφοῦ κυβερνοῦσε ἀπό τήν κλίνη του, ὄχι, παρακολουθοῦσαμε καί τούς ἔρωτές του: κι ἐκεῖ ὑπῆρχε πολιτικά — ξέραμε γιά τόν πατέρα του, ἀλλά καί γιά τά παιδιά του. " Ὅπως οἱ Θηβαῖοι παρακολουθοῦσαν τά ἔργα τῶν δύο παιδιῶν τοῦ Οἰδίποδα. Αὐτή ἡ ἐξουσία μπερδεύε τά τοῦ οἴκου καί τά τοῦ δήμου: ταῦτιζε τό πρόσωπο καί τήν ἰδέα. " Ἐτσι μᾶς ἔμεινε τό πρόσωπο καί μᾶς τελείωσε ἡ ἰδέα. Τελεύτησε τό πρόσωπο: θά ἀναστηθεῖ καμιά ἰδέα;

Πάντως ὁ Κρέων εἶχε δίκιο, ὄχι ἡ Ἀντιγόνη: ὁ θάνατος τοῦ ἀδελφοῦ της δέν ἦταν ὑπόθεση ἰδιωτική, οἰκογενειακή. Ἦταν μία πολιτική «λύση». Παρατηρῶ μάλιστα πώς ἡ λύση αὐτή προηγεῖται τοῦ δράματος. Τό ἴδιο τό δράμα ἔχει ἄλλη λύση: τό θάνατο τῆς Ἀντιγόνης. Φαντάζομαι ὅτι θά σκέφθηκες πώς οἱ πολιτικοί σου ἀντίπαλοι θά σ' ἐξοβελίσουν κι ἐσένα τώρα — ἐσένα, πού σάν φίλος θέλησες νά τιμήσεις τόν ἄρρωστο, νά τόν προστατέψεις ἀπό τούς γύπες ὅσο ἀκόμα ζοῦσε. Πώς νά τόν προστατέψεις ὅταν μόνος του παραδόθηκε σ' αὐτούς, ὅταν γύπας ὁ ἴδιος γαντζωνόταν στό σκῆπτρο;

Ἄλλά δέν νομίζω ὅτι σέ νοιάζει γιά σένα. — Θά σέ λύπησε κυρίως ἡ σκέψη ὅτι ὁ θάνατος τοῦ ἀγαπημένου προσώπου χαροποίησε ἐκείνους πού εἶδαν τό γεγονός σάν μία λύση. Τούς ἀντιπάλους του στήν παράταξη θά σκέφθηκες, καί θά ἔνωσες ἴσως πόσο «ἀχάριστη» μπορεί νά εἶναι μία οἰκογένεια μέ τούς νεκρούς της, ἔστω ἡ μεταφορικά ἐννοημένη «οἰκογένεια», ὅπως τό ἔνωσες καί στό παρελθόν, ὅταν ὁ ἡγέτης σας ζοῦσε. « Τόν γλωσσοφάγανε, τόν ἄνθρωπο », ἄκουγα νά λέει τό ραδιόφωνο μία πού πῆγε νά προσκυνήσει τή σορό. " Ὅμως σκέψου ὅτι εἶναι μᾶλλον καί γιά μᾶς, τούς ἀπ' ἔξω, πού δέν ἀνήκουμε στήν κυριολεκτική μήτε στή μεταφορική οἰκογένεια, ὁ θάνατός του μία λύση. Καί μετά σκέψου πάλι ὅτι οἱ οἰκογενειακές σχέσεις φταῖνε πού ὑπάρχει γενικῶς ἀχαριστία: ἐμεῖς οἱ ἀπ' ἔξω δέν μπορούμε νά εἴμαστε «ἀχάριστοι». Ἄλλά καί ἡ παράταξη δέν εἶναι οἰκογένεια. " Ἄν οἱ ἀντίπαλοι στήν παράταξη ἐνδιαφέρονται γιά τό κοινό ὄφελος, τότε σίγουρα δέν θά διστάσουν νά ἐναντιωθοῦν στόν ἡγέτη τους ὅταν θεωρήσουν ὅτι ἡ στάση του θέτει τοῦτον τόν στόχο σέ κίνδυνο. " Ἄρα θά πράξουν ὅ,τι ἀκριβῶς ἐπράξαν. Ἦ ἔννοια «ἀχαριστία» ἔχει νόημα μόνον ὅταν μᾶς εἶναι ἀδιάφορο τό κοινό καλό. — Ἐξέρω, ὑπάρχει καί ἄλλη ἀνάγνωση τῶν πεπραγμένων, ὅπου ὑποθέτουμε τήν ἰδιοτέλεια ὡς κίνητρο, καί ἄρα ἔχει νόημα ἡ μομφή τῆς «ἀχαριστίας». Πλὴν δέν ξέρω ἐγώ νά βυθομετρῶ καρδιές. Κυρίως θά μοῦ ἦταν πολιτικά ἀδιάφορο τό ἀποτέλεσμα τῆς μέτρησης, ἂν ἦταν ἐφικτή. " Ἄλλωστε, οὔτε τόν ἴδιο τόν νεκρό κατηγορῶ γιά ἰδιοτέλεια — τόν κατηγορῶ γιά προσωποποίηση

τῆς πολιτικῆς, δηλαδή γιά μία κακῶς ἐννοημένη ἰδιοτέλεια, πού δέν ἀρμόζει σέ ἀνθρώπους πού φιλοδοξοῦν νά ὑλοποιοῦν ὄραματα.

Σέ θυμᾶμαι μ' αὐτόν τόν μελίχιό λόγο πού σου 'χει μείνει. Τί δουλειά εἶχε ἐσύ μέ τήν ἐξουσία πού μπερδεύει τά τοῦ οἴκου καί τά τοῦ δήμου, τό πρόσωπο καί τήν ἰδέα; Τί ἤθελες κι ἀγάπη σες αὐτόν πού τήν ἀγαποῦσε τόσο, ὅταν ἐσύ δέν τήν ἀγαπᾶς; Ὁ ἔρωτάς σου δέν ἔμοιαζε μέ τῶν πολλῶν, δέν ἀγαποῦσες στό πρόσωπό του αὐτό πού θά 'θελες νά ἦσουν ἐσύ. Ὁμως, ἀντί νά συνεχίσεις νά εἶσαι ἐρωτευμένος μέ τόν «δήμο», ὅπως λέει ὁ Σωκράτης ἀπαντώντας στόν Καλλικλῆ, ὅπως πράττουν ὅσο πραγματικά πολιτεύονται, ἀλλά δέν ἔχουν προσωπική «φιλοδοξία», μέ ἀποτέλεσμα οἱ πολλοί νά νομίζουν ὅτι δέν πολιτεύονται, ὅπως λέει πάλι ὁ Σωκράτης γιά λόγου του, καί τό δικομματικό πανελλήνιο γιά τούς ἀριστερούς, ἀντί, λοιπόν, νά συνεχίσεις νά τό κάμνεις αὐτό, μπερδεφες πρόσωπα καί ὄραματα, δηλαδή τά ὄραματα μέ τά θάματα, καί ἔγινες ὁ μελίχιος λόγος μίας ὄχι τόσο μελίχιας κυβέρνησης, ἐνῶ θά ἀρκοῦσε νά εἶσαι ὁ οἰκογενειακός φίλος ἐνός κατὰ τά ἄλλα δημόσιου προσώπου — ὅσο μπορούσε ἐκεῖνος νά μήν εἶναι μόνο αὐτό — ἐνῶ θά θαύμαζες ἀνθρώπους πού ζητοῦν νά ἰδρῦσουν μία ἄλλου εἶδους δημοσιότητα, ὄχι τῶν ἐπιφανῶν προσώπων, ἀλλά πού ν' ἀφήνει στούς ἀνθρώπους τό πεδίο ἀπόσυρσης ἢ μοναξιᾶς πού εἶναι ἀπαραίτητο στήν ἐλευθερία τους, καί πού κάποτε πεθαίνουν νεότεροι καί μέ βίαιον τρόπο ἐξαιτίας αὐτοῦ, ὅπως ἐκεῖνος ὁ Σουηδός ἕνα βράδυ πού πῆγε στόν κινηματογράφο μέ τή γυναίκα του.

Γιῶργος Φαράκλας

ΑΝ «ΟΛΟΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΕΙΝΑΙ ΙΔΙΟΙ» ΓΙΑΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΔΙΑΛΕΞΟΥΜΕ ΚΑΠΟΙΟΝ;

σεις αὐτές κατάντησαν πλέον στερεότυπα τοῦ πολιτικοῦ παιχνιδιοῦ καί καταδεικνύουν κάποιες τάσεις στό πολιτικό μας σύστημα καί τή λειτουργία του, ἡ σημασία τῶν ὁποίων δέν συνάγεται μόνον ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ λαϊκισμοῦ, τήν κατῆχουση τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἢ τήν πολιτική καί ἰδεολογική ἀποδυνάμωση τῆς Ἀριστερᾶς. Αὐτό, ὅμως, πού πρωτίστως καταδεικνύουν τά στερεότυπα αὐτά δέν εἶναι τόσο ἡ ἀδύναμη διαφοροποίηση τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ ὅσο ἡ ἀπόσπαση τῆς πολιτικῆς δράσης καί τῶν πολιτικῶν δρώμενων ἀπό τήν καθημερινότητα κάποιων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ διαπίστωση αὐτή μᾶς φέρνει στό νοῦ δύο ἀκόμα διεργασίες πού συντελοῦνται μᾶλλον ἀνεπαίσθητα: πρῶτον, ἡ πολιτική κινητικότητα, μέ τήν ἔννοια τῆς μετακίνησης φήφων, τῆς μετατόπισης τῶν κέντρων βάρους στό πολιτικό πεδίο, τῆς παραγωγῆς διαφοροποιούμενου πολιτικοῦ προσωπικοῦ, ἐπιβραδύνεται ἢ καί ἀδρανοποιεῖται — ἢ καλύτερα ἔχει ἀποσυνδεθεῖ ἀπό κοινωνικοἰδεολογικές διεργασίες καί συναρτᾶται πλέον μέ δρώμενα πού τίς περισσότερες φορές παρουσιάζονται ὡς ἀναπόφευκτα καί συντελεσθέντα, ὅπως π.χ. ἡ σύνδεση μέ τήν Εὐρωπαϊκή Ἑνωση ἢ ἡ πρωθυπουργία Σημίτη ἢ ἡ ἰδιωτικοποίηση τῶν πανεπιστημίων. Ἡ κινητικότητα καί ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ θά ἐγκλωβίζεται μᾶλλον σέ γραφειοκρατικούς κομματικούς μηχανισμούς πού, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τά σχέδια κοινωνικῆς ὀργάνωσης, μᾶλλον προσαρτήθηκαν στίς ἐπιταγές τοῦ κατεστημένου καί τῶν συμφερόντων του.

Δεύτερον, τό ἀποπτωχευμένο ἢ ἀκριβέστερα τό ἰδιωτικοποιούμενο κράτος δέν προσφέρει πλέον δυνατότητες νά «πλησιάσει» ὁ πολιτικός τόν λαό καί νά «φροντίσει τά δικά μας παιδιά», μιάς καί τό ρουσφέτι ὅσο πάει καί ἀλλάζει μορφή καί πλαίσιο ἀναφορᾶς. Ἐτσι οἱ μὲν πολιτικοί

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

ἀποφεύγουν πλέον ὡς ὁ διάλογος τὸ λιβάνι τούς ψηφοφόρους καὶ ἰδίως τὰ «ἐνδιάμεσα στελέχη», καταφεύγοντας στὴν ἀσφάλεια τῶν ΜΜΕ, οἱ δὲ ψηφοφόροι ὄλο καὶ περισσότερο ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ ἐποχὴ πού δέναν τὰ σκυλιά μὲ τὰ λουκάνικα ἔχει παρέλθει ἀνεπιστρεπτή. Τώρα οἱ πολιτικοὶ συναλλάσσονται μὲ ἐκδοτικοεργολαβικά συμφέροντα καὶ οἱ «ἀπλοὶ» ψηφοφόροι ὅπου φύγει φύγει.

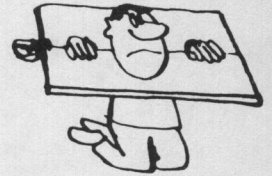
Ἐπιτρέψτε μου, ὅμως, στὸ ἀπόφθεγμα «ὄλοι οἱ πολιτικοὶ εἶναι ἴδιοι», τὸ ὅποιο, κατ' ἀρχὴν, φαίνεται νὰ ἀντιφάσκει μὲ τὴν ἴδια τὴν πολυκομματικὴ πραγματικότητα. Ταυτόχρονα, ὅμως, φαίνεται νὰ συγχρονίζεται μὲ μιά τάση «στρογγυλοποίησης» τῶν κληρονομημένων διαφοροποιήσεων, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στὴν ἀποτροπὴ κάθε ἐνδεχόμενου νὰ παραχθοῦν ἐναλλακτικὲς πολιτικὲς πού θὰ ἀντιστρατεύονται τὰ σχέδια καὶ τὰ συμφέροντα τῶν κυρίαρχων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων. Ἡ περίπτωση τῶν χωματερῶν τῆς Ἀττικῆς εἶναι ἐνδεικτικὴ τῶν διαφοροποιήσεων πού μπορεῖ νὰ ἀνεχθεῖ στὸ πλαίσιο τοῦ τῶν πολιτικῶν μας συστήματος. Καὶ ἂν πολλαπλασιάσουμε τὰ παραδείγματα, μποροῦμε, πράγματι, νὰ διαπιστώσουμε ὅτι τὸ πολιτικὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνεχθεῖ καὶ νὰ παράξει στὸ ἐσωτερικὸ του τέτοιες συγκρούσεις καὶ διαφοροποιήσεις πού νὰ ὀδηγοῦν σὲ διακριτὰ κοινωνικά σχέδια, πέραν τῆς διαχειριστικῆς λογικῆς πού ὑπαγορεύουν τὰ διαπλεκόμενα, «ξένα καὶ ντόπια» συμφέροντα.

Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλά θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανεὶς ἀναφορικά μὲ αὐτὸ τὸ διαρκῶς ἀνελαστικοποιούμενο πολιτικὸ σύστημα, γιὰ τὶς ἰσορροπίες τοῦ ὁποίου καλὰ «δουλεῖ» ἡ ἀποχὴ καὶ ἡ ἐγκατάλειψη. Τί σημαίνει, ὅμως, αὐτὴ ἡ φράση γι' αὐτὸν πού τὴν ἐκστομίζει ἐν εἰδῆ καταγγελίας μπροστά στίς κάμερες τῶν δημοσιογράφων; Προφανῶς δὲν συμερίζεται τὶς ἀναλύσεις περὶ «ἀχρηστίας τῶν διαχωριστικῶν γραμμῶν» καὶ τὰ νέα ἰδεολογήματα γιὰ τοὺς «μονόδρομους στίς λεωφόρους τῆς Εὐρώπης». Ἐὰς δοῦμε λοιπὸν ὄχι ἂν «ὄλοι οἱ πολιτικοὶ εἶναι ἴδιοι», ἀλλὰ τί τοὺς καθιστᾷ «ἴδιους» στὰ μάτια κάποιων, ἢ ποιὲς εἶναι οἱ διαφορὲς ἐκεῖνες πού καθίστανται ἀνενεργές ὅταν κάποιος καλεῖται νὰ συνδέσει τὴν καθημερινότητά του μὲ πολιτικὰ δρώμενα καὶ πρόσωπα. Ἐὰς φάξουμε λοιπὸν τὶς σημασίες πού ἔχουν τὰ στερεότυπα αὐτὰ ὄχι γιὰ τοὺς πολιτικούς, ἀλλὰ γι' αὐτοὺς πού τὰ λένε καὶ τότε αὐτὴ ἡ φιλολογία μπορεῖ καὶ νὰ ἀποκτήσει ἕνα διαφορετικὸ νόημα γιὰ τὴν Ἀριστερά, ἡ ὁποία, γενικῶς καὶ ὀρθῶς, τὰ ἀπεχθάνεται.

Τὸ πρῶτο πράγμα πού ἀντιβαίνει αὐτὴ ἡ φράση εἶναι τὰ αὐτονόητα τοῦ πολιτικοῦ μας συστήματος ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας του: ὁ «πολιτικός» ἀντιπροσωπεύει καὶ συμβολίζει τὴν διαφορὰ γιὰ τὴν κοινωνία καὶ τὴν πολιτικὴ: συνεπῶς, ἀφοῦ στὴν πραγματικότητα/καθημερινότητα αὐτὴ ἡ διαφορὰ δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ ἢ δὲν εἶναι λειτουργικὴ, τὸ γεγονός αὐτὸ (δηλαδή τὸ ὅτι «λαὸς πέρα βρέχει», παρὰ τὶς προσπάθειες τῶν ἐπικοινωνιολόγων) εἶναι πολιτικὰ σκανδαλώδες. Ἀκόμα χειρότερα, ἡ διαφορὰ πού προβάλλεται ὡς διαφορὰ ὄχι μόνο δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ καὶ δὲν ἀναδεικνύεται παρὰ τὸν πλοῦτο τῶν μέσων καὶ τὴν ἐπέκταση τῶν τεχνολογιῶν τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ ἐπιπλέον θεωρεῖται κίβδηλη καὶ ψεύτικη. Τώρα πλέον ἡ φράση «οἱ πολιτικοὶ εἶναι διαφορετικοί» (τὸ αὐτονόητο) ἐκλαμβάνεται ὡς φέμα, τὸ ὅποιο ἔρχεται νὰ συγκαλύψει τὴν ἀλήθεια ὅτι «ὄλοι οἱ πολιτικοὶ εἶναι ἴδιοι» (τὸ παράδοξο). Ἡ ἐκλογίκευση ἀνήκει στὴν τάξη τῆς φαντασίας ἢ τῆς ρητορικῆς: «στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι διαφορετικοί, ἀλλὰ ἔτσι τὸ παίζου», συνοφίζει τὸ Ζάππειον, «ὄλοι ἴδιοι εἶναι, ἀφοῦ ὄλα κανονίζονται ἀπὸ τὸ κεφάλαιο, τοὺς Ἀμερικανούς, τὴν ΕΟΚ...» (ὄλα στὸν ἐνικό βεβαίως, γιὰ τὴν ἐνικό ἀριθμὸ ἀναλογεῖ τὸ «ὄλοι εἶναι ἴδιοι» ἐπιβεβαιώνει ἡ Ὁμόνοια.

Δὲν νομίζω ὅτι χρειάζεται νὰ ἐπιμείνουμε περισσότερο στὸ τί σημαίνει γιὰ τὴν δημοκρατία ἡ ἐγγραφὴ αὐτῶν τῶν φράσεων στίς δεσπόζουσες μυθολογίες τοῦ πολιτικοῦ μας συστήματος. Πρέπει, ὡστόσο, νὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ τὰ κοινωνικά στρώματα πού υἱοθετοῦν ἕναν τέτοιο πολιτικὸ λόγο, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν τελεστικότητα αὐτῶν τῶν στερεότυπων, τὴ λειτουργία τους στὸ πολιτικὸ μας σύστημα.

Θὰ πρέπει ἐξαρχῆς νὰ ποῦμε ὅτι ἡ φράση αὐτὴ εἶναι τόσο ἀναχρονιστικὴ, πού τὴ βρίσκει κανεὶς σὲ διαφορὲς παραλλαγές στὸ βάθος τοῦ χρόνου, ὅσο κι ἂν ἀναγεννᾶται πάλι τώρα στίς

περιόδους αὐτῆς τῆς «μοντέρνας κρίσης». Τό στερεότυπο ὅτι «ὄλοι οἱ πολιτικοί εἶναι ἴδιοι» παραπέμπει σέ μιά θεμελιώδη διχοτομία ἀνάμεσα σέ «διοικητές καί διοικούμενους», τόσο οἰκεία στόν παραδοσιακό πολιτικό πολιτισμό πού ἡ ἀναίρεσή της συνέβη μόνον σέ περιόδους ριζικῶν ἀσυνεχειῶν στήν ἱστορία, τέτοιων πού ὀδηγοῦν τοὺς ἀνθρώπους νά διανοηθοῦν ὅτι μπορεῖ νά ἀλλάξουν θέση στόν κόσμο —τί ὕβρις σ' ἀλήθεια!—, ἢ ἐπιπλέον νά ὀρίσουν οἱ ἴδιοι τίς θέσεις τοῦ καθενός στόν κόσμο — αὐτή κι ἄν εἶναι ὕβρις.

Μετά λοιπόν ἀπό τοὺς σεισμούς καί τοὺς καταποντισμούς πού συνέβησαν αὐτοὺς τοὺς καιροὺς τῶν ὕβρεων καί τῶν ἐπαναστάσεων, καλούμαστε τώρα νά παραδεχθοῦμε ὅτι αὐτοί πού συμβολίζουν τή διαφορά στήν ἱστορία καί τήν κοινωνική ὀργάνωση «εἶναι ὄλοι ἴδιοι», καί γιά τοὺς ὑπόλοιπους οἱ διαφορές τους δέν ἀντιπροσωπεύουν τίποτα, ἢ ἀλλιῶς τέλειωσαν οἱ ἐποχές τῶν ἀλλαγῶν καί τῶν ἐπαναστάσεων. Τώρα, ἡ ὕβρις («τίποτα δέν εἶναι ἴδιο») γίνεται βρισιά («ὄλοι εἶναι ἴδιοι»), δηλαδή πολιτικά θόρυβος ἢ ἐγκατάλειψη καί ἀποχή.

Ἡ ἐπανενεργοποίηση, λοιπόν, αὐτοῦ τοῦ στερεότυπου συναρτᾶται εὐθέως μέ τήν ἀκύρωση τῆς δυνατότητας τοῦ πολιτικοῦ συστήματος νά παράγει ἐναλλακτικές πολιτικές οἱ ὁποῖες συνδέονται μέ τήν καθημερινότητα, μέ τήν ἀπόκρουση τῆς ἀξίωσης τῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς ὡς στοιχεῖο τῆς κοινωνικῆς δράσης, μέ τήν ἀποσύνδεση τῆς πολιτικῆς ἀπό τήν καθημερινότητα. Συντελεῖται λοιπόν ἕνας βαθύτατος μετασχηματισμός τοῦ πολιτικοῦ, ὡς πεδίου ὅπου ἐκβάλλουν κοινωνικές διαφοροποιήσεις καί συγκρούσεις καί, ἐφόσον κάποια στρώματα δέν συνδέουν τήν καθημερινότητά τους μέ τό πολιτικό, τίθεται σήμερα ἕνα μέγιστο ζήτημα δημοκρατίας.

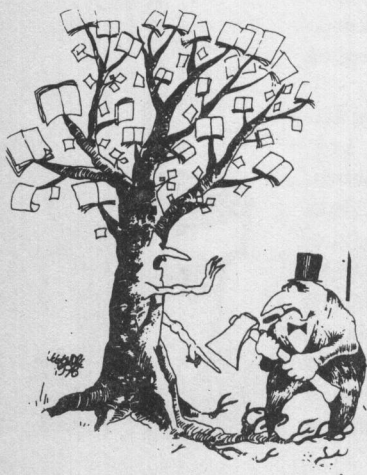
Τό ὅτι «ὄλοι οἱ πολιτικοί εἶναι ἴδιοι» σημαίνει ὅτι δέν συνδέεται ἡ πολιτική πράξη καί τά πολιτικά δρώμενα μέ τήν καθημερινότητα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ὅπου τίποτα δέν εἶναι «ἴδιο», ὁ ὁποῖος, ὅμως, παράλληλα μέ αὐτό τό «ἀδιαφοροποίητο» πολιτικό πεδίο, ὅπου «ὄλοι εἶναι ἴδιοι», δέν παραιτεῖται ἀπό τήν ἀξίωση τῆς ἀλλαγῆς στήν καθημερινότητά του καί ἐπιδιώκει «τίποτα νά μὴν εἶναι ἴδιο μέ χθές». Ὅταν λοιπόν αὐτή ἡ ἀλλαγή στή ζωή, δηλαδή ἡ διαφορά, δέν συνδέεται μέ τήν πολιτική, τότε αὐτό σημαίνει ὅτι, πράγματι, «οἱ πολιτικοί εἶναι ἴδιοι», δηλαδή ἐπανακτοῦν τή θέση τοῦ «διοικητῆ» ἀπέναντι σέ ἀνθρώπους πού ἀποδέχονται γιά τόν ἑαυτό τους τή θέση τοῦ «διοικούμενου».

Αὐτά τά πράγματα, ὅμως, δέν συνιστοῦν ἀτυχήματα στήν ἱστορία, ὅπως ἐπιδιώκουν νά τά παρουσιάσουν, ἀλλά συνδέονται μέ τήν ἡγεμονία συγκεκριμένων κοινωνικῶν πρακτικῶν καί συμφερόντων πού ἐγκαθίστανται στό πολιτικό, ἐκτοπίζοντας ἀπό ἐκεῖ αὐτοὺς ἀκριβῶς πού ἤλπισαν στή διαφορά καί τώρα λένε ὅτι «ὄλοι οἱ πολιτικοί εἶναι ἴδιοι».

Ἡ διάκριση «διοικητῶν» καί «διοικούμενων» ἀποπολιτικοποιεῖ τίς κοινωνικές πρακτικές, ἡ δημόσια παρουσία καί συμπεριφορά συναρτᾶται μέ τήν ἀνέλιξη οἰκογενειακῶν κοινωνικῶν στρατηγικῶν καί ἀποσυνδέονται ἀπό τοὺς κανόνες καί τίς ἀξίες τοῦ δημόσιου χώρου. Πῶς ἀλλιῶς θά μποροῦσε κανεὶς νά καιεῖ τό δάσος, νά χτίζει κατόπιν αὐθαίρετο καί, στό τέλος, νά ζητᾶ τίτλο ἰδιοκτησίας, ἄν προηγουμένως δέν ἐξασφαλίσει ὅτι ὅλα αὐτά τά διαπράττει ὡς «διοικούμενος» (ἢ ὡς ψηφοφόρος, ἄν θέλετε) καί ὄχι ὡς πολίτης ἐν δυνάμει «διοικητής», δηλαδή ἐν δυνάμει φορέας τῆς ἐπιταγῆς «μὴν καίτε τὰ δάση», «μὴν χτίζετε χωρίς ἄδεια», «μὴν χρηματίζετε δημόσιους λειτουργούς», «μὴν κλέβετε ἀγαθὰ πού ἀνήκουν σέ ὅλους τοὺς πολίτες»...

Κανεὶς δέν φταίει λοιπόν ἀφοῦ «ὄλοι οἱ πολιτικοί εἶναι ἴδιοι». Στό μεταξύ ἄλλοι ἐμπορεύονται αὐθαίρετα κι ἄλλοι στριμώχνονται στά γραφεῖα τῆς Ἐργατικῆς Ἐστίας, κάποιοι δροσιζονται καί κάποιους τοὺς τρώει ὁ καύσωνας στήν τσιμεντούπολη, κάποιοι τὰ βρῆκαν μέ τοὺς «πολιτικούς πού εἶναι ἴδιοι» καί κάποιοι κατοῦρησαν στό πηγᾶδι. Ἔτσι, ἀποπολιτικοποιεῖται ἡ κοινωνική παρουσία καί συμπεριφορά, ἀποϊδεολογικοποιεῖται καί ξεγεράνεται ἀξιακά ἡ κοινωνική δράση, πολιτικοί μποροῦν ταυτοχρόνως νά ὑπερασπίζονται τή δημόσια παιδεία καί νά στέλνουν τὰ δικά τους παιδιά στά ἰδιωτικά σχολεῖα, γιατροὶ νά ὑπηρετοῦν στό Δημόσιο καί νά παίρνουν ταυτόχρονα φακελάκι, καθηγητές νά κάνουν φροντιστήρια στούς ἴδιους τους τοὺς μαθητές, ἀ κόμματα νά παίρνουν μίζες, οἱ ἐφοπλιστές νά εἶναι λαθρέμποροι, νά χτίζουν (ὡς «διοικούμενοι») αὐθαίρετα κ.ο.κ.

Ἡ φράση, ὅμως, αὐτή δέν ἀφορᾶ δυστυχῶς ὅλα τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Εὐδοκιμεῖ

ἐκεῖ ὅπου ἀνθεῖ ἡ ἀπελπισία καί ἡ ἀπογοήτευση, ἐκεῖ πού κλείνουν οἱ πόρτες καί περιθωριοποιούνται οἱ ἄνθρωποι. Τήν ἐγκατάλειψη καί τή φυγή ἀπό τό πολιτικό, τήν ἐσωστρέφεια καί τήν αὐτοκαταστροφή, ὅλα αὐτά τά ἀντιπάλεφε βέβαια ἡ Ἀριστερά, χωρίς ὅμως νά ἐπινοήσει τρόπους κοινωνικῆς ὀργάνωσης καί πολιτικά σχέδια πού νά διευρύνουν τό πολιτικό, ἀντί τῆς συρρίκνωσης τοῦ δημόσιου χώρου πού μᾶς ἐπιφυλάσσουν. Εἶναι κρίμα πού ἡ Ἀριστερά δέν καθιστᾶ πρώτη καί ἐν ἀνάγκη μοναδική τῆς μέριμνα τό νά ξαναδώσει ἐλπίδα στήν κοινωνία, δηλαδή νά καταδείξει ὅτι μπορεῖ νά παραχθεῖ μιᾶ ἐναλλακτική πολιτική καί ὅτι «ὅλοι οἱ πολιτικοί δέν εἶναι ἴδιοι», δηλαδή δέν εἶναι «κυβερνήτες», καί οἱ ἴδιοι εἶναι πολίτες καί ὄχι «κυβερνώμενοι» εἰς τόν αἰῶνα τόν ἅπαντα.

Ἄκόμα κι ἂν ἔχει «μπλοκαριστεῖ» τό μέλλον αὐτῆς τῆς κοινωνίας στά «διαπλεκόμενα», ἡ ἀλήθεια εἶναι —κι ἂν δέν εἶναι ἄς τήν ἐπινοήσουμε— ὅτι αὐτή ἡ κοινωνία μπορεῖ καί ἀλλάζει, καί μάλιστα μέσω τῆς πολιτικῆς. Ἡ ἱστορία ἀποκαλύπτει ὅτι δέν εἶναι ἐξασφαλισμένα τά συμφέροντα τῶν κυρίαρχων τάξεων καί ὅτι γιά τούς ἀποπτωχευμένους ὑπάρχει ἐλπίδα καί δυνατότητα νά ἀποφύγουν τό ἄθλιο μέλλον πού τούς ἐτοιμάζουν. Ἡ παραδοχή τῆς κατάστασης αὐτῆς ὡς ἀναπόφευκτης συνιστᾶ ἠθικοπολιτικό σκάνδαλο στό ὅποιο ἡ Ἀριστερά πρέπει νά ἀπαντήσει ἄμεσα καί μέ τρόπο διαφορετικό.

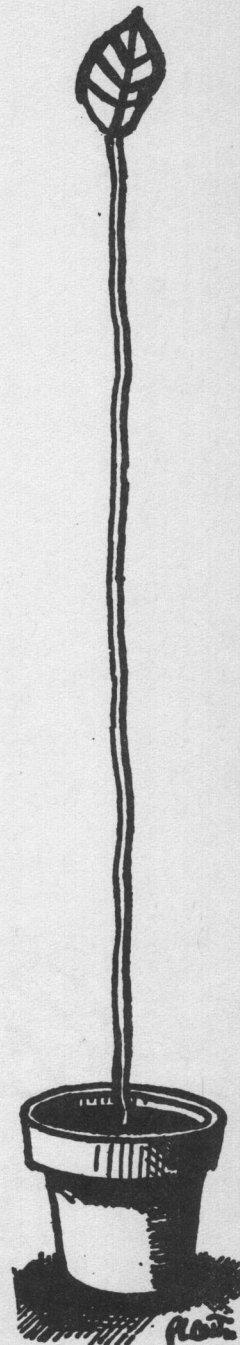
Μπορεῖ οἱ πολιτικοί νά «εἶναι ἴδιοι», ἀλλά οἱ διαφοροποιήσεις στήν κοινωνία ἐπιταχύνονται, οἱ διακρίσεις βαθαίνουν. Μποροῦμε ἀκόμα νά ἐλπίζουμε καί περιμένουμε κάτι ἀπό τόν συμπαθή, κατά τά ἄλλα, ΣΥΝ τῆς Ἀριστερᾶς καί τῆς Προόδου, ἰδίως αὐτῆς τῆς τελευταίας.

Νίκος Κοταρίδης

ANTE KAI KALH PSYXH

περάσματά της, γιατί, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, κάποιες κοινῶς παραδεχτές ἀντιλήψεις ἔρχονται σέ κατάφωρη ἀντίθεση μέ τήν πραγματικότητα.

Πράγματι, χάρη στήν ἐπίτευξη ὑψηλῶν ρυθμῶν αὔξησης τῆς παραγωγικότητας καί στή λειτουργία τῶν δομῶν τοῦ κράτους-πρόνοιας στίς μεταπολεμικές καπιταλιστικές κοινωνίες, φτάσαμε σ' ἕνα σημεῖο ὅπου τό εἰσόδημα τῶν συνταξιούχων δέν ἦταν καθόλου εὐκαταφρόνητο. Καθώς δέ ἡ ἱατρική σημείωσε σημαντικές προόδους ἀλλά κι ἡ τεχνολογική ἀνάπτυξη συνέβαλε στό νά βελτιωθοῦν οὐσιαστικά οἱ συνθήκες ἐργασίας, αὐξήθηκε τό προσδόκιμο ὄριο ζωῆς κι οἱ ἄνθρωποι πού ἔφθαναν σέ ἡλικία συνταξιοδότησης ἀκόμη εἶχαν ἀρκετή ζωντάνια κι ἐνεργητικότητα. Ἦταν δηλαδή βιολογικά καί οἰκονομικά εὖρωστοι, ἄρα τίποτε δέν τούς ἐμπόδιζε νά συμπεριφέρονται καί κοινωνικά ὡς ισότιμα μέλη, δηλαδή νά συμμετέχουν στά δρώμενα, νά διατηροῦν σχέσεις κι ἐπαφές, νά κυκλοφοροῦν, νά ὀδηγοῦν αὐτοκίνητο, νά διασκεδιάζον, νά καταναλώνουν. Σιγά σιγά ἐξέλιπε ἡ εἰκόνα τοῦ βραδυκίνητου συνταξιούχου, ξεχασμένου σέ μιᾶ καρέκλα καφενεῖου, ἢ τῆς μαυροφορεμένης γαγιαῆς χωρίς ἡλικία, πού ἔμοιαζε γιά ὄγδοντάρα ἀπό τά πενήντα. Σιγά σιγά, οἱ γέροι γίνονταν ὅλο καί πιό νέοι.

Ἐπιπλέον, προϊούσης τῆς οικονομικῆς κρίσης, ἡ ἀνεργία ἄρχισε νά πλήττει ἔντονα τούς νέους ἀλλά καί τίς μέσες ἡλικίες, μέ ἀποτέλεσμα νά συμπιέζονται τά εἰσοδήματα τοῦ οικονομικά ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Ἀντίθετα, οἱ συνταξιούχοι διατήρησαν τά εἰσοδήματά τους, ἐνῶ ταυτοχρόνως, ἔχοντας ἀποπληρώσει τό δάνεια γιά τήν ἀγορά σπιτιοῦ καί ἔχοντας πάψει πρό πολλοῦ νά καλύπτουν τά ἔξοδα τῶν παιδιῶν τους, τό διαθέσιμο εἰσόδημά τους ἦταν —καί εἶναι— ὑψηλότερο ἀπ' ὅ,τι τῶν ἐργαζομένων. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι συνέβαινε παλιά, οἱ νέοι ζοῦν μετρημένα, ἐνῶ οἱ ἡλικιωμένοι μποροῦν νά ξοδεύουν ἀφειδῶς. Κι ἀσφαλῶς, τό παραγωγικό σύστημα τούς ὠθεῖ πρός αὐτή τήν κατεύθυνση: τά ἐκδρομικά γραφεῖα λειτουργοῦν σήμερα μέ προγράμματα πού ἀπευθύνονται κυρίως στήν τρίτη ἡλικία, πού ἐξ ὀρισμοῦ διαθέτει ἐλεύθερο χρόνο, καί ἡ χρήση τῶν διάφορων μιχλιμπιδιῶν πού συνοδεύουν τήν ἐκδρομή (φωτογραφικές μηχανές καί βιντεοκάμερες) ἔχει ἀπλουστευθεῖ στό ἔπακρο, προκειμένου νά μποροῦν νά τά χρησιμοποιοῦν ἄνθρωποι πού δέν ἔχουν τήν ἀντίστοιχη τεχνολογική παιδεία. Φυσικά, τό ἴδιο πράγμα συμβαίνει πλέον καί μέ ὅλες τίς οἰκιακές συσκευές.

Ἔτσι, λοιπόν, ἐπιγράττησε ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ πραγματικά «ρόδινη» ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει μετά τά ἐξήντα. Ἄν, ὅμως, κοιτάξουμε τά πράγματα πιό προσεκτικά, θά διαπιστώσουμε ὅτι αὐτή ἡ γενική εἰκόνα ἀνταποκρίνεται μόνον ἐν μέρει στήν πραγματικότητα κι ὅτι ὅσο προχωροῦμε στήν ἡλικία, τόσο πιό φεύκινη ἀποδεικνύεται ἡ θρυλούμενη εὐμάτρια καί ἡ εὐτυχία.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, εἶναι γνωστό ὅτι οἱ γυναῖκες ἔχουν μεγαλύτερη μακροζωία ἀπό τούς ἄνδρες. Ὅμως, τό ποσοστό ἀπασχόλησης τῶν γυναικῶν, ὅσο καί ἂν αὐξάνεται συνεχῶς τά τελευταῖα 30 χρόνια, παραμένει πάντα χαμηλότερο ἀπό τό ἀντίστοιχο τῶν ἀνδρῶν κι ἐν πάση περιπτώσει ἡ αὐξηση τῆς γυναικείας ἀπασχόλησης πολύ λίγο ἀφορᾷ τίς γυναῖκες πού εἶναι σήμερα ἄνω τῶν ἐξήντα. Μιά γυναίκα στίς 4 αὐτῆς τῆς ἡλικίας σήμερα ἔχει ὡς μοναδικό εἰσόδημα τή σύνταξη τοῦ μακαρίτη. Ἀκόμη ὅμως κι ἂν ἐργάζονταν, ἀσκοῦσαν κάποιο ἐπάγγελμα πού δέν τούς παρείχε ἰδιαίτερα ὑψηλή ἀμοιβή: 30 % ἦταν οἰκιακές βοηθοί, 20 % ἐμποροῦπάλληλοι καί 14 % ἀνειδίκευτες ἐργάτριες. Ἐπιπλέον, τό μέγαλωμα τῶν παιδιῶν τους δέν τούς ἐπέτρεπε πάντα νά συμπληρώνουν τά ἀπαιτούμενα συντάξιμα χρόνια.

Ἐπειτα, εἶναι καί τά ζαρίφια: ἕνας συνταξιούχος στούς δέκα δέν εἶναι σωματικά αὐτόνομος — μ' ἄλλα λόγια, στίς περισσότερες περιπτώσεις, δυσκολεύεται στό περπάτημα. Ἔτσι, ὅσο περνᾶνε τά χρόνια, καταλήγει νά μὴν βγαίνει καθόλου ἀπό τό σπίτι του. Μετά τά 80, ἕνας στούς τρεῖς δέν βγαίνει ποτέ ἔξω, ἕνας στούς τέσσερις δέν κάνει ποτέ οἰκιακές δουλειές, ἕνας στούς ἕξι δέν μαγειρεύει ποτέ. Ἐνας στούς δύο ἔχει κάποιον ἄνθρωπο γιά τίς δουλειές (στό ἕνα τρίτο τῶν περιπτώσεων κάποιον συγγενή ἢ ἕνα ἀπό τά παιδιά τους).

Δέν εἶναι ὅμως μόνον τά προβλήματα υγείας, εἶναι καί ἡ μοναξιά. Ἀπό τούς ἀνθρώπους ἡλικίας ἄνω τῶν 60, τρεῖς στούς τέσσερις δέν ἔχουν καμιά ἀπολύτως κοινωνική συμμετοχή, ἐνῶ πάνω ἀπό ἕξι στούς δέκα δέν πᾶνε ποτέ νά περάσουν λίγες μέρες μέ τούς δικούς τους ἢ μέ φίλους. Ἀκόμα χειρότερα: ἕνας στούς ἕξι ἡλικίας ἄνω τῶν 75 δέν δέχεται οὔτε ἕνα τηλεφώνημα ἀπό συγγενή ἢ φίλο. Ζοῦν σέ πλήρη ἀπομόνωση.

Ἄραγε, τό μόνο πού μᾶς μένει νά ἐλπίζουμε εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχει κοινωνικός ντετερμινισμός καί ὅτι ἡ ἑλληνική κοινωνία δέν θ' ἀκολουθήσει τό παράδειγμα τῶν «ἀναπτυγμένων» χωρῶν; Ὅσο θά ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ τό πρότυπο τῆς κοινωνικῆς ἀναγνώρισης τῶν γονιῶν μέσω τῶν παιδιῶν τους καί τῆς μεταβίβασης τοῦ οικονομικοῦ πλεονάσματος ἀπό τούς ἡλικιωμένους στούς νεότερους, ἡ οἰκογένεια θ' ἀποτελεῖ τό βασικό κύτταρο τῆς κοινωνικῆς δομῆς στήν Ἑλλάδα καί οἱ γέροι δέν θά πεθαίνουν σέ ἀπόλυτη μοναξιά. Ὅμως, τά παραδείγματα τῶν πλούσιων καπιταλιστικῶν χωρῶν δέν δείχνουν νά ὀδεύουν πρός αὐτή τήν κατεύθυνση.

Οἱ παλιοί ἔλεγαν «ἂν δέν ἔχεις γέρο στό σπίτι, ἀγόρασε ἕναν». Ὁ γέρος ἦταν πείρα, ἄρα χρήσιμος. Σήμερα ὁ γέρος εἶναι βάρος. Στή ζούγκλα, τά νέα καί ἰσχυρά ζῶα ἐκθρονίζουν τά γέρικα. Ἔτσι κι ὁ καπιταλισμός ἀκολουθεῖ τούς φυσικούς νόμους: ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι ὁ πιό μακρὺς καί ἐπώδυνος δρόμος πού ὀδηγεῖ ἀπό τή βαρβαρότητα στή βαρβαρότητα.

Νίκος Προκόβας

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

του Πέτρου Λινάρδου-Ρυλμόν

Σέ ένα πολύ φιλόδοξο και προφανώς στρατηγικής σημασίας κείμενο που ονομάζεται και αυτό Λευκή Βίβλος, και έχει ως τίτλο *Έκπαίδευση και εκμάθηση: προς την κοινωνία της γνώσης*,¹ η Ευρωπαϊκή Έπιτροπή κατορθώνει να προτείνει την ανανέωση του ρόλου της εκπαίδευσης και άρα της γνώσης, και να δραματιστεί μία «κοινωνία της γνώσης», χωρίς να θίξει ούτε για μία στιγμή τα έξι κρίσιμα ζητήματα της εποχής μας: Τίς κοινωνικές δομές παραγωγής της γνώσης και τη σχέση παραγωγής και χρήσης της γνώσης με τίς πολιτικές δομές της κοινωνίας, δηλαδή με την άσκηση και τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας.

Σ' αυτό το κείμενο, όπου βρίσκει κανείς τη συστηματική θεμελίωση της κοινοτικής πολιτικής για τους τομείς της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, ή γνώση έρχεται από το πουθενά, διανύει δίκτυα και θεσμούς, για να καταλήξει στο άτομο, για να του εξασφαλίσει μία καλύτερη θέση εργασίας, μία καλύτερη κοινωνική ένσωμάτωση, αλλά και καλύτερη κατανόηση των όσων συμβαίνουν γύρω του. Για τό έν λόγω άτομο δέν υπάρχουν έρωτήματα αλλά και δικαιώματα ως προς την παραγωγή και τη χρήση της γνώσης, τά όποια θά έπρεπε ίσως να απαιτηθούν ή να ικανοποιηθούν με νέους τρόπους, διότι βρίσκειται αντιμετώπος με την ανεργία και τόν κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού, με την ανασφάλεια και με την έλλειψη κατανόησης των πραγματοποιούμενων αλλαγών.

Η Ευρωπαϊκή Έπιτροπή υποστηρίζει ότι βρίσκoμαστε σέ μία φάση «μεταβατική προς μία νέα μορφή κοινωνίας», κατ' αρχήν λόγω της πρόκλησης της «κοινωνίας των πληροφοριών». Η κοινωνία των πληροφοριών δέν αντιμετωπίζεται όμως σάν αυτό που είναι: μία διαδικασία επέκτασης των δεδομένων που λαμβάνονται υπόψη ή είναι δυνατόν να λαμβάνονται υπόψη για έπιλογές παραγωγικές ή οργανωτικές της κοινωνίας, μία τρομακτική επέκταση των δυνατοτήτων μεταφοράς και επεξεργασίας αυτών των πληροφοριών. Δέν αντιμετωπίζεται δηλαδή ως μία πραγματικότητα που όπου κι αν στραφούμε οδηγεί σέ έρωτήματα για τήν προέλευση, τη μεταφορά και τη σύνθεση των πληροφοριών για ζητήματα που ορίζουν τήν τύχη εκατομμυρίων ανθρώπων. Η κοινωνία των πληροφοριών είναι απλώς για τήν Ευρωπαϊκή Έπιτροπή ή χρήση της πληροφορικής στήν παραγωγή, που οδηγεί σέ μεταβολές οι όποιες απέχουν πολύ από τήν πραγματικότητα του κόσμου της εργασίας, αλλά αναμένεται να πείσουν τουλάχιστον τόν εργαζόμενο για τό αναπόφευκτο των εξελίξεων:

α) ή μαζική παραγωγή σβήνει προς όφελος της ευελιξίας και της αποκέντρωσης,

β) οι επαναλαμβανόμενες εργασίες χάνονται προς όφελος εργασιών με πρωτοβουλία και προσαρμοστικότητα,

γ) ό άνθρωπος παράγοντας αναβαθμίζεται, αλλά ό εργαζόμενος είναι πιο εύάλωτος, διότι είναι αντιμετώπος με σύνθετα δίκτυα,

δ) ή διαδικασία της εργασίας και της εκμάθησης τείνουν να ταυτιστούν,

ε) διευρύνονται οι δυνατότητες της ανεξαρτητης εργασίας, των διαφοροποιημένων ώραριών, της αποκεντρωμένης διαχείρισης.

Η εργασία στήν κοινωνία των πληροφοριών αναβαθμίζεται αλλά εξατομικεύεται, βρίσκει αντιμετώπη με νέες δυνατότητες αλλά και με μεγαλύτερους κινδύνους, ή ευελιξία, ή αποκέντρωση, ή προσαρμοστικότητα χρησιμεύουν κυρίως για να μεταφέρουν στον εργαζόμενο τό βάρος της ιδεολογίας της αγοράς.

Η δεύτερη πρόκληση, ή πρόκληση της παγκοσμιοποίησης, τήν όποία θεωρεί επίσης ή Εϋρωπαϊκή Έπιτροπή «παράγονται προόδου», αναδεικνύει τόν αξιόλογο διεθνή ρόλο της Εϋρώπης, όδηγεί στην άποτελεσματικότερη κατανομή τών παγκόσμιων πόρων, άν και απαιτεί σημαντικές προσαρμογές και έγκυμονεί τόν κίνδυνο κοινωνικών ρήξεων. Η πορεία προς τήν κοινωνία της γνώσης δέν είναι εδώ παρά ή ανάγκη νά ενημερώσει ή Εϋρώπη τούς πολίτες και νά τούς πείσει ότι «δέν χρησιμεύει μόνο γιά νά παράγει κανονισμούς, αλλά βρίσκεται κοντά στίς καθημερινές τους άνησυχίες».

Μία διαδικασία πού θέτει μέ τόν πλέον όξύ και δραματικό τρόπο ζητήματα παραγωγής γνώσης και διάδοσης πληροφοριών, πού δείχνει πώς ό αυταρχισμός και ή έλλιψη διαφάνειας στίς σχέσεις έπιχειρήσεων και δημόσιων φορέων στηρίζονται σέ μορφές έλέγχου γνώσεων, δεδομένων και πληροφοριών, αντιμετωπίζεται ως «κυβερνητικό έργο» τό όποίο δέν έχει έπαρκώς προβληθεί.

Σέ σχέση μέ τήν τρίτη πρόκληση, τήν πρόκληση του «έπιστημονικού και τεχνικού πολιτισμού», επισημαίνει ή Εϋρωπαϊκή Έπιτροπή ότι «ή κοινή γνώμη άντιλαμβάνεται συχνά τό έπιστημονικό έγχείρημα και τήν τεχνολογική πρόοδο ως μία άπειλή», και ότι «ή επέκταση ενός αισθήματος άνασφάλειας είναι ένα κυρίαρχο δεδομένο του τέλους του αιώνα». Καί καταλήγει στό συμπέρασμα ότι «άπέναντι σέ αυτή τήν κρίση ή άπαράιτητη καλύτερη πληροφόρηση δέν άρκει πλέον. Τό κλίμα άνορθολογισμού θά έξαφανιστεί μέ τή διάδοση της γνώσης». Μέ έναν τρόπο άπόλυτο και δογματικό ή Έπιτροπή άρνείται νά έξετάσει τή σχέση πού μπορεί νά έχει τό «αίσθημα άνασφάλειας» άπέναντι στην έπιστήμη μέ τήν έλεγχόμενη και άδιαφανή παραγωγή και χρήση γνώσης στή σημερινή κοινωνία. Παραδέλεπει τίς διαδοχικές άνοιχτές κρίσεις στή σχέση της κοινωνίας μέ τούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων σέ τομείς κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς ή άλλά οικονομικούς, όπου οί αποφάσεις λαμβάνονται μέ σαφείς έπιλογές γνώσεων και δεδομένων, πού προκαλούν άνοιχτές κοινωνικές αντίθεσεις και όχι άλλά «άνασφάλεια» της κοινής γνώμης.

Άπέναντι στίς μεταβολές αυτές ή Λευκή Βίβλος επιδιώκει νά δώσει μία πρώτη άπάντηση μέσω της γενικής παιδείας. «Η κατανόηση του κόσμου είναι δυνατή, άν μπορούμε νά συλλάβουμε τό νόμά του, νά καταλάβουμε τή λειτουργία του και νά βρούμε τό δρόμο μας. Αυτή είναι ή κύρια λειτουργία του σχολείου». Η γενική παιδεία είναι «ό πρώτος παράγοντας προσαρμογής στην έξέλιξη της οικονομίας και τήν έξέλιξη της άπασχόλησης». Άπέναντι στην έξουσία τών μεγάλων μέσων μαζικής ενημέρωσης και μεγάλων δικτύων πληροφορικής, ή «λογοτεχνική και φιλοσοφική παιδεία» επιτρέπει τήν «ανάπτυξη της κριτικής αντίληψης του άτομου». Η Εϋρωπαϊκή Έπιτροπή, όπως και οί δικοί μας ύποστηρικτές της παραδοσιακής παιδείας, δέν επιδιώκει τή σύνδεση της παιδείας μέ κοινωνικές πρακτικές πού άμφισβητούν τόν μονοπωλιακό και έξουσιαστικό έλεγχο γνώσης και πληροφοριών, αλλά επιφυλάσσει στή γενική παιδεία έναν ιδεολογικό ρόλο πού νά συνδυάζει τήν «προσαρμογή στίς έξελίξεις» μέ τήν «κριτική αντίληψη».

Μία δεύτερη άπάντηση είναι αυτή πού συνδέει τή γνώση μέ τίς ικανότητες προς άπασχόληση και ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων. Τό κείμενο επιστρέφει σέ έναν όρισμό της γνώσης μέ τήν ευρεία έννοια πού είναι «ή συσσώρευση γενικών γνώσεων, τεχνικών γνώσεων και κοινωνικών ικανοτήτων». Οί κοινωνικές ικανότητες όμως είναι αυτές πού άφορούν τήν προσαρμογή στην έργασία και δέν είναι δυνατόν «νά άποκτηθούν πλήρως παρά στό χώρο έργασίας, δηλαδή ούσιαστικά στην έπιχείρηση». Μέ αυτό τόν τρόπο κλείνει ό κύκλος αυτού του έντυπωσιακού ιδεολογικού κατασκευάσματος της Έπιτροπής. Μετά τήν άπειλή της άνασφάλειας στην άγορά έργασίας, τήν ύπόσχεση της άτομικής πορείας στην «κοινωνία τών πληροφοριών» και της κριτικής σκέψης χάρη στην «κοινωνία της γνώσης», επιστρέφει ό εργαζόμενος και ό πολίτης στην έπιχείρηση όπου εργάζεται, τόν μόνο κοινωνικό χώρο όπου καλείται νά αξιοποιήσει όλα όσα έχει μάθει!

1. Enseigner et apprendre: Vers la société cognitive.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΚΑΙ ΔΕΣΜΕΥΜΕΝΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

του Γιάννη Ν. Μπασκόζου

Τό Ίνστιτούτο Έργασίας της ΓΣΕΕ έδωσε στη δημοσιότητα τὰ συμπεράσματα της έρευνας «Οι εργαζόμενοι μετά την κύρια απασχόληση», έρευνα που διεξήγαγε στο διάστημα 22 Απριλίου μέ 13 Μαΐου τό Ίνστιτούτο Έρευνών Κοινής Γνώμης PRC. Η έρευνα αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί είναι από τις λίγες φορές που έρευνάται μία σοβαρή παράμετρος της πολιτιστικής κατάστασης των εργαζομένων. Παρά τό ότι ο έλεύθερος χρόνος είναι απαραίτητος στην άναπαυρά της εργατικής δύναμης, άρα χρήσιμος τόσο στον απασχολούμενο όσο και στο κεφάλαιο, αλλά και στο κράτος που διαχειρίζεται ένα κομμάτι του ελεύθερου χρόνου των εργαζομένων, έχει μελετηθεί ελάχιστα και ελάχιστα συμπεράσματα μπορούμε νά έχουμε γι' αυτό τό τόσο σημαντικό κομμάτι της ζωής μας. Η έρευνα θίγει θέματα ύλικού πολιτισμού, διάθεσης ελεύθερου χρόνου και σχέσης απασχόλησης μέ τόν υπόλοιπο χρόνο και καταλήγει σέ κάποια συμπεράσματα ένδεικτικά της συνολικής ζωής του εργαζομένου σήμερα.

Μία πρώτη κατηγορία βασικών συμπερασμάτων της έρευνας είναι:

α) Τό 83% των χαμηλόμισθων αντιμετώπιζει δυσκολίες στην κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού. Στο σύνολο τό ποσοστό είναι 63%.

β) Τό 16% των ερωτηθέντων εργάζεται πέραν του κανονικού ώραριου ύπερωριακά ή σέ δεύτερη εργασία.

γ) Η συντριπτική πλειοψηφία θεωρεί δημιουργικότερο τό ώραριο εργασίας από τό υπόλοιπο της ημέρας. Από αυτούς στους αυτοαπασχολούμενους είναι τό 76% και στους μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα τό 57,5%.

δ) Τό σύνολο των μισθωτών αντιμετώπιζει δυσμενείς συνθήκες στη διάρκεια της εργασίας. Μόνο τό 8% των μισθωτών δηλώνει ότι τό ώραριο εργασίας είναι πιά ξεκούραστο από τό υπόλοιπο της ημέρας.

ε) Ο ένας στους τρεις μισθωτούς δηλώνει ότι στη διάρκεια της εργασίας του αναπτύσσει τις κοινωνικές του σχέσεις.

Από αυτή την ομάδα απαντήσεων βλέπουμε ότι ο έλεύθερος χρόνος είναι καταναγκαστικός χρόνος, αφού καταναλώνεται σέ οτιδήποτε άλλο πέραν της ξεκούρασης. Δυσκολίες στην κάλυψη των αναγκών σημαίνει περισσότερος χρόνος, αύξημένη καταπόνηση για τις άπόλυτα αναγκαίες δραστηριότητες επίβιωσης (φαγητό, καθαριότητα, φροντίδα σπιτιού, παιδιά κλπ.). Μαζί μέ τη δεύτερη εργασία ή την ύπερωρία, ο έλεύθερος χρόνος σμικρύνεται άπελπιστικά.

Ένα ένδιαφέρον, όσο και άμφιλεγόμενο από την άποψη της έρμηνείας, συμπέρασμα της έρευνας είναι τό μεγάλο ποσοστό που θεωρεί δημιουργικότερο τό ώραριο εργασίας από τό

υπόλοιπο ώραριο. Αν και γενικά τό νά βρίσκεις δημιουργική τη δουλειά σου είναι ίσως από τά πιά σημαντικά πράγματα στη ζωή, ώστόσο υπάρχουν και δεύτερες σκέψεις. Τι σημαίνει δημιουργικό; Η έρευνα δέν διευκρινίζει πώς όρίζει την έννοια. Άρα μπορούμε νά υποθέσουμε ότι δημιουργικό είναι όταν κάνω κάτι γιατί μου άρέσει και βλέπω στό άποτέλεσμα της εργασίας μου νά καθρεφτίζονται οι ιδέες, οι άξίες, οι κόποι μου; Η έννα ώραριο είναι δημιουργικό επειδή μου άποφέρει χρήματα ένώ οι υπόλοιπες ώρες δέν μου δίνουν τίποτα; Μπορούμε, όμως, νά σκεφτούμε και μία τρίτη έρμηνεία, οι δυσμενείς συνθήκες που δημιουργούνται στον έλεύθερο χρόνο μέ τις πολλαπλές ανάγκες που πρέπει νά καλυφθούν είναι φυσικό νά εμφανίζονται στό μάτια όρισμένων εργαζομένων τόν χρόνο εργασίας σάν «όαση», ή τουλάχιστον σάν έναν χώρο πού ή τυποποιημένη δραστηριότητα έχει λιγότερα προβλήματα από τις συνεχείς ανάγκες και προβλήματα που δημιουργούνται στην κοινή συμβίωση μέσα σέ μή εύνοϊκές συνθήκες.

Η δημιουργικότητα έρχεται σέ σχετική αντίφαση μέ τό μεγάλο ποσοστό που δηλώνει πώς θεωρεί δυσμενείς τις συνθήκες που αντιμετώπιζει στη δουλειά του. Είναι δύσκολο νά φανταστούμε τόσο μεγάλη ποσοστά μαζοχιστών εργαζομένων που νά δημιουργούν μέσα σέ αντίξοες συνθήκες και ταυτόχρονα νά τό άπολαμβάνουν. Δέν άμφισβητείται ότι κάποιοι εργαζόμενοι, σέ όρισμένους τομείς, έχουν καταφέρει νά άντλήσουν μεγάλο ποσοστό ίκανοποίησης και δημιουργίας μέσα από την εργασιακή τους απασχόληση. Άλλά οι υπόλοιποι; Και μεταξύ αυτών οι μισθωτοί του ιδιωτικού τομέα, που σύμφωνα μέ την έρευνα είναι οι περισσότεροι θεταρημένοι, αφού μόνο τό 8% θεωρεί πιά ξεκούραστο τό ώραριο εργασίας από τόν υπόλοιπο χρόνο. Δυσμενείς συνθήκες σημαίνει όρους που έμποδίζουν την όμαλή διεκπεραίωση της εργασίας, που την κάνουν πιά καταναγκαστική, κουραστική, που επιτείνουν την άποξένωση, την τυποποίηση, τη μή ούσιαστική συμμετοχή, άρα συνθήκες που μάλλον έρχονται σέ σύγκρουση μέ τη διάθεση για όποια δημιουργικότητα. Ίσως τελικά ένα από τά συμπεράσματα νά είναι ότι οι ερωτώμενοι θεώρησαν λιγότερο καταναγκαστικό τό εργασιμο ώραριο από τις δυσκολίες στην κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού και στον γενικότερο τρόπο ζωής στό μετά την απασχόληση διάστημα.

Κατά σύμπτωση, λίγες ημέρες μετά (12/6/96) δημοσιοποιήθηκε από τη ΓΣΕΕ μία έρευνα της ΔΗΜΕΛ που έγινε στό ίδιο διάστημα μέ την προαναφερόμενη, δηλ. Απρίλιο - Μαΐο 1996, και στην όποία διαπιστώνονται άρκετά από αυτά τά δεδομένα που χαρακτηρίζουν τις δυσμενείς συνθήκες εργασίας και

όπως οδήγησε σε εμπόδια στη δημιουργικότητα. Στην έρευνα διαπιστώνεται ότι τα προβλήματα που απασχολούν τους εργαζομένους στη δουλειά τους είναι ο φόβος της απόλυσης (27%), ο χαμηλός μισθός (58%), η άθυγητη εργασία (35%), ή μεγάλη απόσταση από το σπίτι (33%).

Εξίσου σημαντικά είναι τα συμπεράσματα της έρευνας της PRC σχετικά με το πώς κατανέμεται ο χρόνος ανάμεσα στα δύο φύλα. Η εργαζόμενη γυναίκα διαθέτει ελεύθερο χρόνο κατά μέσον όρο 2 ώρες και 10 λεπτά ημερησίως ενώ ο άνδρας 3 ώρες και 35 λεπτά. Οι ώρες εργασίας είναι αντιστοίχως για τις γυναίκες 7 ώρες και 35 λεπτά ενώ για τους άνδρες 8 ώρες και 40 λεπτά. Σε αυτά πρέπει να προστεθούν 1 ώρα και 20 λεπτά που χρειάζεται ο καθένας για μετακίνηση και ο χρόνος για δουλειές του σπιτιού (50 λεπτά για τους άνδρες και 2 ώρες και 45 λεπτά για τις γυναίκες) καθώς και η φροντίδα για τα παιδιά που είναι 36 λεπτά για τους άνδρες και 1 ώρα και 30 λεπτά για τις γυναίκες. Όπως καταλαβαίνουμε, το αίτημα 8 ώρες εργασία, 8 ύπνο, 8 ελεύθερο χρόνο μία εκατονταετία μετά παραμένει... όραμα.

Πολύ ενδιαφέρον είναι και το συμπέρασμα για τον συνολικό χρόνο εργασίας στην εβδομάδα, που συμπεριλαμβανομένης της δεύτερης εργασίας ή της υπερωριακής απασχόλησης είναι 46 ώρες και 45 λεπτά. Οι μισθωτοί δουλεύουν 44 ώρες και 35 λεπτά ενώ οι εργοδότες και οι αυτοαπασχολούμενοι 60,5 και 55 ώρες αντίστοιχα. Και φυσικά όλοι οι μικρομεσαίοι και όσοι προσπαθούν να όρθοποθήσουν με κάποια λίγο μεγαλύτερη ή μικρότερη επιχειρησούλα ξέρουν καλά ότι μόνο η προσωπική δουλειά θα τους μειώσει το κόστος και θα τους καταστήσει ανταγωνίσιμους. Από μία άλλη σκοπιά το συμπέρασμα αυτό δείχνει τον έρασιτεχνισμό και τη θνησιγένεια των μικρών εταιρειών, βιομηχανιών, εμπορικών καταστημάτων ή προσωπικών εργασιών. Γιατί είναι φανερό ότι οι άνθρωποι δεν δουλεύουν τόσο πολύ γιατί είναι πιο εργατικοί από τους άλλους, αλλά κάτω από τη δαμόκλειο σπάθη της επιβίωσης που τους πιέζει άπειλητικά. Τις λιγότερες ώρες συγκριτικά εργάζονται οι μισθωτοί του Δημοσίου.

Ας περάσουμε τώρα στα συμπεράσματα για τη διάθεση του ελεύθερου χρόνου. Η συντριπτική πλειοψηφία (82%) των ερωτηθέντων διαθέτει τον ελεύθερο χρόνο της βλέποντας καθημερινά τηλεόραση. Μόνο 3,4% δηλώνει ότι πηγαίνει έστω μία φορά την εβδομάδα σε κινηματογράφο, θέατρο ή συναυλία. Και όταν πηγαίνει τι βλέπει; Αλλά αυτό είναι ένα άλλο ερώτημα που παραπέμπει στη συνολικότερη πολιτιστική κατάσταση. Εντυπωσιακό στοιχείο είναι ότι περίπου το 50% των ερωτηθέντων δεν διαβάζει ποτέ βιβλία, περιοδικά και εφημερίδες, ενώ το 30% διαβάζει μία φορά την εβδομάδα. Το στοιχείο αυτό άρεσε στις εφημερίδες και τονίστηκε περισσότερο απ' όλα. Ορισμένοι απέδωσαν την προσήλωση των εργαζομένων στην τηλεόραση και την αποχή από το βιβλίο στην έλλειψη διαφήμισης ή έκπομπων για το βιβλίο από αυτή και τα άλλα ΜΜΕ και γενικότερα στη μη προβολή του βιβλίου από εκδότες και πολιτεία. Φοβάμαι ότι τα πράγματα είναι ακόμα πιο περίπλοκα. Το να έρθει κάποιος σε επαφή με το βιβλίο είναι αποτέλεσμα πιο σύνθετων διεργασιών, που ξεκινάνε από τις μικρές ηλικίες. Εξαρτάται από την καλλιέργεια, από την κοιλτούρα — για να πούμε και την «απαγορευμένη λέξη» — που έχει διαμορφώσει κανείς από μικρός. Όταν το σχολείο σε δάξει να διαβάζεις παπαγαλία μόνο για να περάσεις στα ΑΕΙ και μετά το πανεπιστήμιο, προσανατολισμένο παραγωγιστικά, διαμορφώνει τα διαβάσματά σου έτσι και όπως χρειάζονται για να προ-

ετοιμαστείς για το πέρασμα στην παραγωγή και όχι να διαμορφωθείς ως ακαδημαϊκός πολίτης με κριτικό νου και πολυδιάστατη σκέψη, είναι φυσικό να αντιλαμβάνεσαι το βιβλίο ως ένα αντικείμενο περιορισμένης χρήσης. Το ίδιο ισχύει και στις περισσότερες των απασχολήσεων, όπου η επιμόρφωση και η ανανέωση των μορφωτικών σου αποσκευών γίνεται σε ελάχιστες επιχειρήσεις και όταν γίνεται κατευθύνεται στα απόλυτως απαραίτητα. Έτσι η κούραση της δουλειάς, η αποχή από το διάβασμα, οδηγεί στην τηλεόραση, στην εύκολη κατανάλωση της εικόνας. Από κει και πέρα η διαφήμιση (αυτό που παλιά λέγαμε προπαγάνδα), ξέροντας καλά από τις έρευνες αγοράς που πραγματοποιεί τον κουρασμένο άνθρωπο που έχει απέναντί της, διαμορφώνει την υποστήριξη των αντίστοιχων προϊόντων. Δυστυχώς όποια προβολή και να κάνει η πολιτεία στο βιβλίο — που χρειάζεται σίγουρα και αυτό — το έχει ήδη υπονομεύσει αφήνοντας υποκριτικά ασύδοτη ελευθερία στα ΜΜΕ, διατηρώντας σε αυτή την κατάσταση την παιδεία κλπ.

Τί άλλο κάνει πέραν του να ασκείται στην τηλεθέαση ο εργαζόμενος στον ελεύθερο χρόνο του, που όπως είδαμε δεν είναι καθόλου ελεύθερος; Οι νέοι πηγαίνουν σε μπάρα ή ντίσκο (47%) και στο γυμναστήριο (29%). Οι μεγαλύτεροι διασκεδάζουν στο σπίτι με φίλους και παρέες, τις οποίες σημειωτέον σχηματίζουν κυρίως από το χώρο της δουλειάς, κάτι που δείχνει ότι η εργασία συνεχίζει να κοινωνικοποιεί τους απασχολούμενους, αν και οι κοινωνικές σχέσεις παραμένουν κυρίως μέσα στον χώρο της εργασίας, λόγω και των δυσκολιών που υπάρχουν στη διάθεση του ελεύθερου χρόνου. Δραστηριότητες σε σχέση με τέχνη και επιμόρφωση καταλαμβάνουν μικρά ποσοστά (3,7% και 6,4% αντιστοίχως). Σε αυτά που επιθυμούν οι νέοι την πρώτη θέση κατέχουν τα ταξίδια (28,2%) και τα σπόρ (27%), αλλά δυσκολεύονται να τα πραγματοποιήσουν για οικονομικούς λόγους. Στα σπόρ πρέπει να συνηγορήσουμε τη μόδα των γυμναστηρίων, που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα πρότυπα της τηλεόρασης και των λαϊκών περιοδικών με τα μοντέλα και τους «μάτσο» τύπους που διακονούν και διακινούν το πρότυπο του επιτυχημένου στη ζωή. Η διασκέδαση της ταβέρνας παραμένει σε όλες τις ηλικίες σε υψηλά ποσοστά, παραδοσιακή μορφή κοινωνικής συνεύρεσης.

Πολύ χαμηλό είναι το ποσοστό ενεργού συμμετοχής σε πολιτικές και κοινωνικές οργανώσεις. Το 42,5% δεν έχει συμμετάσχει ποτέ σε καμιάς μορφής συλλογική οργάνωση. Στους αποφοίτους δημοτικού το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 65,4% ενώ στους αποφοίτους ΤΕΙ και ΑΕΙ είναι 22%. Είναι φανερό

δτι τὰ ποσοστά τῶν ἐπόμενων γενεῶν, καθώς θά ἀπομακρυνθῆι ἡ γενιά τῆς μεταπολίτευσης, θά εἶναι πολύ ὑψηλότερα.

Τέλος, τρεῖς στοὺς τέσσερις ἀπασχολομένους (73%) δηλώνουν λίγο ἢ πολύ ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὴν κατοικία τους (εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔχει πολὺ ὑψηλὸ ποσοστὸ ἰδιοκτησίας ἀκινήτων σὲ σχέση μεῖς ἄλλες χώρες). Ἐντούτοις στὰ χαμηλὰ εἰσοδήματα ἢ εἰκόνα διαφοροποιεῖται καὶ μόνο δύο στοὺς τρεῖς ἐκφράζουν ἱκανοποίηση. Προβλήματα σὲ σχέση μετὰ τὴν κατοικία διαπιστώνονται ὅτι εἶναι ἡ ἠχορρύπανση (20%), τὸ μικρὸ μέγεθος τῆς κατοικίας (20%), ἡ ρύπανση τῆς περιοχῆς (16%), ἡ παλαιότητα τῆς κατοικίας (15%), ἐνῶ 46% τῶν ἐρωτώμενων δὲν ἀνέφερε κανένα ἰδιαίτερο πρόβλημα σχετικὰ μετὰ τὴν κατοικία του.

Τί φανερῶνουν αὐτὰ τὰ συμπεράσματα;

Ἔχουμε κουρασμένους ἐργαζομένους, πού δύσκολα τὰ φέρνουν βόλτα στοὺς σπῆτι, ζοῦν σὲ δυσμενῆς περιβάλλον, λυγίζουν κάτω ἀπὸ ἕνα καταπιεστικὸ ἐλεύθερο χρόνο (περισσότερο οἱ γυναῖκες), δουλεύουν κάτω ἀπὸ δυσμενῆς συνθήκες ἐργασίας περισσότερες ὥρες ἀπ' ὅ,τι θά ἔπρεπε. Καὶ μετὰ ἀπ' ὅλ' αὐτὰ καθλώνονται μπροστὰ στὴν τηλεόραση, καθώς οἱ ὑπόλοιποι διαφυγῆς εἶναι ἀκριβῆς, καὶ μεῖς ἀναρωτιόμαστε γιατί δὲν διαβάσουν.

Νομίζω ὅτι ὅσο τὸ περιβάλλον ἐργασίας καὶ ἐλεύθερου χρόνου εἶναι καταπιεστικὸ, ὁ ἐργαζόμενος θά διαμορφώνει μιὰ «κοιλοῦρα ἀνάγκης». Ὅχι γιατί τὸ θέλει, ἀλλὰ γιατί οἱ συνθήκες τὸν ὀδηγοῦν σὲ αὐτὴν. Πολλὴ τηλεόραση, λίγοι φίλοι, ἐλάχιστα ὄλα τὰ ὑπόλοιπα. Ἐναλλακτικῆς λύσεις ἐλλείπουν, καὶ γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους ἀλλὰ κυρίως γιὰ πολιτικοῦ-κοινωνικοὺς, ἢ συμμετοχῆ σὲ ὀργανωμένες μορφές πολιτιστικῆς δράσης καὶ ψυχαγωγίας ἔχει ἀτονήσει, ὅπως καὶ καθετὶ συλλογικὸ, λόγω τῆς διαμόρφωσης τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας μετὰ τὸ κλείσιμο τοῦ κύκλου τῆς μεταπολίτευσης. Ὁ ἐργαζόμενος, μετὰ ἀπὸ ἕνα δύσκολο 11ωρο μαζί μετὰ τὴν μετακινήσεις σὺν 2-3 ὥρες δουλειᾶς στοὺς σπῆτι, πρέπει νὰ χαλαρώσει μετὰ ὅ,τι πρόχειρο βρῖσκεται μπροστὰ του. Τὸ Μέγαρο, ἢ Πινακοθήκη καὶ τὰ καλοκαιρινὰ πανηγύρια σὲ καμία περίπτωση δὲν μποροῦν νὰ ἀλλάξουν μιὰ πολιτιστικὴ κατάσταση πού τὴν ἔχουν διαμορφώσει οἱ ὑλικῆς συνθήκες ἐργασίας καὶ ζωῆς. Ὁ ἐργαζόμενος ζεῖ μόνος καὶ πορευτεῖται μόνος σὲ μιὰ δύσκολη ζωὴ, στὴ δουλειὰ καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὴ, μετὰ ἐλεύθερο χρόνο δεσμευμένο καὶ μετὰ συνείδηση φενακισμένη ἢ καθαρῆ, ἀλλὰ πάντως μετὰ ἐλάχιστα ἐναλλακτικῆς λύσεις.

ΝΟΡΜΠΕΡΤ ΕΛΙΑΣ

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση

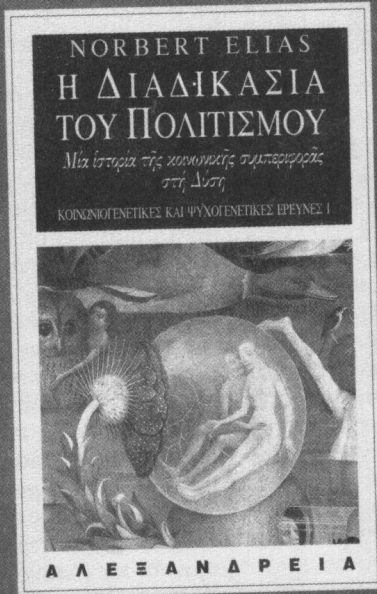
ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΕΝΕΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΓΕΝΕΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ I

«Οι ἄνθρωποι τῆς Δύσης δὲν συμπεριφέρονταν ἀνάκαθεν μετὰ τὸν τρόπο πού συνηθίζουμε σήμερα νὰ θεωροῦμε τυπικὸ γι' αὐτοὺς καὶ γνώρισμα «πολιτισμένων» ἀνθρώπων...

Πὼς ἐπῆλθε ἀλήθεια αὐτὴ ἡ μεταβολή, αὐτὸς ὁ «πολιτισμὸς» στη Δύση; Σε τι συνίστατο; Καὶ ποια ἦταν τὰ ἐλατήριά του, οἱ αἰτίες ἢ οἱ κινήτριες δυνάμεις του; Αὐτὰ εἶναι τὰ κύρια ἐρωτήματα, στὴν ἐπίλυση τῶν ὁποίων ἐπιχειρεῖ νὰ συνεισφέρει τούτῃ ἡ ἐργασία...

Θα χρειαστεῖ ἡ σκέψη πολλῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ συνεργασία διαφόρων ἐπιστημονικῶν κλάδων, πού συχνὰ σήμερα διαχωρίζονται μετὰ τεχνητοὺς φραγμοὺς, ὥστε νὰ ἀπαντηθοῦν σιγά σιγά τὰ ἐρωτήματα πού ἀναδύονται στὴν πορεία τῆς μελέτης. Τούτα ἀφοροῦν τὴν ψυχολογία, τὴν φιλολογία, τὴν ἐθνολογία καὶ τὴν ἀνθρωπολογία ἐξ ἴσου μετὰ τὴν κοινωνιολογία ἢ τοὺς διάφορους ἐιδικούς κλάδους τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας».

Norbert Elias

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Σόλωνος 133, 106 77 Αθήνα
Τηλ. 3806305, 3821813 Fax 3838173

ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

της Αναστασίας Αγγελίδου

Τά κοινοτικά κτίρια έχουν όλα ονόματα. Για όσους κοινοτικούς υπαλλήλους εργάζονται εκεί, ή εκεί γύρω, αποτελούν βασικό στοιχείο της ταυτότητάς τους, για όσους, πάλι κοινοτικούς, δεν χρειάστηκε ποτέ να τα πλησιάσουν, τό μοναδικό. Μέ τό όνομά τους τά κτίρια έντάσσονται στό έσωτερικό κοινοτικό σύστημα, λειτουργοϋν στό κύκλωμα τών έπι-κοινωνιών. Κατονομάζονται και εισέρχονται στόν κόσμο τών όμοιων, σάν παιδιάκια πού βαφτίζονται.

Τά όνόματα αυτά δέν άπηχοϋν λειτουργία. Δέν όνομάζονται δηλαδή τά κτίρια «κτίριο διοίκησης» ή «14ης Διεϋθυνσης». Κατά γενικό, και όσο ξέρω άπαράδατο κανόνα, τό όνομά τους άκολουθεί τήν όνομασία του δρόμου ή τής πλατείας όπου βρίσκονται. Λέγονται Charlemagne ή Breydel, Marie de Bourgogne ή Joyeuse Entrée. Τό όνομά τους είναι ή διεϋθυνσή τους δηλαδή, χωρίς τόν άριθμό. Έτσι εγγράφονται στόν χώρο, ένα πρώτιστο σταθερό στοιχείο, και δευτερευόντως σέ κάποια κατεύθυνση, πού δοηθά στόν νοητικό προσανατολισμό διότι έτσι ό καθένας μετακινείται νοερά, ή άνοίγει έναν χώρο για να δεί. Έγγράφονται επίσης στόν όδικό ιστό τής πόλης και έπιπλέον σέ κάποιον είδους διάρκεια, γιατί τά όνόματα αυτά έπιδιώκουν τών μετακομίσεων, τών μεταμορφώσεων, τών ανακαινίσεων και τών παντοειδών αλλαγών λειτουργιών ή όργάνων. Τό κτίριο Nerviens όνομάζεται πάντα έτσι είτε στεγάζεται εκεί τό μεταφραστικό τμήμα του Συμβουλίου είτε ή Νομική Έπιτροπή τής Έπιτροπής είτε ή 14η Διεϋθυνση. Οί όνομασίες είναι τοπικές και όχι λειτουργικές, πράγμα σοφό, γιατί ή λειτουργία μπορεί να εκπέσει, ενώ ή θέση σπανίως. Και όπως τό όνομα άκολουθεί τούς ανθρώπους από τή γέννηση ως τό θάνατο, έτσι και τό όνομα ενός κτιρίου τό άκολουθεί από τή είσοδο έως τήν έκπτώσή του από τόν χορό τών κοινοτικών κτιρίων. Τό διαχωρίζει από τά όμοιά του, ενώ παράλληλα τό έντάσσει σ' αυτά. Σάν τόν μέτοικο πού κρατά τό όνομα και τήν άξιοπρέπειά του αλλάζοντας έπαγγέλματα, χώρα ή γλώσσα.

Σιγά σιγά τά όνόματα παίρνουν μία άδιόρατη συναισθηματική φόρτιση. Ίσως από τά συμβαίνοντα στό κτίριο. Ίσως από τά ιστορικά πρόσωπα και πράγματα τών όδωνυμιών, γιατί μόλονότι τά περισσότερα έμάς μάς είναι άγνωστα, μέ τόν καιρό κάτι έν τέλει κατακάθεται. Τό κτίριο πού άκουγε στό όνομα Nerviens θεωρείτο έξοχικό και έπαρχιακό και για μερικούς σημαίνει έξορία από τό κεντρικό και σημαντικό κτίριο του Συμ-

βουλίου: ή έγγύτης μέ τήν έξουσία πολλούς θέλγει, ενώ άλλους ή άπόσταση άνακουφίζει. Κι άς ήταν ή έν λόγω άπόσταση λιγότερο από 500 μέτρα. Έτσι, θά μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι μέ τά αισθήματα αυτά ταίριαζε τό όνομα του δρόμου πού τιμούσε ένα από τά περήφανα και μαχητικά γερμανικά φύλα πού άντιταχθηκαν στόν Καίσαρα. Άλλά άμφιβάλλω. Η συναισθηματική φόρτιση πού μποροϋν να άποκτήσουν τά όνόματα για τούς χρήστες ενός κτιρίου είναι πάντα άτομική, τμήμα τής άτομικής ιστορίας του καθενός, χωρίς τή συλλογική πού συνεπάγεται μία όδωνυμία. Ότιδήποτε κοινό όφείλεται μόνο σέ κοινές διαδρομές και συνήθειες. Όλοι στην ίδια στάση του μετρό κατεβαίνουν ή στό ίδιο γκαράζ παρκάρουν, χωρίς αυτό να συνιστά συλλογικήτητα. Ό καθένας μοναχός και χωριστά έναπέθετε στό κτίριο και στό όνομα ό,τι είχε ζήσει. Έτσι ή συναισθηματική φόρτιση ήταν πρόσκαιρη, δέν είχε πίσω της κοινότητα να τή στηρίξει, γρήγορα άραιώνε, άραιώνε και τέλος χανόταν.

Τά όνόματα πού δίδονται στα κτίρια είναι άνεπίσημα. Κατά βάση χρησιμοποιούνται από τό έσωτερικό κύκλωμα, από τούς υπαλλήλους και τούς επισκέπτες, δέν αναγράφονται στην Έπίσημη Έφημερίδα τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Έκει γράφεται μόνο ή ταχυδρομική διεϋθυνση. Είναι προς χρήση μιας στενής ομάδας, οι άνθρωποι πού συμμετέχουν σ' αυτήν τήν όνοματοδοσία και όνοματοχρησία είναι λίγοι. Δημιουργείται έτσι ένα κάποιο αίσθημα ότι αυτοί πού τά χρησιμοποιοϋν, έμεις όλοι συλλήβδην, άνήκουμε σέ κάτι ενιαίο, σέ ένα σύνολο. Άναδύεται ένα έμεις, σύνολο άκαθόριστο και άσαφές ίσως, διότι άμφίθυμη άποδοχής, καταφύγιο και παγίδα ταυτόχρονα, αλλά στό όποιο όλοι μετέχουμε, άφού όλοι καθημερινά μπαίνουμε εκόντες άκοντες κάτω από τήν ίδια όμώνυμη όμπρέλα. Τά όνόματα τών κτιρίων συμμετέχουν έτσι στην ταυτότητά μας έναντι τών άλλων, γίνονται κάτι σάν οικογενειακό παρατσούκλι. Κάτι για μάς τούς μνημένους, για μάς μία οικογένεια, κάτι πού μάς διαχωρίζει από τόν έξωτερικό κόσμο, από όλους αυτούς πού περνούν από τό δρόμο και δέν φαντάζονται ότι τό κτίριο πού προσπερνούν λέγεται Nerviens.

Άπό τό 1990 λοιπόν ξέραμε ότι θά ξαναγίνουμε και πάλι μία μεγάλη οικογένεια, γιατί κτιζόταν ένα μεγάλο κτίριο πού θά μάς χωρούσε όλους. Θά ήταν όπως παλιά, κάποια έποχή

πριν φτάσουμε οι περισσότεροι από εμάς, τότε πού τό Συμβούλιο ήταν όλο κι όλο ένα κτίριο, και ή «Ευρώπη» χωρούσε γύρω από ένα τραπέζι. Ήταν τότε χρόνια χρυσά, πού οι συνάδελφοί μας τά περιέγραφαν μέ αδιάλειπτη νοσταλγία. Έτσι θά ήμασταν πάλι, ήλιζαν. Θά είχαμε τό «σπίτι» μας, τό ίδιο για όλους, δέν θά ήμασταν σκόρπιοι σέ μικρότερα. Όσο άνιαρά, όσο τετριμμένα και άν άνακύνουν οι λέξεις σπίτι και οικογένεια, πάντα μπορούν νά γενήσουν ένα νοσταλγικό αίσθημα. Καί έτσι για κάποιο διάστημα άνθησε μία νοσταλγία για τή συνεύρεση πού ίσως έν δυνάμει έπέσυρε κάποια οντοπία τής ισότητας. Ή εγγύτης ξεθάφει ιδιότητες και επί κοινωνικού φαίνεται, όπως και επί αισθηματικού. Καί μαζί, μολονότι τά μαντάτα δέν ήταν καλά, ένα κάποιο μέλλον άρχισε νά άχνοφέγει, πού ό καθένας τό ήλιζε καλύτερο.

Τά χρόνια πέρασαν, το κτίριο τέλειωσε, και τό έν λόγω μέλλον άρχισε νά πλησιάζει τήν πραγματικότητα. Τότε μεγάλη σύγχυση και αναθρασμός επικράτησε, παντού, σέ όλες τές βαθμίδες, όλες τές ειδικότητες, όλες τές υπηρεσίες. Όπως όταν πηγαινούμε σέ καινούργιο σπίτι και αφήνουμε τόν έαυτό μας νά έλπισει ότι ξεκινάμε μία νέα ζωή. Τούς έξι μήνες πού προηγήθηκαν τής τελικής μετακόμισης κυκλοφόρησαν χαρτιά άφθονα, ανακοινώσεις, ειδήσεις, έντυπα παντοία. Μάς ένήμερωναν για τά νέα και τούς τρόπους τής μετακόμισης σχολαστικά, ήταν σάν νά άκούγαμε έξω από τήν πόρτα μας νά σέρνονν κιδώτια. Ή μετακόμιση άνήλθε σέ διακίβευμα και όλοι άσχολούνταν μέ τήν έπιτυχή μεταφορά τής προσωπικής και συλλογικής τους θέσης. Μία μετάθεση στό χώρο και μία ανάνεωση του άτομου έπιμερισμού στό σύνολο προκαλούσε κάποιες άνησυχίες, κι άς ήταν βέβαιη τόσο ή απόδοση μίας θέσης για τόν καθένα στή νέα χωροταξία, όσο και ή άμετακίνητη ύπόσταση του συνόλου. Καί έπειδή καλά μέν αυτά στή θεωρία, στό χώρο όμως ή θέση είναι πολύ συγκεκριμένη, μερικοί έφτασαν νά πάνε νά έπισκεφθούν τό γιατί.

Φαίνεται ότι ένα σύνολο, για νά επιβεβαιώσει τήν όλιστική του ύπόσταση, είναι καλύτερα νά κατονομάζεται. Έτσι, ταυτόχρονα μέ τές προετοιμασίες τής μετακόμισης, άρχισαν συζητήσεις για τήν όνομασία του νέου κτιρίου. Αυτό μέ έξέπληξε γιατί κατά τά δικά μου ειωθότα δέν υπήρχε κανένας λόγος νά όνομαστέι κάτι πού είναι μόνο ένα, αυτό γίνεται μόνο όταν τά μέρη του συνόλου είναι περισσότερα και πρέπει νά διαχωριστούν για νά μπορούν νά έντοπιστούν. Τόση άκριβεια μου φαινόταν σχολαστική και περιττή. Ήταν γιατί δέν είχα πάρει είδηση τή φιλαρέσκεια πού συνόδευε τήν όνοματοδοσία. Ούτε τήν έξισορροπητική τής ιδιότητα, ούτε τήν απόδοση έπισημότητας, ούτε και τήν ανάθάμιση του βαφτιζόμενου και των εις αυτό παροικούντων. Μέ τό όνομα όλα θά γίνονταν έπίσημα και μοναδικά, τό κτίριο θά δεχόταν ως δώρο τό όνομά του, θά αποκτούσε άξιοπρέπεια και παρελθόν.

Έτσι ανάμεσα στα άλλα, για λόγους δημοκρατικότητας και πρόσ δημιουργία κινήτρων για τήν καλύτερη ταύτισή μας μέ τά ιδεώδη τής Ένωσης, μάς έστειλαν μία εγκύκλιο όπου μάς έλεγε νά προτείνουμε όνόματα για τό όλοκαινούργιο ρόζ κτίριο. Μία έπιτροπή θά προέκρινε τό καλύτερο. Παραμερίζοντας τήν παράδοση, μάς πρότειναν δηλαδή νά γίνουμε νουνοί, εγκαινιάζοντας γενναιόδωρα σχέσεις ιδιαίτερες, προσωπικές και αποκλειστικές, και άντιλήψεις άμοιβαιότητας και προσφορής. Οι άλλοεθνείς μας συνάδελφοι άποδείχθηκαν έξαιρετικά συμμετοχικοί. Τουλάχιστον δεκαπέντε όνόματα προτάθηκαν άστεία ή σοβαρά, συνήθως λογοπαίγνια, μέ φύγκα και κέφι. Οι ύπόλοιποι μάλλον άδιαφορήσαμε, αλλά τόν τόνο τόν έδωσαν οι χαρούμενοι.

Κάποτε μέσα σέ μία γενική όχλαλή συνετέλεση ή μετακόμιση και μάθαμε ότι τό κτίριο, παρά τές προτάσεις των συμμετοχικών, άποφασίστηκε νά όνομαστέι Justus Lipsius, από τό όνομα κάποιου μικρού και άγνωστου δρομακίου τό όποιο μισοκατάπτε έν τή άναπτύξει του τό μεγαθήριό μας. Σάν τούς Ίνδιάνους πού αφήνουν μαζί μέ τές στάχτες και τήν ψυχή τους στους άπογόνους, σκέφτηκα. Όλοι άπορήσαμε πού τό σκέφτηκαν αυτό τό άπωλεσθέν δρομάκι, όλοι είπαμε ότι άφού θά άκολουθοΰσαν τή νενομισμένη όνοματοδοσία μέ βάση μία έστω και τεθνεώσα όδωνυμία, γιατί έβαλαν τόν κόσμο νά άσκειται στήν όνοματοδοσία, άσε πιά τήν πρωτοτυπία πού για πρώτη φορά όνομάζεται κοινοτικό κτίριο από τό όνομα έκλιπόντος και ούχι έν ενεργεία δρόμου. Καί τέλος δίδαξε σέ διάφορα είναι αυτός ό Justus Lipsius, πού τό ιστορικό ή άλλο τί του εύρει. Τότε, για νά πάρει βάση και νόημα τό όνομα, νά γεμίσει, νά κατοικηθεί, κάποιος έπιφανής υπάλληλος του Συμβουλίου, συνταξιούχος και παγκόσμιος ειδικός τής όπερας, μάς έστειλε ένα κείμενο όπου μάς άνέπτυσε ότι ό έν λόγω σοφός ήταν ένας διάσημος άνθρωπιστής τής έποχής του Διαφωτισμού, φιλόλογος και φιλόσοφος, ό όποίος δίδαξε σέ διάφορα πανεπιστήμια τής Κεντρικής Ευρώπης. Υπήρξε ό έπίσημος ιστοριογράφος του βασιλιά τής Ίσπανίας και άγαπούσε ιδιαίτερος τόν Τάκτο.

Και έπειδή τό όνομα πρέπει και νά γίνει άποδεκτό, άν όχι από τόν φέροντα, πού έτσι κι άλλιώς, ή κτίριο ή παιδάκι, δέν έρωτάται, αλλά τουλάχιστον από τούς παρεπιδημούντες, στήν είσοδο του κτιρίου έβαλαν μία προτομή του από χαλκό και ένα όμοίωμα του σπιτιού του, ενός μικρού έξοχικού πού βρισκόταν στα περίχωρα. Προφανώς για νά εκδηλώσουμε τό εύχαρη στή άποδοχής μας. Για μένα τό θέμα είχε τελειώσει, έτσι κι άλλιώς σπανίως γνώριζα κάποιον από τούς σπουδαιούς των άλλων όδωνυμιών. Μόνο πού για καιρό παρατηρούσα και διασκέδαζα μέ τή μακέτα του σπιτιού πού έμοιαζε μέ σπιτάκι τής Χιονάτης, μέ τή δίρριχη στέγη του, τόν κήπο μέ τά πλαστικά δεντράκια, μόνο και έγκαταλελειμμένο στή μέση μιάς τεραστίας άδειας είσοδου. Νόμιζα ότι βρισκομαι μπροστά στήν έκφραση κάποιας νοσταλγίας, μιάς μνήμης τρυφερής, πού κάποιον, στα δόκανα μιάς άποτελεσματικής διαδικασίας, αισθάνθηκαν τήν άνάγκη τής και διεκδίκησαν τήν κληρονομιά τής.

Άλλά στό κτίριο ύψήρηε δυστυχία. Οι περισσότεροι ήταν κατηφέις και άνέκφραστοι. Τό σπίτι και ή οικογένεια άπεδείχτησαν έννοιες άσαφείς στήν πράξη. Χίλια πανομοιότυπα γραφεία, μέ σαφή συμβολική έπίδειξη τής ιεράρχησης, μέσω χρωμάτων, μεγεθών και χωροταξικής κατανομής, μπορούσαν νά σκοτώσουν και τόν πιο φανατικό τής ευρωπαϊκής οικοδόμησης. Ή δέ έξουσία, πανταχού παρούσα και παντοδύναμη, ήταν, ως γνήσια έξουσία, άφαντη. Ήμασταν σάν χαμένοι. Για νά βρεθούμε, τόν πρώτο καιρό άνθησαν οι κοινωνικές προσπάθειες και οι γιορτές, ώστε νά διασκεδασθεί αυτή ή πλήρης άπομόνωση. Σιγά σιγά, όμως, κι αυτά σταμάτησαν, τά βαρεθήκαμε.

Νά όμως πού άλλοι άλλοεθνείς συνάδελφοί μας δέν παραιτήθηκαν. Πιο συμμετοχικοί, πιο προσαρμοσμένοι και διεκδικητικοί, συνέλαβαν σχέδιο μετονομασίας.

Έτσι, μία βραδιά του Ίουλίου του 1995 μάς κάλεσαν σέ μία συνάντηση στό σπίτι του Έρασμου, σέ ένα προάσιο των Βρυξελλών, στό Anderlecht. Ήταν ένα άνετο φλαμανδικό σπίτι του 16ου αιώνα, μέ χώρους σαφώς διαχωρισμένους, μέ μικρά πολύχρωμα παράθυρα, μεγάλα τζάκια και άυστηρή σιωπή. Κάποιος εκεί μέσα θά διάβαζε, θά δούλευε σιωπηλά και έπειτα θά έβγαине νά καλλιεργήσει τόν μεγάλο κήπο πού τό περι-

τριγύριζε. Ήταν μία από εκείνες τις βραδιές της Δυτικής Ευρώπης που φέγγει έως πολύ αργά, σχεδόν έως τις 11, ένα φως κίτρινο, είχε ζέστη και υγρασία. Όλοι συμφωνήσαμε ότι συμβολικά ο Έρασμος είναι πολύ καλύτερη ονομασία για το κτίριό μας, εγώ δέ απέφυγα να παρατηρήσω πόσο τό σπίτι του Έρασμου έμοιαζε με τό όμοίωμα του σπιτιού του Justus Lipsius στην είσοδο.

Τούς επόμενους μήνες παρακολούθησα λίγο άμήχανα, λίγο τυχαία, τις διαδοχικές και σπασμωδικές μεταθέσεις έννοιών και αισθημάτων σε ένα όνομα, με σύγχυση και μεταπτώσεις. Έπειδή τό νέο κτίριο μάς ταλαιπωρεί, διότι και τήν ατομικότητά μας άπειλεί, και τήν προσφιλή στους λόγους ψευδαισθηση της ισότητας άκυρώνει, άκουμπήσαμε τήν άπαρέσκειά μας στό όνομα. Τό όνομα Justus Lipsius, είπαμε, είναι τουλάχιστον άτυχές. Πρέπει να τό αλλάξουμε. Έπ' αυτού χρειάστηκαν επιχειρήματα και γι' αυτό άνασύρθηκε ή ιστορικότητα αυτού του προσώπου. Μερικοί έβραξαν και βρήκαν ότι είναι μία πολύ ύποπτη προσωπικότητα, επίσημος ιστοριογράφος του κατακτητή, δηλαδή του βασιλιά της Ισπανίας, άνθρωπος που συγκρούεται όπου τόν παίρνει, και φιλά τό χέρι της εξουσίας όπου δέν τόν παίρνει. Δέν είχε άρχές, γιατί συνεχώς παράπαιε μεταξύ καθολικισμού και λουθηρανισμού, άνάλογα με τό ποιοί ήταν ισχυρότεροι και σε ποιο πανεπιστήμιο του πρόσφεραν καλύτερη θέση. Ούτε και ήθικές άγαστολές, γιατί πανεύκολα καταδίωκε τούς άντιφρονούντες συναδέλφους του. Άλλωστε και τό πρώτο πρώτο σημείωμα που λάβαμε μάς τόν είχε παρουσιάσει ως ρέποντα προς τόν μακιαβελισμό.

Γιά να παγιωθεί ή εικόνα αυτού του κακού έπρεπε να βρούμε έναν καλό να τόν συγκρίνουμε, ει δυνατόν γεωγραφικά και χρονικά κοντινό. Και ποιόν θα βρίσκαμε καλύτερο από τόν Έρασμο, τόν πρώτο Ευρωπαίο άνθρωπιστή, αυτόν που όνόμαζε τόν έαυτό του civis mundi (πολίτη του κόσμου); Ο Έρασμος, παιδί άπαγορευμένης σχέσης ενός παπα, που όλη του ζωή τήν πέρασε σε διάφορα μοναστήρια ή πάνω σε ένα άλογο, ταξιδεύοντας με τά διδλία του, μελετώντας και κηρύσσοντας τή μετριοπάθεια, άσφαλώς ιδεολογικά ταιριαζε πολύ καλύτερα. Πέραν πάσης άμφιβολίας ήταν πολιτικά όρθότερος και άσφαλώς δέν μπορούσε να είναι παρά όμόφωνα άποδεκτός. Ήμασταν σίγουροι ότι δέν μπαίναμε σε ιδεολογικοπολιτικές άντεργλήσεις. Βρισκόμασταν έντός πεδίου συναίνεσης και ή αντίρρηση μας δέν ξεπερνούσε ένα καλύτερο μάθημα ιστορίας. Φαινομενικά ζητούσαμε μόνο μία πιό άποδεκτή έννοιοδότηση για τό όνομα, πιό περήφανη, πιό ούσιαστική. Παράλληλα, όμως, αυτό ήταν ή μετάθεση, ή μεταφορά, ένας εύρηματικός και άνώδυνος τρόπος για να έντυπώσουμε τήν περισσότερο ή λιγότερο συνειδητή αντίθεσή μας. Η διαμαρτυρία μας για τό κτίριο, αλλά ίσως και μία δυσπραγία πιό γενική συνοδεύτηκε με επιχειρήματα και κατηγορίες έναντίον αυτού που τό Συμβούλιο άποφάσισε να νιοθετήσει ως ιστορική άναφορά. Αυτόν που άποφάσισε να οικειοποιηθεί και να ένσωματώσει, ένω δίπλα ύπηρχε ο άλλος, ο Έρασμος από τό Ρότερνταμ, άνώτερος άνθρωπος, και ο μεγαλύτερος άνθρωπιστής της Άναγέννησης. Αυτόαποκαλούμαι σημαίνει και νιοθετώ, επίσημαίναμε, εύθυμα και άφρονα ταυτίζοντας όνομα και πράγμα.

Οι άπόψεις αυτές έξετέθησαν στόν έπιμελητή του Μουσείου που στεγαζόταν στό σπίτι του Έρασμου και του ζητήσαμε να μάς κάνει μία διάλεξη για τις δύο αυτές προσωπικότητες. Νά, όμως, που ή ιστορία επιφυλάσσει εκπλήξεις.

Η διάλεξη έγινε τόν Οκτώβριο του 1995. Ο κύριος που μάς μίλησε άνέπτυξε διά μακρών τις προσωπικότητες και τό έργο τους. Τά στοιχεία που έφερε συμφωνούσαν σε γενικές γραμ-

μές με τις εκτιμήσεις μας. Τίποτα, όμως, δέν είναι μαύρο ή άσπρο. Ναί μέν ο Έρασμος ήταν μετριοπαθής και άνεκτικός, αλλά πώς έξηγείται ο άντισημιτισμός του; Ναί μέν ο Justus Lipsius μισαλλόδοξος, άσταθής και χωρίς τήν άνεξαρτησία που όφείλει να έχει ένας διανοούμενος, αλλά και σε τί ταραγμένη εποχή έζησε; Τί άλλο μπορούσε να κάνει, σε ποιόν άλλον να προσφέρει τις ύπηρεσίες του, παρά στους εκάστοτε ισχυρούς και τόν βασιλιά της Ισπανίας; Ο Justus Lipsius άπλώς επέλεξε να επιδιώσει. Ο όμιλητής, χωρίς να καταρρίψει τό οικοδόμημα της άντιπαράθεσης των δύο άνθρωπιστών, τό σχετικοποίησε τόσο που να μην μπορεί να ισχύει πιά ως πρότυπο του καλού και του κακού.

Όστόσο, φεύγοντας από τή διάλεξη, όπου κατεδείχθη ότι οι δύο πόλοι που διαλέξαμε για άντιπαράθεση δέν ήταν άρχετα σαφώς άνταγωνιστικοί, αισθανόμουν ά ικανοποιημένη. Είχα τελειώσει με τήν όλισθηρότητα των μεταθέσεων και γυρίζα στα γνωστά μου έδάφη. Άναγνώριζα τήν εύκολία των άνθρώπων να άναζητούν ιστορικά πρόσωπα για τις προβολές τους, αλλά και τήν αντίσταση των έν λόγω ιστορικών προσώπων, τήν εύρηματικότητα των συναδέλφων μου, τήν ενεργητικότητα και τή δύναμη που σταλάζει ή αντίσταση. Μου φάνηκε ότι τό ίδιο ικανοποιημένοι, άν και άναποτελεσματικοί, ήμασταν εκείνη τή βραδιά όλοι.

Ακόμη και στην καλογαλισμένη κοινοτική γραφειοκρατία, με τις άργές της συνήθειες και τό βάρος της όμοιομορφίας, αυτή ή μικρή ιστορία της όνομασίας του νέου κτιρίου κύλησε σε μονοπάτι δύσκολο, προκαλώντας άκατάπανστα ένδιαφέρον και άντιστάσεις. Ήταν ή δύναμη του όνόματος φαντάζομαι, του κάθε όνόματος. Η άναντικατάστατη μοναδικότητα που προσφέρει, ή έγγραφή στη διάρκεια, τήν παράδοση, τή συνέχεια, ή μοίρα που συνοδεύει φαντασιακά τήν ταύτιση του όνοματιζόμενου με τό όνομα, παρακολούθησαν κρυφά όλους αυτούς τούς μήνες σαν ύπόγεια νερά τήν ιστορία του όνόματος και πότιζαν τούς μαιάνδρους της όνοματοδοσίας.

Άλλά ένα όνομα δέν αλλάζει, είναι από τις θεμελιακές του ιδιότητες. Όταν κάποιος, ανιστόρητος πολιτικός και δήμαρχοι, μετονοματίζουν πόλεις και δρόμους, ή πράξη βιώνεται ως βίαιη και γελοία. Άντιπαθές ή ούδέτερο, λατρεμένο ή μισητό, τό όνομα επιδιώνει, άπαράλλακτο, έπίσημο, ισόβιο. Έτσι τό σχέδιο μετονομασίας των συναδέλφων μου νομίζω ότι ξεχάστηκε. Άρχεσε ότι έγινε γνωστό. Ότι δι' αυτού γνωστοποιήθηκε μία άντίσταση. Τό λέγειν δέν είναι πάντα πράττειν, μπορεί όμως, ως ένα σάν, να φέρει τή γαλήνη.

ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΟΚΕΝΤΡΙΣΜΟΣ

Νόμιμη στάση ή νοσηρό ιδεολόγημα;

του Μάριου Μαυροειδή

«...Είμαι υπερήφανος πού είμαι Έλλην... διότι, και υπερήφανος νά μὴν ἦμουν, πάλι Έλλην θά ἦμουν...».

Μέσα στό στίγμα τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς πραγματικότητας ἐγγράφεται ὡς ἓνα ἀπό τά κυρίαρχα στοιχεία τῆς ἡδυστάτη καί ἐντεινόμενη δραστηριότητα γύρω ἀπό τίς μουσικές παραδόσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τίς παραδόσεις ὅλων τῶν ἑλληνικῶν τόπων καί ὅλων τῶν ἐποχῶν τῆς ἱστορίας μας.

Καί δέν θά εἶχε τήν πολυπλοκότητα πού ἔχει τό συγκεκριμένο φαινόμενο ἂν ἐστιαζόταν ἡ δραστηριότητα αὐτή στό ὑλικό καθ' ἑαυτοῦ τῆς παράδοσης — ὑλικό δοκιμασμένο ἀπό τόν χρόνο καί κεντρικό συστατικό τῆς ἐθνικῆς μας ἰδιοπροσωπίας. Στήν πραγματικότητα, εἴτε γιά ἔρευνα μιλοῦμε εἴτε γιά μουσική πράξη, οἱ δράσεις πραγματοποιοῦνται, σχεδόν χωρίς ἐξαιρέση, μέσα σέ ἓνα ἐκ προοιμίου δεδομένο ιδεολογικό πλαίσιο. Πού, παρά τίς διάφορες παραλλαγές του, ὑπηρετεῖ μιά περίπου κοινή λογική: τή λογική σύμφωνα μέ τήν ὁποία «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Έλλην» καί κατά συνέπεια «ἀπό μᾶς τά πῆραν ὅλοι».

Μιά τέτοια στάση θά ἦταν ἀπλῶς φαιδρῆ ἂν ἐπρόκειτο μόνο γιά προπαγανδιστικό ἐπινόημα. Στήν περίπτωση μας, ὅμως, ὅλα αὐτά δέν εἶναι ἀπλῶς τά παραγόμενα κάποιου κεντρικά κατασκευασμένου «πανελληνισμοῦ» χωρίς ἱστορικό ὑπόβαθρο. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς γεννιέται τό πρόβλημα. Ὑποθέτω ὅτι ὅλοι οἱ καλόπιστοι, δικοί μας ἤ ξένοι, ἀποδέχονται τά νόμιμα δικαιώματα τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ στίς ἱστορικές του ρίζες καί τήν πολιτιστική του κληρονομιά. Καί δέν νομίζω ὅτι θά δυσκολευτεῖ ὁ ὁποιοσδήποτε νά ἀναγνωρίσει τίς κορυφαίες πραγματώσεις πολιτισμοῦ πού ἐγκλείονται μέσα στό ἱστορικό συνεχές τῶν Ἑλλήνων. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, κρατᾶμε ἀκόμα τή γλῶσσα· κι ἂν κάνουμε τόν κόπο νά περπατήσουμε τήν ἑλληνική ὑπαιθρο μέ τόν Πανσανία ὑπό μάλης, ἀναγνωρίζουμε τόν ἴδιο τόπο, κι ἂν διαβάσουμε Ἀριστοφάνη καί Λουκιανό διαπιστώνουμε τήν ἴδια αἴσθησι χιούμορ. Ἀνακαλύπτουμε δηλαδή τεκμήρια τῆς διαχρονικότητας τοῦ ἑλληνικοῦ φαινομένου.

Ἄν ἔχουν ἔτσι τά πράγματα, τότε εἶναι νόμιμο καί νά καμαρώνουμε γιά τή διαχρονικότητα αὐτή, καί νά ἀντλοῦμε ἀπό τό ἑλληνικό παρελθόν πρὸς ὄφελος τοῦ ἑλληνικοῦ παρόντος. Ἀπό ἐκεῖ, ὅμως, μέχρι τοῦ νά χρωσάσουμε ἀενάως τό χάπι τῆς ἐνδόξου μας καταγωγῆς ὑπάρχει μεγάλη καί εἰδοποιῶς διαφορά. Ἀπό ἐκεῖ μέχρι τοῦ νά γαντζωνόμαστε στό χθές προκειμένου νά ἐλέγξουμε τό σήμερον καί νά ἐπιβάλλουμε τό πυγμαῖο μας παράστημα ὑπάρχει χάσμα ἤθους ἀγεφύρωτο.

Εἶναι γεγονός ὅτι στό πλαίσιο τοῦ νεότερου κράτους ἡ παραδοσιακή μουσική ἐξοβελίστηκε στό περιθώριο τῆς μουσικῆς

ζωῆς· κι αὐτό μέ συνειδητή συνεργία τῶν κύριων αὐτουργῶν τῆς μουσικῆς ἀφασίας τῶν Νεοελλήνων. Μιλῶ γιά τήν ὠδειακή νομενκλατούρα τῆς μετριότητας πού μονοπόλησε τή μουσική ἐκπαίδευση ἀπό τά μέσα τοῦ προηγούμενου αἰῶνα ὡς τίς μέρες μας — χωρίς ὥστόσο νά μπορέσει νά ἀποδώσει στή μουσική ζωή τοῦ τόπου, 150 χρόνια τώρα, οὔτε μικρό μέρος ἀπ' ὅσα κατάφρασαν οἱ ἀντίστοιχοι λειτουργοί π.χ. καί στήν τελευταία σοβιετική δημοκρατία στά 70 χρόνια τοῦ πειράματος τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ.²

«Ἀξιοποιήθηκε» ἀντίθετα ἡ μουσική παράδοση ἀπό τόν λαϊκισμό τοῦ κράτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οἱ μεταξικές φιέστες στό Καλλιμάρμαρο μέ συγκροτήματα ἀπ' ὅλη τήν Ἑλλάδα πρὸς δόξαν τοῦ καθεστώτος καί τῆς κας Λουλοῦς Μαντζούφα.³ Ἀλλά καί ἀργότερα, τά λογιῆς τσάμικα καί καλαματιανά στό ραδιόφωνο ἀπέτελεσαν τόν ἦχο κλισέ ὁ ὁποῖος, ἀνακατεμένος μέ ἐμβατήρια ἀπό τήν μάντα τῆς ΑΣΔΕΝ, δηλώνει, σέ ὅσους δέν τό εἶχαν πάρει εἶδηση, μέ πῶ ἄμεσο τρόπο ὅτι κάτι εἶχε συμβεῖ — ὅπως, ἀντίστοιχα, ἡ κλασική μουσική μέρα μεσημέρι στό ραδιόφωνο μᾶς ὑπενθύμιζε ὅτι διανύσαμε τή Μεγαλοδομάδα.

Θυμᾶμαι τόν δάσκαλό μου στήν Δ' τοῦ δημοτικοῦ⁴ πού μᾶς μιλοῦσε γιά τήν ἄλωση καί δάκρυζε μ' ἓνα παράπονο πού δέν μπορούσα νά τό καταλάβω· καί μᾶς τραγοῦδαγε καί ἓνα τραγοῦδι γιά τό χαμό τῆς Βασιλεύουσας ἀπό τά μέρη του. Κι ἐγώ δέν εἶχα τόν ἐξοπλισμό γιά νά συμμεριστῶ τόν καιμό του γιά τόν χαμό τῆς Πόλης, εἶχα ἀντίθετα τή διάθεση νά τό εἰρωνεύτῶ. Ἐνῶθα ὅμως ὅτι κάτι συμβαίνει μέ τό τραγοῦδι αὐτό· κάτι πού δέν μπορούσα νά τό ἐξηγήσω, ὥστόσο ἦταν σημαντικό. Ὅπως ἐνῶθα ὅτι κάτι σημαντικό ἐμπεριέχεται μέσα στή «Συννεφιασμένη Κυριακή» τοῦ Τσιτσάνη πού ἄκουγα στό γραμμόφωνο τοῦ μαγειρείου τῆς ὁδοῦ Ξανθίππου στόν Χολαργό, ἀλλά δέν τολμοῦσα νά τό ἀρθρώσω καθώς θά μέ ξεφώνιζε ἀκαριαίως σύμπαν τό μικροαστικό οἰκογενειακό μου περιβάλλον — ξεφώνισμα πού συνήθως συνοδεύεται καί ἀπό καταχέριασμα πρὸς φρονηματισμό. Κι ὅταν στό τότε «Ἐθνικό Πρόγραμμα», πού μετέδιδε καί ἠχογραφήσεις τῶν περιφερειακῶν ραδιοσταθμῶν, ἄκουσα τήν Ξανθίππη Καραθανάση, δεκαοχτάχρονο κορίτσι τότε, νά τραγοῦδαί ἀνάμεσα σέ ἄλλα τραγοῦδια τῆς Χαλκιδικῆς τήν «Πέριδικα», ἐνῶσα σάν νά πατοῦσα πάνω σ' ἓνα βέβηλο χαλί πού σκέπαζε τήν ἀληθινή γῆ ἐμποδίζοντάς τήν ν' ἀνθίσει — κάτω ἀπό τὰ πόδια μου ὑπῆρχε ἓνα ἀθέατο σέ μένα ὑπόστρωμα, ἐπιμελῶς καλυμμένο ἀλλά καί ἀπολύτως ζωντανό, στό ὁποῖο κάποιον ἀρνοῦνταν τήν ὑπαρξή. Κι ὁ ἐκφωνητής τοῦ ραδιοφώνου, μέ τίς φιλολογίες του περί τοῦ «θαύματος τῆς φυλλῆς» καί περί τοῦ «ἀγνοῦ λαϊ-

κοῦ μας πολιτισμοῦ» μαζί με τίς ἄμεσες ἢ ἔμμεσες ἀναφορές τους στους «κομμουνιστοσυμμορίες», ἦταν ἕνας ἀπό τούς αὐτουργούς αὐτῆς τῆς συγκάλυψης.

Κι ὁ χρόνος κύλησε. Καί μετά ἀπό ὄλ' αὐτά, τί συμβαίνει σήμερα; Ἦρθε μήπως ὁ καιρός ἡ ἑλληνική μουσική παράδοση καί τὰ νόμια τοῦ ἑλληνισμοῦ νά διεκδικήσουν τή θέση τους; Ἄς συνεξετάσουμε μερικά γεγονότα:

— Ἀνακαλύπτονται βυζαντινές ὄπερες.⁵

— Δισκογραφοῦνται εἰδωλολατρικές μελωδίες καί δρώμενα ἐν μέσῳ Βυζαντίῳ⁶ καί «διορθώνονται» ἀρχαιοελληνικές συνθέσεις ἐπὶ τὸ ὁσμανλιδικότερον.⁷

— Ἐξαπολύονται ἀπανωτά ἀνάθεμα κατὰ τῶν κουτόφραγκων καί τῶν ἰθαγενῶν πρακτόρων τους, πού παραγνωρίζουν τὸ μεγαλεῖο τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.⁸

— Ἀναπτύσσεται στὸ ἔπακρο ἡ φιλολογία περὶ τοῦ ὕφους καί τοῦ ἠθους τῆς μουσικῆς ἐκφοράς καί ἡ τακτική τῆς κατακεραυνώσης τῶν ἀπακτούντων⁹ καί ἄλλα, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς.¹⁰

Κι ἐγώ, κοινὸς θνητός, μέ τραυματικὴ σχέση μέ τὸ παρελθόν μου ὡς Ἕλληνα, μέ ἀγνῶνιά γιὰ τὸ πολιτισμικὸ μου στίγμα καί μέ ἀνάγκη γιὰ ἕνα ξεκάθαρο πολιτιστικὸ πρόσωπο, ἀναρωτιέμαι:

Ἄραγε τέτοιοι φερέλιδες τιμητές τοῦ μουσικοῦ μας παρόντος, πού ἐπιδιώκουν τὴν ἐπιβολὴ πολιτικῆς γύρω ἀπὸ τίς αἰσθητικὲς ἐπιλογές τοῦ μέσου ἀνθρώπου, πού ἀπέκτησαν τὴ μουσικὴ ἢ μουσικολογούσα τους ὑπόστασι; Ὅχι βέβαια στὰ καλντερίμια τῶν χωριῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας· τὰ ἀστικά τους ρετιρέ τὰ ἐγκατέλειψαν στὴν πραγματικότητά μόνο γιὰ τὴν ἀναγκασία βόλτα ἀπὸ τὰ διάφορα Καρτιέ Λατέν, ἀπὸ τὴν ὁποία γύρισαν μέ τὴν πατίνα τῆς «ἔξ ἑσπερίας» αὐθεντίας.

Στὴν πραγματικότητά, δέν ἔχει ἡ μουσικὴ παράδοση τοῦ Νεοἑλλήνα ἀνάγκη τὴν παρουσία τους — αὐτοὶ τὴν ἔχουν ἀνάγκη ὡς ἀφορμὴ καί δικαιολογία ὑπαρξῆς. Καί τίποτα δέν τούς νομιμοποιεῖ νά θέλουν νά ἐπιβάλλουν στόν κοινὸ ἀκροατὴ τὸ τί πρέπει νά ἀκοῦει καί πῶς πρέπει νά τὸ ἀκοῦει.

Ἄλλὰ στὸ θέμα αὐτὸ ἰσχύουν οἱ νόμοι τῆς ἀγορᾶς: ἂν κανεὶς μπορεῖ νά ἐπιβάλλει τὸ παιχνίδι του, τὸ κάνει· μέ διασυνδέσεις καί ἑταιρισμούς διαφόρων τύπων, μέ ὅποια μέθοδο κρίνει ἀποδοτικὴ, στὸ μέτρο πού δέν τὸ ἀπαγορεύει ὁ ποινικὸς κώδικας. Ἔτσι, οἱ κήνορες αὐτοὶ λειτουργοῦν καί θά ἐξακολουθήσουν νά λειτουργοῦν, προσπαθώντας νά προσαρμόξουν τὰ πράγματα στὸ ἐπιστημονικὸ καί ἀνθρώπινο παράστημά τους. Στὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς, ὅσο βρῶσκουν κοινὸ, εἶναι ἀναμενόμενον νά τὸ κάνουν· νά ἀνάγουν δηλαδή τὸ μέτρο τῆς προσωπικῆς τους παρουσίας σέ νόρμα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν μουσικῶν μας πραγμάτων.

Ὅσοσο, ὑπάρχει καί ἕνας ἀντικειμενικὸς ὅρος ἐδῶ, καί αὐτὸν ἐπιθυμῶ νά ἀρθρώσω. Οἱ ἀνθρώποι αὐτοί, πού κόπτονται ὑπὲρ τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς καθαρότητος, κάνουν κακὸ ἀνεπανόρθωτο στὴ μουσικὴ μας. Στὴν πραγματικότητά, τὸ μόνο πού τούς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἄσκησις τῆς προσωπικῆς τους ἐξουσίας πάνω στὰ μουσικά μας πράγματα. Καί αὐτὸ ὅσο πιὸ ἄκοπα μπορεῖ νά γίνει. Ἔτσι κι ἄλλιως, εἶναι καί αὐτοὶ μέλη καί συνδιαμορφωτές τῆς κοινωνίας τῆς ἐπίφασις, τῆς κοινωνίας τοῦ «δηθεν». Ἄρνούμενοι ὁμως νά δοῦν τὴ μουσικὴ ὡς ζωντανὴ προοπτικὴ μέσα σέ μιὰ κοινωνία πού, προκειμένου νά ἐπιβιώσει, ὀφείλει νά ἐξελισσεῖται, ὀδηγοῦν σέ ἀποστασιοποίηση τούς ἀνθρώπους πού ἔχουν πίστη στὰ νόμια τοῦ ἑλληνισμοῦ ἄλλα, συγχρόνως, προσβλέπουν σέ μιὰν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ραγδαῖα μεταβαλλόμενης μεταβατικῆς ἐποχῆς μας.

Καιρός ὁμως εἶναι νά συνειδητοποιήσουμε ὅλοι ὅτι ἡ ἐποχὴ τῶν προφητῶν πέρασε ἀνεπιστρεπτή. Καί ἔργο καί ὑποχρέωσις ὄλων ὅσοι πραγματικὰ ἐπιθυμοῦν νά δώσουν στὴ μουσικὴ μας τὴν προοπτικὴ πού ἔχει ἀνάγκη, εἶναι νά τὴν ἀναστρέψουν ἀπὸ τὴ λήθη καί νά τὴν εἰσάγουν στὰ πλατιά στρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς ζύμωση αἰσθητικῆ. Καί ὄχι νά τὴ φορτίζουν μέ ἰδεολογήματα καί δεοντολογίες παρωχημένων ἐποχῶν: ἡ παραδοσιακὴ μας μουσικὴ ἔχει τὴν αἰσθητικὴ τῆς ἀξία καί τὴ λειτουργικὴ τῆς αὐτοτέλεια, δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ αὐτόκλητους συνηγόρους.

1. Λογοκλαπέν ἀπὸ γνωστὸ Ἀγγλο εὐθυμογράφο καί προσαρμοσμένο ἐπὶ τὸ ἑλληνικότερο. Ἡ πρωτότυπη ῥήσις ἀνήκει σέ Ἀγγλὸ ἐβραϊκῆς καταγωγῆς.

2. Ἐχω στὸ μυαλό μου πρόχειρο παράδειγμα τὴν περίπτωσι τῆς Μουσικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μπακού, πού ἔχει παράγει στίς δεκαετίες πού πέρασαν ἕναν σεβαστὸ ἀριθμὸ ἀπὸ ἐκπληκτικούς π.χ. πιανίστες καί συνθέτες, ἐνὸ παράλληλα καταρτίζει συστηματικὰ δεξιότητες ἐρμηνευτές τῆς ἐντεχνης παραδοσιακῆς μουσικῆς τοῦ Ἀζερμπαϊτζάν, τοῦ Μουγκάμ.

3. Γιὰ ὅσους δέν τὸ θυμοῦνται, κόρη δικτάτορα καί πολλαπλῶς ἡμνηθεῖσα ἡγέτις τῆς ΕΟΝ.

4. Κωνσταντίνος Βουκίδης ἀπὸ τὴ Σπάρτη, ἂν τὰ θυμᾶμαι καλά. Καλὴ τὸν ὥρα, ἂν ζεῖ.

5. Τὸ βυζαντινὸ λειτουργικὸ δράμα «Παῖδες ἐν Καμίνῳ» ἐμφανίζεται ὡς «ἀνακάλυψις» τοῦ Χριστόδουλου Χάλαρη, χριεῖται «ὄπερα» καί δίδει ἀφορμὴ γι' ἡχοσίεμα τοῦ Γιώργου Μονεμβασιτῆ στὴν *Κυριακάτικη Ἐλευθεροτυπία* τῆς 3.1.93 ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ἑλληνικὴ ἡ πρώτη ὄπερα» (!) καί σέ ἐσωτερικὴ σελίδα: «Ὁπερα στὴν Ἁγία Σοφία». Ἦγουν, καί πάλι, ἀπὸ μᾶς τὰ πῆραν ὅλα. Καί πάντως, τὸ συγκεκριμένο ἔργο ὑπῆρξε πολλαπλὰ συζητημένο πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν «ἀνακάλυψις» τοῦ κ. Χάλαρη (βλ. παρέμβασι τοῦ Λυκούργου Ἀγγελόπουλου στὴν *Κυριακάτικη* τῆς 10.1.93).

6. Βλ. π.χ. στὴν χρηματοδοτηθεῖσα ἀπὸ τίς ἀσφάλειες ΦΟΙΝΙΞ διςκογραφικὴ ἔκδοσι τοῦ Χρ. Χάλαρη «Δήμων Ὠδές» (τριπλὸ ἄλμπουμ, Ἀθῆνα 1988), τὰ σχόλια τοῦ συνοδευτικοῦ φυλλαδίου γιὰ τὸν 2ο δίσκο (ὄψη Α', 1ο μέρος καί ὄψη Β', 1ο μέρος).

7. Στὸ ἴδιο δίσκος 1ος, ὄψη Β', μέρος 1ο. Ὁ πασιγνωστὸς Ἐπιτάφιος τοῦ Σείκιλου μετατρέπεται σὲ *Istabulu havasi* ἀπὸ ψάλτη κωνσταντινουπολιτικῆς κουλτούρας — κατὰ γιὰ τὸ ὅποιο δέν θά εἶχε κανεὶς ἀντίρρηση, ἂν ἀποτελοῦσε δεδηλωμένη αἰσθητικὴ ἐπιλογὴ ἐρμηνείας καί δέν ἐμφανίζοταν ὡς ἡ «ὀρθή» ἐκδοχή. Ἐπιπλέον, ἀλλοιώνεται ὁ τροπικὸς χαρακτήρας τῆς σύνθεσις, μέ τὴν ἀθθαίρετη παράλειψι τῆς καταληκτικῆς νότας τῆς κλασικῆς μεταγραφῆς τοῦ Ἐπιταφίου. Ἀλλὰ πῶς ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ ποιητικὴ πρωτοβουλία τοῦ κ. Χάλαρη: τὸ στίχο τοῦ ἐπιγράμματος «ὅσον ζῆς φαίνου» τὸν κάνει «ὅσον ζῆς εὐφραίνου» (!). Ἴσως κατ' ἀναλογία πρὸς τὸ εὐαγγελικὸ «ψυχὴ μου, φάγε, πῖε καί εὐφραίνου». Μόνο πού, ὅπως φαίνεται, ὁ κ. Χάλαρης παραγνωρίζει τὴ συνέχεια τῆς παραβολῆς:

«Ἄφρον, ἄφρον, ταῦτη τὴ νυκτί», κ.ο.κ.

8. Π.χ. οἱ μονότονα ἐπαναλαμβανόμενες «ἀτάκες» τοῦ Χρ. Χάλαρη, στὴ γνωστὴ σειρὰ ἐκπομπῶν τῆς ET3. Κάτι πού ἔχει παράδοξο ἂν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι εἶναι ἀκριβῶς οἱ «κουτόφραγκοὶ» πού ἀποτελοῦν τὴ μόνη πελατεία του.

9. Βλ. χαρακτηριστικὰ τὴν κριτικὴ τοῦ κ. Π. Καβακόπουλου στὴ διςκογραφικὴ ἔκδοσι τῶν τραγουδιῶν τῆς Θράκης ἀπὸ τίς Πανεπιστημιακῆς Ἐκδόσεις Κρήτης, μέ ἐπιμέλεια τοῦ Ν. Διονυσόπουλου στὸ περιοδικὸ *Παράδοσι* τοῦ Ὄργανισμοῦ Ντόρας Στράτου (τεύχος ἀρ. 17, Νοέμ.-Δεκ. 1994). Πάντως τὴ λογικὴ τοῦ «Φορέα Ὁρθότητος» τὴν ἔχουν ἀσμένως υἰοθετήσει καί ἀρκετοὶ ἀπὸ τούς νεότερους ἀσχολούμενους μέ τὴν παραδοσιακὴ μουσικὴ.

10. Ὅπως π.χ. τὸ λαϊκὸ κλαρίνο περιβάλλεται ἐπίσημο ἐνδυμα καί εἰσάγεται στὸ Μέγαρο Μουσικῆς, τὸ δημοτικὸ τραγούδι παρελαύνει ἀπὸ τὸ Ὠδεῖο Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ καί ἄλλα παρόμοια περιεργα.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΩΣ ΚΑΘΡΕΦΤΗΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ (19ος αϊ.-άρχες 20ού):

Ὁ ἑλληνικός φιλολογικός σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως

τῆς Σίας Ἀναγνωστοπούλου

Ἡ παιδεία, ἐπειδή ἀκριβῶς ἀπτεται δύο πολύ σημαντικῶν ἐπιπέδων, τοῦ θεσμικοῦ καί τοῦ ἰδεολογικοῦ, προσφέρεται γιά τήν πολύσημη ἀνάγνωση μιᾶς ἐποχῆς, πολύ περισσότερο πού καί σ' αὐτήν ἀνακλᾶται καί ἀποτυπώνεται ἡ ἱστορική διαδικασία. Μέσα σ' αὐτό τό πλαίσιο ἡ παιδεία θά μέ ἀπασχολήσει κατ' ἀρχήν ὡς ἀποτύπωση μιᾶς ἱστορικής πραγματικότητας — αὐτῆς τοῦ 19ου - ἀρχές 20οῦ αἰ. —, συγχρόνως ὁμως, καί ὑπό τύπο ἐπιλόγου, ὡς ἕνα ἀπό τά ἐπίπεδα ὅπου μποροῦν νά ἐνσωματώνονται καί νά ἀναπαράγονται οἱ ἀδράνειες τοῦ παρελθόντος στό σήμερα. Τό «ἱστορικό παράδειγμα» ἀναφορᾶς εἶναι οἱ Ἕλληνες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στόν 19ο αἰ. - ἀρχές 20οῦ, δηλαδή ἡ ἱστορική διαδικασία ἐξέλιξής τους, ὅπως αὐτή ἐκφράζεται καί μέσα ἀπό τήν παιδεία, ἰδιαίτερα δέ μέσα ἀπό τήν ἰδεολογία καί τίς δραστηριότητες τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως*. Ἡ Κύπρος καί τό Πανεπιστήμιο Κύπρου, ἐπίλογος αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, εἶναι τό παράδειγμα στό σήμερα, ὅπου, ἴσως, ἀναπαράγονται ἀδράνειες τοῦ παρελθόντος.

Ὁ 19ος αἰ. σηματοδοτεῖ, στό ἐπίπεδο τῆς παιδείας στή Δύση, τό θρίαμβο τῆς κοσμικῆς παιδείας μέ τόν ὀλοκληρωτικό καί ὀριστικό παραμερισμό τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐπί αἰῶνες εἶχε ὑπό τόν ἀπόλυτο ἢ σχετικό ἔλεγχό τῆς τήν παιδεία. Τοῦτο, βεβαίως, εἶναι τό προϊόν μιᾶς μακρόχρονης ἱστορικής διαδικασίας, ἡ ὁποία ἔχει τίς ἀπαρχές τῆς στόν ὕστερο Μεσαίωνα καί τήν κορύφωσή τῆς στήν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ παιδεία προκύπτει στή Δύση μέσα ἀπό τή διαλεκτική σχέση τῶν διανοητῶν μέ τήν κοινωνία, εἶναι ἡ συνάρτηση τῆς θύραθεν ἰδεολογίας καί τῶν κοινωνικῶν, οικονομικῶν καί πολιτικῶν ἀλλαγῶν.

Ἄν, λοιπόν, ἡ παιδεία τοῦ 19ου αἰ. στή Δύση ἀποτελεῖ μιᾶ ἀπό τίς πολλές ἐκφράσεις τῆς νεωτερικότητας, στήν «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή» εἶναι ἡ ἐκφραση μιᾶς πῶ σύνθετης, ἀπό τήν ἀπο-

ψη τῶν ἰδιομορφιῶν πού παρουσιάζει, ἱστορικής πραγματικότητας. Καί σ' αὐτή τήν περιοχή ἐκδηλώνονται σημαντικές κοινωνικοοικονομικές καί πολιτικές ἀλλαγές, ὅπως ἐν γένει συμβαίνει κατὰ τόν 19ο αἰ., αἰῶνα ἐκδυτικισμοῦ καί ἐκμοντερνισμοῦ, διαμορφώνεται ὁμως μιᾶ ξεχωριστή πραγματικότητα στήν ὁποία ἐνσωματώνονται πολλές ἀντιφάσεις. Καί τοῦτο διότι, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ πραγματικότητα πού προκύπτει τόν 19ο αἰῶνα εἶναι ἀπό τή μιᾶ πλευρά προϊόν μιᾶς μακρόχρονης ἱστορικής διαδικασίας, εἶναι συγχρόνως καί προϊόν ῥήξεων, σέ κάποια ἐπίπεδα, στίς συνέχειες τοῦ παρελθόντος. Ἡ προσπάθεια ἀποκατάστασης τῶν συνεχιῶν εἶναι αὐτή πού τόν 19ο αἰ. θά γεννήσει, σέ κάποιες περιπτώσεις, ἀντιφάσεις. Μία ἀπό αὐτές τίς ἀντιφάσεις ἀποτελεῖ καί ἡ παιδεία, ἡ παιδεία τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία εἶναι προϊόν τῶν συνεχιῶν καί πραγματικότητων τῶν προηγούμενων αἰῶνων, ἀλλά καί σημαντικῶν ῥήξεων, ὄχι μόνο σέ σχέση μέ τό χρόνο ἀλλά καί σέ σχέση μέ τόν γεωγραφικό χῶρο. Ἡ παιδεία πού προκύπτει ἀπό αὐτή τή διαδικασία εἶναι κοσμική; Τοῦτο εἶναι ἕνα ἀπό τά βασικά ἐρωτήματα πού πρέπει νά ἀπαντηθεῖ.

Γιά ν' ἀπαντηθεῖ, ὁμως, αὐτό τό ἐρώτημα ἢ, μᾶλλον, γιά νά δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις ἀπάντησης σέ ἕνα τέτοιο ἐρώτημα, θά πρέπει νά δώσω, ἔστω καί σχηματοποιώντας, μερικά ἀπό τά χαρακτηριστικά τοῦ πλαισίου μέσα στό ὁποῖο ἐντάσσονται οἱ Ἕλληνες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ 19ου αἰ. Θά θεωρήσω δέ ὡς σημείο τομῆς τό 1832, χρονολογία ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἐνῶ ἐξίσου σημαντικό σημείο τομῆς πρέπει νά θεωρεῖται καί τό 1839, χρονολογία διακήρυξης τῶν μεταρρυθμίσεων πού γίνονται στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, γνωστῶν ὡς μεταρρυθμίσεων τοῦ Tanzimat. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τόν 19ο αἰ. κατοκοῦν στόν ὀθωμανικό γεωγραφικό χῶρο, κάτω ἀπό τήν ὀθωμανική πολιτική ἐξουσία, ἐνῶ τό «ἐθνικό» τους πλαίσιο εἶναι

τό millet τῶν Ρωμιῶν, ὀθωμανικός θεσμός, ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, θὰ λέγαμε σχηματικά, ἐκφράζουν τὴ συνέχεια μὲ τὸ πρίν (πρὶν ἀπὸ τὸ 1832 ἢ τὸ 1839). Ὅμως, τί σημαίνει ὀθωμανικός ὡς ἐν γένει προσδιορισμός στὸν 19ο αἰῶνα;

α) Ἡ ἔννοια τῶν ὄρων «ὀθωμανικός» «millet τῶν Ρωμιῶν», «ἐλληνικός»

Μέχρι τὸν 19ο αἰ., τὸ ὀθωμανικὸ σύστημα εἶναι τὸ σύστημα τῆς κατάκτησης. Ἡ ρῆξι δημιουργεῖται ὅταν ξεσποῦν οἱ ἀγῶνες ἀνεξαρτησίας πού ὀδηγοῦν στὴ δημιουργία τῶν βαλκανικῶν κρατῶν. Ἡ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία μπροστὰ στὸν κίνδυνο πλήρους κατάρρευσης καὶ ὑπὸ τὴν πίεση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ μπροστὰ στὴν ἀδυναμία της νὰ ἀναπαράξει τὴν κοινωνικὴ δομὴ τῶν προηγούμενων αἰῶνων, προβαίνει στὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Τανζιμάτ. Ὁ κύριος στόχος τῶν μεταρρυθμίσεων εἶναι ἡ δημιουργία ἐνός ὀθωμανικοῦ κράτους δυτικοῦ τύπου, τὸ ὁποῖο θὰ νομιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν Ὄθωμανῶν πολιτῶν, ἐλευθέρων καὶ μὲ ἴσα δικαιώματα. Προκύπτει ἐντούτοις ἓνα ὀθωμανικὸ πολιτικὸ σύστημα τὸ ὁποῖο, ἂν καὶ δυτικοῦ τύπου ὡς πρὸς τὰ γενικά του χαρακτηριστικά, διαρθρώνεται γύρω ἀπὸ τοὺς παραδοσιακοὺς θεσμοὺς τῆς κατάκτησης — τὰ millet. Ἔτσι, παρὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ὄρου «ὀθωμανικὴ ὑπηκοότητα» καὶ παρὰ τὴν ἐκκοσμίκευση τῶν θεσμῶν καὶ τὸν παραμερισμὸ τῆς θρησκείας, ἡ θρησκεία εἶναι τὸ στοιχεῖο πού ἐπιτρέπει τὴ ρῆξι μὲ τὸ παρελθόν: τὸ ὀθωμανικὸ κράτος νομιμοποιεῖται νὰ ὑπάρχει ἐφόσον ὑπάρχουν τὰ διαφοροτικὰ ἐθνοθρησκευτικὰ σύνολα — τὰ millet. Σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, κοινωνικοοικονομικὸ, πολιτικὸ, ἰδεολογικὸ, ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα δέν μπορεῖ νὰ ἐκφράζεται ὡς ὀθωμανικὴ κατὰ τρόπο ὁμοιογενή, ἀλλὰ ὡς ὀθωμανικὴ ἐπειδὴ εἶναι ἀνομοιογενής.

Μετά τὸ 1832 ὡστόσο, κι ἄλλα στοιχεῖα προκύπτουν πού καθιστοῦν ἐντελῶς διαβλητὰ τὰ πρῶτα πού ἀνέφερα ὡς σταθερά: τὸ κυριότερο ἀπ' αὐτά εἶναι τὸ ἐλληνικὸ κράτος. Ἡ ἴδρυση καὶ ἡ ἀναγωγή του σὲ ἐθνικὸ κέντρο ὄλων τῶν Ἑλλήνων ἔχει δύο σημαντικὲς συνέπειες: α) ὡς πρὸς τὸν γεωγραφικὸ χῶρο, β) ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ὄρου millet. Ἡ ὀριοθέτηση τοῦ γεωγραφικοῦ χῶρου τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου δημιουργεῖ, ὅσο κι ἂν τὰ ὄρια αὐτά θεωροῦνται προσωρινά, μιά σημαντικὴ διάκριση: μέσα καὶ ἔξω Ἑλληνες, Ἑλλαδίτες — Ἑλληνες ἀργότερα. Ἔτσι, μετά τὸ 1832, οἱ Ρωμιοὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἐξακολουθοῦν νὰ κατοικοῦν στὸν ὀθωμανικὸ χῶρο, εἶναι οἱ «ἔξω Ἑλληνες». Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ millet τῶν Ρωμιῶν: κατάτμηση τοῦ millet καὶ ἀνάδειξη ἐνός ἄλλου ἐθνικοῦ κέντρου, σὲ σχέση μὲ τὸ ὁποῖο οἱ Ἑλληνες τῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι περιφέρεια. Ὅμως, ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ἐπιτρέπουν καὶ νομιμοποιοῦν τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους σὲ ἐθνικὴ ἀρχὴ καὶ τῶν «ἔξω Ἑλλήνων» εἶναι αὐτὸ τῆς ἐνταξης τῶν τελευταίων στὸ millet. Ἡ θρησκεία καὶ πάλι ἀναδεικνύεται σὲ κατ' ἐξοχὴν στοιχεῖο ἀποκατάστασης τῆς συνέχειάς, τόσο στὸ χῶρο ὅσο καὶ στὸ χρόνο. Ἡ παιδεία θὰ εἶναι τὸ ἄλλο.

β) Ἡ «κοσμικὴ», «ἐλληνικὴ» παιδεία

Συγκεκριαίονοντας τὰ παραπάνω μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε μιά πρώτη ὑπόθεση: ἂν ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα, ὅπως αὐτὴ διαμορφώνεται γιὰ τοὺς Ρωμιούς τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στὸν 19ο αἰ., εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν παραγόντων πού δροῦν ἀμοιβαῖα τόσο στὸν πραγματικὸ χῶρο, τὸν γεωγραφικὸ, ὅσο καὶ ἔξω ἀπ' αὐτόν, δηλαδή στὸν οἰονεὶ «ἐθνικὸ», τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν παιδεία τους. Ἡ παιδεία τῶν Ρωμιῶν τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀμοιβαίας δράσης τοῦ millet (Πατριαρχεῖο - ἀρχουσα

τάξη), τῆς « Ἄλλης Ἐθνικῆς Ἀρχῆς » (ἐλληνικό κράτος), καθώς καί τῶν ἱστορικῶν καί κοινωνικῶν πραγματικότητων αὐτῆς τῆς περιόδου. Θά εἶναι καί τό ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης Ἀθήνας - Κωνσταντινούπολης.

Ἡ παιδεία στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία τοῦ 19ου αἰ., καί ὅπως προκύπτει ἀπό τό Τανζιμάτ, ἐκκοσμηκεύεται. Ὡστόσο, σύμφωνα πάντα μέ τίς ἀρχικές μου παρατηρήσεις περί τοῦ τί σημαίνει ὀθωμανικός, τό κράτος εἶναι ἀνίκανο νά ἀναδειχθεῖ σέ φορέα μιάς κοσμικῆς ὀθωμανικῆς παιδείας. Τό πρῶτο πανεπιστήμιο ἄλλωστε στήν Κωνσταντινούπολη ἰδρύεται μόλις στό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰ. Ἔτσι, σύμφωνα μέ τίς μεταρρυθμίσεις, ἀναγνωρίζονται στούς θρησκευτικούς ἡγέτες ὅλα τά προνόμια (« αἰ ἀσυδοσῖαι ») πού τοῦς εἶχαν ἐκχωρηθεῖ ἀπό τοῦς προηγούμενους σουλτάνους· μέσα στό πρόνομα ἀνήκει καί ἡ παιδεία. Ἡ παιδεία, λοιπόν, τῶν Ρωμῶν εἶναι κατ' ἀρχήν πρόνομο τοῦ Πατριάρχου, ἄρα καί ὑπό τόν ἔλεγχό του. Δηλαδή δέν εἶναι κοσμική; Ἡ ἀπάντηση, ἡ πιό ἀντιπροσωπευτική τῆς πραγματικότητας, πρέπει νά εἶναι σύνθετη: Ἡ παιδεία εἶναι κοσμική, ἐφόσον ἡ νομιμοποίησή της ἀντλείται ἀπό τή θρησκευτική ἐξουσία. Τόσο οἱ φορεῖς ὅσο καί τό περιεχόμενό της μποροῦν νά εἶναι κοσμικά, ἐφόσον ἀναγνωρίζονται ἀπό τόν θρησκευτικό ἡγέτη. Ἐπειδή ἡ παιδεία ἐντάσσεται « εἰς τάς πνευματικές ἐθνικές ὑποθέσεις, θέλει διορισθῆ συμβούλιον συνιστάμενον ἀπό πνευματικούς ἀρχηγούς καί ἀπό μέλη ἐκλεγμένα κοσμικά », ὑπογραμμίζεται στούς Γενικούς Κανονισμούς τοῦ Πατριαρχείου. Ὁμως στό α' μισό τοῦ 19ου αἰ., τό Πατριαρχεῖο, μέ τήν « Ἐκπαιδευτική Ἐπιτροπή » πού ἰδρύεται στούς κόλπους του, δέν ἔχει παρά τόν ἔλεγχό τῆς ἐκπαίδευσης, τῶν σχολείων δηλαδή καί τῶν σχολικῶν προγραμμάτων. Τά σχολεῖα ἄλλωστε στή Μικρά Ἀσία, μέ ἐξαιρέση τήν Εὐαγγελική Σχολή Σμύρνης καί τή Σχολή τῶν Κυθωνίων, εἶναι σχεδόν ἀνύπαρκτα. Τά πρῶτα δείγματα προσπάθειας γιά τήν ἐπεξεργασία μιάς κάπως συστηματοποιημένης πολιτικῆς γιά τήν παιδεία ἐμφανίζονται πρὸς τά τέλη τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.

Οἱ φορεῖς ὁμως τοῦ περιεχομένου τῆς παιδείας δέν εἶναι οὐτέ τό Πατριαρχεῖο οὔτε κάποιοι λόγιοι τῆς Κωνσταντινούπολης ἢ τῆς Σμύρνης. Γιά διάφορους λόγους, πού δέν χρειάζεται ν' ἀναφεροῦν ἔδω, ἡ Κωνσταντινούπολη στό α' μισό τοῦ 19ου αἰ. δέν ἔχει σημαντική πνευματική κίνηση. Ἡ Ἀθήνα, λοιπόν, εἶναι αὐτή πού, διεκδικώντας τό ρόλο τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου, ἀναλαμβάνει καί τήν ὑπόθεση τῆς παιδείας ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Καί σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή Μ. Ἀσία, ὅπου ἡ γλώσσα ὡς ἀπόδειξη ἐλληνικότητας εἶναι ἐντελῶς διαβλητό στοιχεῖο (λίγοι Ρωμοὶ μιλοῦσαν ἐλληνικά), καί ἡ θρησκεία συνελάγεται τήν ἀναγνώριση τοῦ Πατριαρχείου ὡς μοναδικῆς « ἐθνικῆς ἀρχῆς », ἡ παιδεία ἀνάγεται στή μόνη χειροπιαστή ἐκφραση συνειδήσης, στόν κατ' ἐξοχήν παράγοντα ἐνότητας τοῦ ἔθνους. Ἡ ἰδρυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τό 1837 τό ἀποδεικνύει, ὅπως ἀποδεικνύει καί τήν ἄλλη διάσταση τῆς παιδείας, ὡς ὄπλον τοῦ ἑλληνισμοῦ. « Οἱ τωρινές μας γνώσεις », γράφει ὁ Κωνσταντίνος Δημαρᾶς, « μᾶς πείθουν ὅτι ἡ κύρια ἰδεολογική ἐπιθυμία, ἡ ὁποία ἐφερε πρὸς τή σύσταση τοῦ Πανεπιστημίου, εἶναι αὐτή ἡ πρόθεση γιά τή βραδεία πολιτισμική ἐξάπλωση τῶν Ἑλλήνων πρὸς τή Μικρά Ἀσία, καί μάλιστα πρὸς τήν ἐνδοχώρα τῆς ». Καί συνεχίζει ὁ Δημαρᾶς: « Ἐντύπωση θά προκαλέσει τότε στόν ἀπροατή, καί ἔκτοτε προκαλεῖ στόν ἀναγνώστη, ὁ ὑπαινικτικός, ἄς νομίσουμε, ἔπαινος τοῦ Μισαήλ Ἀποστολίδου γιά τόν Μέγαν Ἀλέξανδρον, διότι συνέλαβε τήν ὄντως μεγάλην καί ὑψηλήν ἰδέαν νά ἐξελληνίσῃ τήν Ἀσίαν, ὅ ἔστι νά φωτίσῃ τήν ἀνθρωπότητα ». Ἡ θέσι τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι αὐτή

τοῦ μοναδικοῦ « συνδέσμου τοῦ ἔθνους μετά τοῦ Γένους », ὅπως ἀναφέρει ὁ Φρεαρίτης τό 1863. Ἡ παιδεία, λοιπόν, τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, κυρίως αὐτῶν τῆς Μ. Ἀσίας, ἀφοῦ αὐτοὶ συνιστοῦν τήν αἰχμή τοῦ δόρατος, ἀνήκει στίς ἐθνικές ὑποθέσεις τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Πνευματική - « ἐθνική » ὑπόθεση τοῦ Πατριαρχείου, ἐθνική ὑπόθεση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Ποιός τελικά θά εἶναι ὁ διάυλος μέσα ἀπό τόν ὁποῖο θά διοχευτεῖ ἡ παιδεία στή Μικρά Ἀσία, ἀλλά καί μέ τή νομιμοποίηση τοῦ Πατριαρχείου;

γ) Τό οἰονεῖ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας τῶν ἐν Τουρκία Ἑλλήνων

Ὁ συνδυασμός ὅλων τῶν παραγόντων — ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν στή Μ. Ἀσία, παιδείας τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ὑπαρξῆς ἰσχυρῆς ἀστικῆς τάξης στήν Κωνσταντινούπολη καί μεσοαστικῆς στίς κοινότητες — ὁδηγεῖ στή δημιουργία τοῦ πρῶτου Ἀνώτατου Ὀργάνου Παιδείας τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτό εἶναι ὁ « ἐν Κωνσταντινούπολει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος », ὁ ὁποῖος ἰδρύεται τό 1861. « Ὁ Σύλλογος ἀναλαμβάνων καί καθήκοντα ἐκπαιδευτικά, κατέστη οἰονεῖ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας τῶν ἐν Τουρκία Ἑλλήνων, τό κατ' ἐξοχήν τῆς ἐλληνικῆς φιλομαθείας ἐργαστήριον », ὅπως προσδιορίζεται ὁ στόχος ἰδρυσης τοῦ Συλλόγου ἐπ' εὐκαιρία τοῦ Συνεδρίου τῶν Συλλόγων πού συγκαλεῖται στήν Ἀθήνα, τό 1879. Ἄν ἀναζητήσῃ κανεῖς τοῦς λόγους ἰδρυσης τοῦ Συλλόγου στήν ἱστορική καί πολιτική συγκυρία, θά βρεῖ πολλούς — ἡ μετά τόν Κριμαϊκό περίοδο, ἡ πολιτική διατήρησης τῆς ἀκεραιότητος τῆς Αὐτοκρατορίας, τό δόγμα τοῦ ἐλληνοοθωμανισμοῦ, ὁ κίνδυνος τοῦ πανσλαβισμοῦ κλπ. Ὁμως, ὅσο ἰσχυροὶ καί νά εἶναι αὐτοὶ οἱ λόγοι, δέν μποροῦν νά δικαιολογήσουν ἀπό μόνοι τους τήν ἀνθηση πού γνωρίζει ὁ Σύλλογος· οἱ κοινωνικοοικονομικοὶ εἶναι πάντα πολύ σημαντικοί.

Εἶναι δέβαιο ὅτι ἡ ἰδρυση τοῦ ὀφείλεται στήν ἰσχυρή τάξη τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν: τά ὀνόματα τῶν πρώτων προέδρων, ὅπως τοῦ Ζάνου, τοῦ Μαυρογένη, τοῦ Καραθεοδωρῆ, τοῦ Ζωγράφου ἢ τοῦ Ἀριστάρχου, τό ἀποδεικνύουν. Ὁμως, ἡ ἀνθηση τοῦ καί κυρίως ἡ διάδοσις, μέσα ἀπό τοῦς ἐκπαιδευτικούς μηχανισμούς, τῶν στόχων του ὀφείλεται κατ' ἐξοχήν στήν ὑπαρξή καί τή δράση τῆς μέσης ἀστικῆς τάξης. Τοῦτο δέ γίνεται φανερό ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰ. καί μετά. Ἄλλωστε ἡ ὑπαρξή πλειάδας φιλεκπαιδευτικῶν συλλόγων μαρτυρεῖ πᾶνω ἅπ' ὅλα τήν ὑπαρξή μᾶς σημαντικῆς κοινωνικῆς κινητικότητας στό πλαίσιο τοῦ μιλέτ, ἡ ὁποία ἐγγράφεται στήν ἐν γένει κινητικότητα τῆς ὀθωμανικῆς κοινωνίας. Ἔτσι, ἂν οἱ ἰσχυροὶ τῆς Κωνσταντινούπολης, οἱ ὁποῖοι ἔχουν χάσει τήν ὑπερεθνική προεπαναστατική τους διάσταση, ἔχουν ἀνάγκη νά προσδιορίσουν τό « ἐθνικό » σῶμα τοῦ ὁποῖου εἶναι ἡ ἄρχουσα τάξη, ἡ μέση ἀστική τάξη ἐπιδιώκει τόν ἔλεγχό τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν γιά νά νομιμοποιεῖ τήν κυρίαρχη θέση της στό πλαίσιο τῶν κοινοτήτων. Καί τό Πατριαρχεῖο ὁμως, προκειμένου νά μήν ἐκπέσει ἀπό τό ρόλο τοῦ τῆς « ἐθνικῆς ἀρχῆς », δέν ἐναντιώνεται στή δημιουργία τῶν συλλόγων, ἀρκεῖ αὐτοὶ νά τελοῦν ὑπό τήν κάλυψή του.

Πολλοὶ θεωροῦν ὅτι ἡ ἰδρυση τοῦ Συλλόγου καί ἡ ἀνθηση του, συνδυασμένη μέ τήν προοδευτική συγκέντρωση πολλῶν καί σημαντικῶν λογίων στήν Κωνσταντινούπολη, καθώς καί μέ τήν οἰκονομική καί κοινωνική ὑπεροχή τῶν « ἔξω Ἑλλήνων » σέ σχέση μέ τοῦς « μέσα », σημαίνει τή μετατόπιση τοῦ κέντρου — αὐτή τή φορά εἰς βάρος τῆς Ἀθήνας: Νίκη λοιπόν τῆς Κων-

σταντινούπολης κατά της Ἀθήνας ἢ «ἀφοῦ αἱ Ἀθηναίαι δέν εἶναι εἰς τὰς Ἀθήνας, ἄς τὰς ζητήσωμεν εἰς Κωνσταντινούπολιν», ὅπως γράφει ὁ Ἀναστάσιος Βυζάντιος τὸ 1870. Στὴν οὐσία δέν μετατοπίζεται τὸ κέντρο ἀλλὰ ἡ Ἀθήνα στὴν Κωνσταντινούπολη, δηλαδή σ' αὐτὴ τὴ φάση ἡ δεύτερη ἀναλαμβάνει τὸ ρόλο τοῦ διεκπεραιωτῆ τῶν ἀξιών ποὺ ὁμως ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκπορεύονται. Τὸ ἰδεολογικὸ κέντρο, ἀνεξαρτήτως τῆς συγκυρίας, θά εἶναι ἀπὸ τὸ 1832 καὶ μετὰ πάντα ἡ Ἀθήνα, ἀφοῦ οἱ ἐθνικὲς ἀξίες θά διαμορφώνονται ἐκεῖ.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς πῶ πάνω παράγοντες, πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Γιά πρώτη φορά, λοιπόν, στὸν 19ο αἰ., μποροῦμε νὰ μιλάμε γιά κοσμικὴ παιδεία τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτὴ εἶναι ἄλλωστε καὶ ἡ πρόθεση τῶν ἐμπνευστῶν τῆς ἰδρύσεως τοῦ Συλλόγου: ὁ Σύλλογος διακηρύσσει, διὰ στόματος τοῦ κατ' ἐπανάληψη προέδρου του, Ἡροκλῆ Βασιάδη, τὴν ἀνάγκη ὑπαρξῆς κοσμικῆς παιδείας μακριὰ ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ κωλυσιεργίες ποὺ δημιουργεῖ ἡ Ἐκκλησία. Ὡστόσο, γιά νὰ ὑλοποιηθοῦν οἱ διακηρυκτικοὶ στόχοι τοῦ Συλλόγου, ἔχει τὴν ἀνάγκη ὀθωμανικῆς νομιμότητος. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ τοῦ τὴν προσφέρει μόνο τὸ Πατριαρχεῖο, πολὺ περισσότερο ποὺ ὁ Σύλλογος διεκδικεῖ τίς πνευματικὲς καὶ «ἐθνικὲς» ἀρμοδιότητές του.

Ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τοῦ Συλλόγου ὡς κέντρου τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης τῶν Ἑλλήνων τῆς Αὐτοκρατορίας γίνεται στίς 9 Ἰανουαρίου τοῦ 1872 ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Ἀνθίμο ΣΤ'. Ἀν ὁμως σ' αὐτὴ τὴ φάση ἡ προσφυγὴ στοῦ Πατριαρχεῖο εἶναι μόνο τυπικὴ — ὁ Σύλλογος γιά ἀρκετὰ χρόνια δέν συνεργάζεται καθόλου μετὰ τὴν Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Πατριαρχείου — ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ κυρίως ἀρχῆς 20οῦ ὁ Σύλλογος, γιά λόγους πολιτικῶν ἀλλαγῶν στὴν Αὐτοκρατορία, ὑποτάσσεται στοῦ Πατριαρχεῖο. Ἀναγκάζεται πλέον νὰ καλεῖ στίς συνεδρίες του καὶ τὴν Κεντρικὴ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Πατριαρχείου, ὅπως καὶ νὰ ὑποβάλλει τὰ ἀποτελέσματα τῶν συνεδριάσεων στοῦ Πατριαρχεῖο. «Ἐν ταῖς συνεδρίαις ταύταις ἀπεφασίσθη ὅπως τὰ συμπεράσματα ταῦτα ὑποβληθῶσι τῶ ἀνωτάτω ἡμῶν Κέντρῳ, ὅτινι ὑπάγονται τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους. Ἐφ' ὃ συμμορφούμεθα τῇ ἀποφάσει ταύτῃ, ἐπιπλέον δὲ ὑποβάλλομεν τῇ Ὑμετέρα Θειοτάτῃ Παναγιότητι καὶ πλήρως ἀντίγραφον τῶν πρακτικῶν», ἐπισημαίνει ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου Λιμαράκης στὴν ἐπιστολὴν του, συνοδευτικὴ τῆς ὑποβολῆς τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν συνεδριάσεων στοῦ Πατριάρχη. Ὅλες οἱ διατυπώσεις εἶναι, θεωρῶ, ἀποδεικτικὲς τοῦ κατὰ πόσον ἡ παιδεία μποροῦσε νὰ εἶναι κοσμικὴ καὶ κάτι παραπάνω ὁμως: «Τὸ Πατριαρχεῖο εἶναι τὸ ἀνώτατο Κέντρο, ὅτινι ὑπάγονται τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους».

Ἡ ἐκπαίδευση, λοιπόν, κοσμικὴ, ἀλλὰ μόνο ἐπειδὴ εἶναι θρησκευτικὴ. Τί γίνεται μετὰ τὴν παιδεία στοῦ εὐρύτερου περιεχομένου τῆς; Αὐτὴ εἶναι ἑλληνικὴ καὶ κοσμικὴ, ἐπειδὴ ἔχει τίς πνευματικὲς καὶ ἰδεολογικὲς ἐξαρτήσεις τῆς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. «Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, ὁ πατὴρ ἀπάντων τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων, ὡς τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἐν Ἀνατολῇ σωματείων περιέπων ἀνεκδοτῶς ἀπὸ ἡμίσεος καὶ πλέον αἰῶνος τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης, ἤτοι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἡμέρωσιν, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν ἐκπολιτιστικὴν καθόλου ἀποστολὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ», ὑπογραμμίζει ἀναφερόμενος στὴ μακρόχρονη δράση τοῦ Συλλόγου ὁ πρόεδρος του Μηνᾶς Αἰθνητόπουλος, ἐπ' εὐκαιρίαν τῆς ἀνακήρυξης τοῦ Βενιζέλου ἰσοδίου ἐπίτιμου προέδρου τὸ 1919. Ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος ἀναλαμβάνει νὰ πραγματώσει τὸ στόχο

τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἡ Ἀθήνα στὴν Κωνσταντινούπολη. Αὐτὴ ἡ ταύτιση τῆς ἰδεολογίας τοῦ Συλλόγου μετὰ τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἀνταποκρίνεται, ὡστόσο, καὶ σὲ πῶ ρεαλιστικὲς σκοπιμότητες: Τὸ 1869 ἰδρύεται στὴν Ἀθήνα ὁ Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, μετὰ τὸ πεδίο δράσεως τοῦ «ἔξω Ἑλληνες». Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ συμπαραστάτης του σ' αὐτὸ τὸ ἔργο δέν εἶναι οὔτε τὸ Πανεπιστήμιον οὔτε τὸ ὑπουργεῖον Παιδείας· εἶναι τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν. Καὶ ἐπίτιμο μέλος τοῦ Συλλόγου ὁ Μεγάλος Βεζίρης — ἡ ὀθωμανικὴ νομιμότητα ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆν πηγῆ. Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος γιά νὰ ἀντέξει στὸν ἀνταγωνισμό πρέπει νὰ ἐνστερνισθεῖ ὅλη τὴν περὶ παιδείας ἰδεολογία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀλλωστε ποῖός ὀρίζει πλέον τὰ κριτήρια περὶ τοῦ τί εἶναι «ἑλληνικό»;

Τελικὰ πρόκειται γιά τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὴν Κωνσταντινούπολη; Θά ἦταν ὑπερβολὴ νὰ τὸ ἰσχυριστοῦμε. Ὅμως, οὔτε ἡ δομὴ οὔτε ἡ ὀργάνωση τοῦ λείπουν. Τὰ μέρη — ἐπιστημονικά, ὅπως αὐτὸ τῆς φιλολογίας, τῆς ἀρχαιολογίας κλπ., διοικητικά, οἰκονομικά καὶ τὸ μῆμα σύνταξης τοῦ περιοδικοῦ — εἶναι ἐνδεικτικὰ τῆς ἰδεολογίας περὶ παιδείας τοῦ Συλλόγου. Ἔτσι, μετὰ τὴν παιδείαν πρέπει νὰ καλυφθοῦν δύο ἀνάγκες: ἡ συνείδηση ταυτότητας καὶ ἡ συνείδηση ἐπαφῆς ἢ ἐξομοίωσης μετὰ τὴν Εὐρώπην. Ἐνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ξένων ἐπιστημόνων ἀνήκουν στὰ μέλη ἢ τὰ ἐπίτιμα μέλη του, ἐνῶ τὰ συνέδρια, οἱ ὀμιλίες οἱ ἀφιερωμένους στίς ἐπιστήμες, ἡ σημαντικὴ βιβλιοθήκη του κάνουν κάποιους νὰ μιλήσουν γιά τὴν «Ἀκαδημία τῆς Ἀνατολῆς». Τὸ περιεχόμενο ὡστόσο τῆς παιδείας εἶναι ἐξίσου προβληματικὸ μ' αὐτὸ τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα: ἡ ταυτόχρονη ἀναγωγή στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν Εὐρώπην περιπλέκει παρά λύνει τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας. Τὸ ὅτι ξαφνικὰ περιοχὲς ὅπως ἡ Καππαδοκία, ὅπου ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν Ῥωμίων εἶναι τουρκόφωνοι, γεμίζει μετὰ ἀρχαιοελληνικὰ ὀνόματα — Ἡρώφιλος, Ἰάλεμος, Ἀρχιγένης — μπορεῖ νὰ ἀπεικονίζει τὴν ἀνθησὴ τῶν συλλόγων, δέν ἀποδεικνύει ὁμως καὶ τὴν ἀνθησὴ τῆς παιδείας. Θά ἀδικούσαμε πάντως τὸ Σύλλογο, ἂν δέν ἀναφέραμε καὶ κάποιες πῶ ρεαλιστικὲς στοχεύσεις: α) συστηματικὴ ἰστορικογραφία τῆς παιδείας· β) ἐπίλυση πραγματικῶν ἀναγκῶν· γ) γενίκευση τῆς παιδείας καὶ στὰ δύο φύλα· δ) σύνταξη βιβλίων γιά τοὺς τουρκόφωνους. Παρὰ τίς ρεαλιστικὲς στοχεύσεις καὶ παρὰ τὸ, ἀναμφίβολα, σημαντικό ἔργο ποὺ ἐπιτελεῖ ὁ Σύλλογος, ἡ παιδεία ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό της γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς φορεῖς τῆς παραμένει στενά περιορισμένη στοῦ ρόλου τοῦ «ἐθνικοῦ ὄπλου». Προῖόν μιᾶς δύσκολης ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἡ παιδεία τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς τῆς καὶ ἐσωματώνει ὅλα τὰ προβλήματα τῆς.

Ἐπίλογος: Τὸ σημερινὸ Πανεπιστήμιον Κύπρου

Ἀθήνα - Κωνσταντινούπολη: ἓνα ἰδεολογικὸ κέντρο τὸ ὁποῖο ὁμως εἶναι ἀδρανὲς σὲ σχέση μετὰ τὴν περιφέρεια, ἢ ὁποία ἔχει τὴ δυναμικὴ ἀναπαραγωγὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ κέντρου. Οἱ ἴδιες αὐτὲς ἀρχὲς ἐκφράζονται μετὰ ἀντινομικὰ δίπολα: ἑλληνοκεντρισμός - ἀρχαιολατρία, ἐκδυτικισμός - ἐκμοντερνισμός. Οἱ ὄροι αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, φαντάζομαι μ' ἓναν παράδοξο τρόπο γιά κάποιους ποὺ θεωροῦν τὴν ἱστορία μόνο παρελθόν, εἶναι ἀρκετὰ οἰκείοι σὲ κάποιους ποὺ ἔχουν τὴν τύχη νὰ βρίσκονται σ' ἓναν χωρὸν μετὰ «ἱστορικὲς ἐκκεκρωτικότητες». Θά ἀρκοῦσε ἴσως νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ ὄνομα Κωνσταντινούπολη μετὰ τὸ ὄνομα Λευκωσία καὶ τὸ ὄνομα Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλ-

λογος με τό όνομα Πανεπιστήμιο Κύπρου γιά νά αρχίσουμε νά κατανοοῦμε τίς ιστορικές αναλογίες πού αισθανόμαστε ό,τι μας άφοροῦν. Δέν έχει όμως τόση σημασία ή διαπίστωση αὐτῶν τῶν αναλογιῶν ὅση ή διαπίστωση ὅτι δέν εἶναι αναπόφευκτές.

Παρά τό γεγονός ὅτι οἱ άποτιμήσεις γιά ἕνα Πανεπιστήμιο τό ὅποιο μετράει μόλις τέσσερα χρόνια λειτουργίας εἶναι ἐπισηφαλεῖς, ὡστόσο ή ἐμπειρία τῶν τεσσάρων χρόνων, κυρίως όμως ή ἔν γένει ιστορική ἐμπειρία ἐπιτρέπουν τή διατύπωση κάποιων προβληματισμῶν. Τό νέο αὐτό Πανεπιστήμιο, τοῦ ὁποίου τόσο ή διοικητική ὀργάνωση ὅσο καί τό ακαδημαϊκό προσωπικό πρέπει νά ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη γιά τό μέλλοντο, εἶναι ἀπό πολλές ἀπόψεις — καί πῶς θά μπορούσε ἄλλωστε νά μήν εἶναι — ὁ καθρέφτης ὅπου ἀνακλάται ἕνα δύσκολο παρόν γιά τήν Κύπρο, πού γίνεται ἀκόμη πιό δύσκολο ὅταν στήν ιστορική πραγματικότητα τοῦ παρόντος ἀναπαράγονται ὅλες οἱ μυθικές παραμορφώσεις τοῦ παρελθόντος. Ἐνδεικτικό τῶν παραπάνω εἶναι τό γεγονός ὅτι χρειάστηκαν 32 χρόνια μετά τήν ἀνακήρυξη τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας γιά νά δημιουργηθεῖ Πανεπιστήμιο στήν Κύπρο, ἐνῶ οἱ ἀντιδράσεις στήν ἴδρυσή του καί ή πολεμική πού ὑφίσταται συνεχῶς, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι δέν εἶναι «ἐλληνικό», καθιστοῦν προφανή ὅσα παραπάνω ὑπαινίχτηκα.

Τό Πανεπιστήμιο Κύπρου καλεῖται νά γίνει φορέας παιδείας σέ ἕναν πράγματι δύσκολο χώρο, ὅπου ή κρίσιμη καί δύσκολη κατάσταση τῆς κατοχῆς τοῦ μισοῦ νησιοῦ παραμορφώνεται καί γίνεται ἀκόμη πιό κρίσιμη ἀπό τήν ὑφέρπουσα ἀλλά κυρίαρχη ἰδεολογία, ὅπως αὐτή ἐκφράζεται μέσα ἀπό ἕναν λόγο ἀποδεκτό ἀπό ὅλους — τόσο στήν Κύπρο ὅσο καί στήν Ἑλλάδα —, τοῦ «οἰονεῖ ἐνιαίου ἐλληνικοῦ ἔθνικοῦ χώρου». Ἡ εὐρέως διαδεδομένη καί ἀποδεκτή χρήση σήμερα τῶν ὀρων «Ἑλλαδίτες - Ἕλληνες», γιά παράδειγμα, σέ ὁ,τι ἀφορᾷ τή διάκριση τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἑλλάδας ἀπό τοὺς Ἑλληνοκύπριους, ὅσο ἀθῶα καί χωρίς πολιτικές ἀναφορές νά μοιάζει, παραπέμπει καί ἀναπαράγει τό σχῆμα «μέσα» καί «ἔξω» Ἕλληνες, ἄρα ἔστω καί ὑπαινικτικά καί ἀσύνειδα τήν ὑπαρξη τοῦ «ἔθνικοῦ κέντρο» ἀναφορᾶς: Ἡ Κύπρος στό παρελθόν καί τό παρόν πρέπει νά δῶνει τήν ιστορική της πραγματικότητα μέσα ἀπό τόν καθρέφτη τοῦ ἐνιαίου ἔθνικοῦ συνόλου, τοῦ ὁποίου πρέπει νά έχει τήν ἰκανότητα νά ἀναπαράγει τίς ἔθνη-

κές ἀξίες, προκειμένου νά μή χάσει τήν ταυτότητά της, δηλαδή τήν ἐλληνικότητά της.

Όμως, τό Πανεπιστήμιο Κύπρου λειτουργεῖ σ' ἕναν γεωγραφικό χώρο μέ μιᾶ πολύτιμη ιστορική ἐμπειρία, σ' ἕναν χώρο πού προσφέρει τεράστιες ἐρευνητικές καί ἐπιστημονικές δυνατότητες, ἀλλά καί σημαντικό ἀνθρώπινο δυναμικό. Ἡ πρόκληση γιά ἕνα Πανεπιστήμιο εἶναι πολύ ἐνδιαφέρουσα, ἀπομένει νά κερδίσει τό στοίχημα, νά ἀναδείξει καί νά ἐκμεταλλευτεῖ τό γεγονός ὅτι ή Κύπρος «δέν βρισκεται στό τέλος τοῦ κόσμου, δέν εἶναι τό προκεχωρημένο φυλάκιο τοῦ ἐλληνισμοῦ», ἀλλά μία ἀπό τίς σημαντικότερες ιστορικές καί γεωγραφικές (μέ ὅσα προβλήματα συνεπάγεται αὐτό) γέφυρες τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἡ δημιουργία Τμήματος Τουρκικῶν Σπουδῶν — ὑπάγεται στή Σχολή Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν, ἐνῶ λειτουργεῖ καί Φιλοσοφική Σχολή, καθώς καί ἄλλες θετικῶν ἐπιστημῶν — παρᾶ τό γεγονός ὅτι ἄφησε νά διαφανοῦν ὅλες οἱ ἀντιφάσεις καί ἀδράνειες πού ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στήν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ τόπου — ή πολεμική πού ὑφίσταται δικαιολογεῖ τούς παραπάνω προβληματισμούς — ἀφήνει κάποια περιθώρια ἐλπίδας γιά ἕνα Πανεπιστήμιο πού θά μπορούσε νά ἀποδείξει ὅτι ή σκέψη, ή ἐρευνα καί ή γνώση ποτέ δέν εἶναι ἐπικίνδυνες.

Μέ αὐτή τήν προοπτική τό Πανεπιστήμιο Κύπρου μπορεῖ νά γίνει φορέας μιᾶς παιδείας πού ὄντως θά ἀποτυπώνει τήν ἱστορία τοῦ τόπου, τή γεωγραφία του· θά προάγει σπουδές πού θά συνιστοῦν ἀνοιγμα στόν κόσμο, τόν ἄμεσο κόσμο τῆς Κύπρου — ἀραβικές, ἐβραϊκές, περσικές σπουδές —, θά δημιουργήσει προϋποθέσεις ἐρευνας σέ πεδία συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ἱστορίας, ἱστορίας τῆς τέχνης κλπ., χωρίς τό ἄγχος νά ἀποδεικνύει μονίμως τόν «ἐλληνικό» του χαρακτήρα, δηλαδή νά εἶναι φορέας τοῦ «ἐλληνικοῦ», ὅπως αὐτό ἔχει ὀριστεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ιστορική ἐμπειρία τοῦ νησιοῦ. Θεωρῶ ὅτι αὐτό εἶναι ἕνα στοίχημα πού τό Πανεπιστήμιο ὀφείλει νά κερδίσει· ή ἐπιβίωση ἄλλωστε τῆς ἴδιας τῆς Κύπρου προϋποθέτει τέτοιου εἶδους γενναιότητα καί τόλμη.

Πρόκειται γιά ὀμιλία πού ἔγινε στό Πανεπιστήμιο Κύπρου, στίς 31 Ἰανουαρίου, σέ τελετή ἀφιερωμένη στήν Ἡμέρα τῶν Γραμμάτων.

* Βλ. τήν πολύ ἐνδιαφέρουσα μελέτη πού μόλις κυκλοφόρησε, Χ. Ἐξερτζόγλου, Ἐθνική ταυτότητα στήν Κωνσταντινούπολη τόν 19ο αἰ. Ὁ Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912. Νεφέλη 1996.

ΑΠΛΩΣ ΕΚΤΕΛΟΥΣΑΝ ΔΙΑΤΑΓΕΣ

της Λουκίας Ρίτσαρντς

Δέν έχουν περάσει ούτε δύο μήνες από την έκδοσή του (ή γερμανική μετάφραση αναμένεται να κυκλοφορήσει τον προσεχή Αύγουστο) και τό βιβλίο του Daniel Jonah Goldhagen *Hitler's willing executioners* (Οι πρόθυμοι εκτελεστές του Χίτλερ) έχει προκαλέσει ήδη σάλο στη Γερμανία. «Καθαρή άνοησία», τό χαρακτήρισε ό έκδότης του περιοδικού *Der Spiegel* Ρούντολφ Άουγκστάιν και τόν συγγραφέα «άδαή, άν όχι κακεντρεχή»¹ κατά τή γνώμη δέ του Φόλκερ Ούλλοιχ, συντάκτη τής εβδομαδιαίας *Die Zeit*, ή δημοσιότητα και ή εισπρακτική επιτυχία πού γνώρισε τό βιβλίο στis ΗΠΑ ίσως εκφράζει «καί μιά δυσφορία πολλών Άμερικανών απέναντι στην επανωμένη Γερμανία».² Η ίδια εφημερίδα προδημοσίευσε στis 12.4 ένα έκτενές απόσπασμα του κειμένου, ενώ γιά έβδομη εβδομάδα συνεχίστηκε ή κριτική του βιβλίου από γνωστούς Άμερικανούς και Γερμανούς ιστορικούς μέσα από τίς σελίδες τής.³ Άξιοπρόσεκτο είναι τό γεγονός ότι τά άρθρα τους δέν φιλοξενούνται στis στήλες του πολιτισμού ή τής επικαιρότητας (όπως συνηθίζει σέ ανάλογες περιπτώσεις ή εφημερίδα) αλλά σέ αυτές τής πολιτικής.

Άλλά και ό ίδιος ό συγγραφέας (όχι μόνο τό έργο του) δέχεται τίς επικρίσεις του γερμανικού τύπου. Όρισμένες κραταιές, άσυνειδήτες (και άνυπέροβλετες φαίνεται) πεποιθήσεις κάνουν και πάλι τήν εμφάνισή τους. Η σύνταξη π.χ. του *Der Spiegel* έκρινε άπαραίτητο νά ένημερώσει τούς άναγνώστες του ότι τή συνέντευξη του πατέρα του συγγραφέα, Έριχ, έπιζήσαντα του Όλοκαυτώματος, έπιμελήθηκε ό συντάκτης Χένρικ Μ. Μπρόντερ, «έβραϊκής καταγωγής και από τήν Πολωνία». Η κοινή καταγωγή προσδίδει, φαίνεται, στην (έπορευμένη) ανάλυση (;) του Μπρόντερ κύρος και άντικειμενικότητα,⁴ άν και πραγματεύεται άποκλειστικά τά κίνητρα (!) του τριανταεξάχρονου πολιτικού έπιστήμονα νά κοινοποιήσει τή θέση του, άποτέλεσμα τής έρευνάς του στά αρχεία του Λούνδισχμπουργκ, υπό μορφή βιβλίου. Κίνητρα φρουδίζοντα πού πηγάζουν — ύποτίθεται — από τή σχέση του υιού Γκόλντχαγκεν με τούς γονείς του και κυρίως τόν πατέρα του.⁵ «Ήδη έδω και πολλά χρόνια, έτσι άκούγεται στό Χάρβαρντ, κανχίotan ότι σύντομα θά τούς δείξει όλων αυτών. Ποιό παιδί δέν θά έκανε κάτι τέτοιο, όταν τελικά θά έπιθυμούσε κάποια στιγμή νά φύγει από τή σκιά του πατέρα του;»⁶ Άκόμα όμως και αυτή νά είναι ή τετριμμένη αλήθεια,⁷ άπαλλάσσεται ό «ειδικός» από τό άδέβαιο έγχείρημα μίας εύστοχης κριτικής τής θέσης ή άκρωνεται τό άρχεϊακό ύλικό πού τή στηρίζει. Τό κείμενο-άπάντηση του Φρίτγιφ Μάγιερ, συντάκτη του ίδιου περιοδικού, είναι επίσης άξιο προσοχής. Έξαιρόντας πρώτα (ώς είθις) τούς «Έβραίους πού ανανέωσαν τόσο πολύ τό γερμανικό πνεύμα»,⁸ μιά πού «σχεδόν κάθε τέταρτος νομπελίστας ήταν Έβραίος», ό Μάγιερ παραπαιεί άνάμεσα στην γνωστή θέση ότι ό γερμανικός λαός δέν γνώριζε άπολύτως τίποτε και σέ αυτή

1. *Newsweek*, 29.4.1996.

2. *Die Zeit*, 12.4.

3. Μέχρι στιγμής έχουν δημοσιευτεί άρθρα των Christopher Browning, Julius Schoeps, Gordon Craig, Eberhard Jäckel, Hans-Ulrich Wehler και τής Ingrid Gilcher-Holtey. Γιά τήν ιστορία και μόνο, ή *Die Zeit* δημοσίευσε τό 1986 τήν άπάντηση του Jürgen Habermas προς τόν ρεβιζιονιστή καθηγητή ιστορίας στο Έλεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου Ernst Nolte, πυροδοτώντας έτσι τόν «καβγά των ιστορικών».

4. Έπιλέχθηκε άραγε ό Μπρόντερ γιά τή συγκεκριμένη άποστολή μόνο και μόνο επειδή είναι «έβραϊκής καταγωγής και από τήν Πολωνία»;

5. «Γνωρίζει κανείς πόση πίεση δέχονται (τά παιδιά των έπιζόντων του Όλοκαυτώματος) γιά νά εκπληρώσουν τίς προσδοκίες των γονέων τους, πόσο δύσκολο τούς είναι νά ζήσουν τή δική τους ζωή. Τό νά λύσουν τόν όμφαλο λώρο πού τούς συνδέει με αυτούς θά σημαίνει νά προδώσουν τήν ιστορία των παθόν τους... Φυσικά οί γονείς ξεπέρασαν όλ' αυτά τά μαρτύρια μόνο και μόνο γιά νά κάνουν παιδιά και νά θρίσκονται πάντα κοντά τους. Όπως και άλλοι γονείς πού τράβηξαν τόσα γιά τά παιδιά τους και τούς αφιέρωσαν τή ζωή τους, έτσι άπαιτούν και οί έπιζόντες του Όλοκαυτώματος τήν άνταμοιβή τους από τά άντικείμενα τής φροντίδας τους: τήν άπόλυτη άφροσύνη. Όταν τά παιδιά κάνουν κάτι με τό όποιο αυτοί δέν συμφωνούν, ή συζήτηση καταλήγει στην φρικτή φράση: "Και νά σκεφτείς ότι έπιζήσαμε γιά νά δούμε τώρα κάτι τέτοιο"», *Der Spiegel*, 20.5.1996.

6. Στο ίδιο τεύχος. Ό Έριχ Γκόλντχαγκεν είναι συνταξιούχος καθηγητής ιστορίας του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ.

7. Η άθθαίρετη και άσχετη με τό θέμα ύπόθεση περί «παιδικότητας» του Γκόλντχαγκεν στηρίζεται άραγε στην έξωτερική του εμφάνιση (δείχνει, κρινόντας από φωτογραφίες, πολύ νεότερος από τήν ηλικία του), σέ προσωπικές έμπειρίες του συντάκτη ή σέ κάποια φαντασίωση περί ιδιαίτερα βεβαρημένης σχέσης τέκνων έβραϊκών οικογενειών με τούς γονείς τους (άλλά Φράντζ Κάφκα);

8. Κριτήριο τής «σπουδαιότητας» ενός λαού (και του συνακόλουθου δικαιώματος ύπαρξής του ή μη επί τής Γης) είναι, κατά τήν ίδια λογική, ή συμβολή του στην άναζωογόνηση του «παγκόσμιου πνεύματος»...

των ποικίλων αστάθμητων αντιδράσεων φόβου των αὐτουρ-
γῶν τῆς γενοκτονίας ἐξαιτίας τῶν συμμαχικῶν βομβαρδισμῶν
τῶν γερμανικῶν πόλεων, τεκμηριώνοντας ταυτόχρονα τὶς σφ-
ρασιότητες του με ἀναληθείς ἢ ἑλλιπείς πληροφορίες.⁹ Οἱ παραλ-
λαγές τοῦ φόβου (τοῦ ἐπιτιθέμενου) ἀποτελοῦν στάνταρτ πλέ-
ον (ἄξιοπρεπῆ) ἀναθεωρητικὴ ἐρμηνεία.

Δέν μπορεῖ βέβαια κανεὶς νὰ σχηματίσει ἐμπεριστατωμένη
ἀποψη τῆς θέσης τοῦ Γκόλντχαγκεν διαβάζοντας ἐπιλεγμένα
(ἀπὸ ἄλλους) ἀποσπάσματα. Μιά μικρὴ, ὅμως, περίληψη τοῦ
διαθέσιμου κειμένου ἴσως δὲν βλάπτει. Τρία λοιπὸν εἶναι τὰ
θέματα τοῦ βιβλίου: τὰ ἐπιστρατευμένα ἀστυνομικά τάγμα-
τα γιὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ ἔβραϊκοῦ πληθυσμοῦ στὶς κατεχόμε-
νες περιοχές τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, τὰ στρατόπεδα ἐργα-
σίας γιὰ Ἑβραίους καὶ οἱ πορεῖες θανάτου τῶν 750.000
Ἑβραίων κρατουμένων μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ μετώπου καὶ
τὴν ἀναγκαστικὴν ἐξοδὸ ἀπὸ τὰ στρατόπεδα συγκέντρω-
σης, κατὰ τὶς ὁποῖες δολοφονήθηκε τουλάχιστον τὸ ἓνα πέμ-
πτο ἀπὸ αὐτοὺς. Τὸν Γκόλντχαγκεν ἐνδιαφέρουν καὶ στὶς τρεῖς
περιπτώσεις οἱ ἄμεσοι ἐκτελεστές τῶν ἐντολῶν, οἱ ἐπιτόπιοι δὴ-
μιοι, τοὺς ὁποῖους ὑπολογίζει σὲ περισσότερους ἀπὸ ἑκατὸ χι-
λιάδες, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενὸ ὁ ἀριθμὸς τους
νὰ ξεπερνᾶει τὸ μισὸ ἑκατομμύριο. Ὅλους τοὺς ἄλλους, λιγό-
τερο ἢ περισσότερο ἐνεργούς στὴν «τελικὴ λύση» (προσωπικὸ
στρατοπέδων συγκέντρωσης/ἐξόντωσης, διοικητικὸ προσω-
πικὸ τῆς Γενικῆς Διοικήσεως καὶ ἄλλων θεσμῶν τοῦ Ράιχ στὴν
Πολωνία, ὑψηλόβαθμο προσωπικὸ ἐπιχειρήσεων πού χρησι-
μοποιοῦσαν ἐργασία σκλάβων), ἂν καὶ χωρὶς ἄμεση συμμετο-
χὴ στὶς μαζικὲς ἐκτελέσεις, ὁ Γκόλντχαγκεν ὑπολογίζει σὲ πολλὰ
ἑκατομμύρια.¹⁰ Ἀνάμεσα στὶς πηγές του: ἡ ἀλληλογραφία
τῶν δραστῶν, οἱ μεταπολεμικὲς συνεντεύξεις τῶν ἰδίων καὶ τῶν
οἰκειῶν τους, καθὼς καὶ τὸ φωτογραφικὸ ὑλικὸ («σουβενίρ») τῆς
δράσεως τους. Μιά ἀπλή ἐρώτηση εἶναι ἡ κινήτρια δύνα-
μη τῆς ἐρευνᾶς του: Γιατί οἱ δράστες ἐκτελοῦσαν τὶς ἐντολές
πού ἐλάμβαναν;

Πέντε εἶναι οἱ ἐπικρατοῦσες ἀπόψεις, στὶς ὁποῖες ὁ Γκόλ-
ντχαγκεν ἀναφέρεται διεξοδικά: πρῶτον, οἱ θύτες ἀναγκάζον-
ταν νὰ ὑπακούσουν, εἰδάλλως τοὺς περιμενε σκληρὴ τιμωρία
ἢ ἀκόμα καὶ ὁ ἴδιος ὁ θάνατος· πράγμα ἀναληθές, τονίζει, μὰ
πού ἡ συμμετοχὴ στό ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα, ἂν καὶ θεωρεῖ-
το ἀναγκαῖα, δὲν ἦταν ὑποχρεωτικὴ. Δεύτερον, οἱ δράστες ἐπε-
δείκνυαν τυφλὴ ὑπακοή εἴτε «μαγεμένοι» ἀπὸ τὸ ἠγετικὸ χά-
ρισμα τοῦ Χίτλερ εἴτε λόγω μίας γενικῆς ἀνθρώπινης τάσης γιὰ
ὑπακοή εἴτε μίας ἰδιαίτερης γερμανικῆς κλίσης ἀφοσίωσης στὴν
ἐξουσία εἴτε, τέλος, λόγω τῆς διαστρέβλωσης τῆς ἠθικῆς ἀντί-
ληψης τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν ὀλοκληρωτικὴ κοινωνία στὴν ὁποῖα
ζεῖ, σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὸ «ντρεσάρισμα» πού εἶχε λάβει μέσα
σὲ αὐτὴ, ὥστε νὰ θεωρεῖ τὴν ἐκτέλεση ὄλων τῶν διαταγῶν ἀναγ-
καῖα. Τρίτον, λόγω τῆς κοινωνικοψυχολογικῆς πίεσης πού ἐνιω-
θαν οἱ δράστες ἀπὸ μέλη τῆς ομάδας τους ἢ ἀπὸ τὶς προσδο-
κίες τῶν ἄλλων ἀπὸ αὐτοὺς, στενά συνδεδεμένες μετὰ τὸ ρόλο
πού εἶχαν ἀποδεχθεῖ συμμετέχοντας σὲ αὐτὰ τὰ σώματα· ἀπὸ
αὐτὰ προκύπτει ὅτι ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολο γιὰ τὸν μεμονω-
μένο ἄνθρωπο νὰ ἀντισταθεῖ στὴν πίεση τοῦ κομπορμιμοῦ
του, ἔτσι ὥστε νὰ ἀναγκάζεται νὰ λάβει μέρος σὲ πράξεις στὶς
ὁποῖες διαφορετικὰ ὄχι μόνον δὲν θὰ συμμετεῖχε, ἀλλὰ καὶ θὰ
ἀποστρεφόταν. Τέταρτον, οἱ δράστες δὲν ἦταν παρὰ μικροὶ
γραφειοκράτες ἢ τεχνοκράτες (ἢ περίπτωση τοῦ διοικητικοῦ
προσωπικοῦ στό Βερολίνο ἢ αὐτοῦ τῶν στρατοπέδων συγκέν-
τρωσης/ἐξόντωσης) πού ἐνδιαφέρονταν μόνο γιὰ τὸ συμφέρον
τους ἢ γιὰ τὰ τεχνοκρατικὰ τους σχέδια, ἀδιαφορώντας παν-
τελῶς γιὰ τὰ θύματα. Οἱ ἴδιοι ἦταν ἀπλῶς γρανάζια μίας τε-

ράστιας μηχανῆς· ἐπιρριπτοντας τὴν ευθυνη στοὺς ἄλλους,
μποροῦσαν νὰ ἀκολουθήσουν ψυχρά· τὶς ἐπαγγελματικὲς φι-
λοδοξίες ἢ τοὺς ὑλικούς στόχους τους. Πέμπτον, ὁ κατακερ-
ματισμὸς τῶν καθηκόντων δὲν ἐπέτρεπε στρῶς ἀποδέκτες τῶν
ἐντολῶν νὰ κατανοοῦν τὴ φύση τῆς δραστηριότητάς τους, ἔτσι
ὥστε νὰ μὴ συνειδητοποιοῦν ὅτι οἱ πράξεις τους ἦταν μέρος
ἐνός μεγαλύτερου σχεδίου ἐξόντωσης· ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ὅταν
ἀντιλαμβάνονταν τὴ μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο σχέση, αὐτὸς ἀκρι-
βῶς ὁ «καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας» τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ἀρνοῦν-
ται τὴ σπουδαιότητα τῆς δικῆς τους συμμετοχῆς καὶ νὰ θεω-
ροῦν ἐνοχους τοὺς ἄλλους.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐξηγήσεις πηγάζουν ἀπὸ τὴν ὑπόθεση, λέει
ὁ Γκόλντχαγκεν, ὅτι οἱ δράστες ἦταν τουλάχιστον οὐδότερα,
ἂν ὄχι ἀρηθτικά, διακείμενοι ἀπέναντι στὶς πράξεις τους. Καὶ
οἱ πέντε ὑποθέσεις ἀποτυγχάνουν, ἰσχυρίζεται, νὰ ἐρμηνεύ-
σουν τὶς πράξεις τῶν ἐκτελεστῶν, «δὲν μᾶς κάνουν κατανοητὸ γι-
ατί οἱ πρωταγωνιστὲς ἔδρασαν με αὐτὸ τὸν τρόπο» (μὴ πού,
ἐννοεῖται, οὔτε ἦταν σύμφωνοι, οὔτε ἔκριναν ἀπαραίτητη ἢ δι-
καιη τὴ γενοκτονία), ἐπειδὴ παραγνωρίζουν τὴ βαρύτητα τῶν
πεποιθήσεων καὶ τῶν προσωπικῶν ἀξιών τους καὶ παραβλέ-
πουν τὰ ἀποκλειστικὰ δικὰ τους κίνητρα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ
ἀναζητηθοῦν στὴ ναζιστικὴ ἰδεολογία καὶ κυρίως σὲ ἓνα ἀπὸ
τὰ βασικὰ της στοιχεῖα, τὸν ἀντισημιτισμὸ. Αὐτὸ πού ἀποσιω-
πεῖται σὲ αὐτὲς τὶς ἐρμηνείες, ἐπισημαίνει, εἶναι ἡ ἀνθρώπινη
φύση καὶ τῶν δραστῶν καὶ τῶν θυμάτων: οἱ μὲν δράστες ὡς
ἄνθρωποι διέθεταν ἰκανότητα κρίσεως καὶ ἀντίληψης, ὥστε νὰ
κατανοοῦν τὴ σημασία καὶ τὴν ἠθικὴ βαρύτητα τῶν πράξεων
τους, οἱ ὁποῖες στρέφονταν ἐναντία σὲ ἀνθρώπους μετελείως
ἰδιαίτερα (γιὰ τοὺς ἐκτελεστές) χαρακτηριστικὰ καὶ ὄχι σὲ ζῶα
ἢ πράγματα. Καὶ ὁ Γκόλντχαγκεν καταλήγει: «Ὅλοι ἐκεῖνοι
οἱ ἀπόλυτα κανονικοὶ Ἕρμανοὶ ἔβρισκαν τὸ κίνητρο γιὰ νὰ
σκοτώσουν σὲ μὴ ἰδιαίτερη μορφή ἀντισημιτισμοῦ πού τοὺς
ὀδηγοῦσε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἀξίζαν τὸ θάνατο». Οἱ
δράστες, κατ' αὐτὸν, θεωροῦσαν, σύμφωνα μετὰ τὶς δικῆς τους
πεποιθήσεις καὶ ἠθικὲς ἐπιταγές, «δικαίω τὴ μαζικὴ ἐξόντωση
τῶν Ἑβραίων, δὲν ἤθελαν νὰ ἀρνηθοῦν τὴ συμμετοχὴ τους σὲ
αὐτὴ». Διαφορετικά, γιατί, ἀναρωτιέται, συνεξίστηνε ἡ ἐξόν-
τωση τῶν κρατουμένων — ἰδίᾳ πρωτοβουλία — στὴν τελευταία
φάση τοῦ πολέμου, ἂν καὶ ὁ Χίτλερ εἶχε δώσει ρητὴ ἐντολὴ νὰ
σταματήσουν οἱ ἐκτελέσεις; Ἐνας βαθιὰ ριζωμένος, σφοδρό-
τατος ἀντισημιτισμὸς προϋπήρχε τοῦ Χίτλερ, λέει ὁ Γκόλντχαγ-
κεν, ἐξασφαλίζοντάς του τὴ λαϊκὴ ἐπιδοκιμασία τῆς ἔβραϊκῆς
γενοκτονίας. Καὶ μάλιστα ὁ δρόμος πρὸς αὐτὴ διαγραφόταν
εὐθύγραμμος μέσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες τῆς γερμανικῆς ἱστορίας.

Αὐτὴ ἡ ἀποψη ἀναστάτωσε τὴν ἐπανερωμένη Γερμανία.
Ἀκούγεται τουλάχιστον φαταλιστικὸς καὶ ἀπλοϊκὸς ὁ ἰσχυ-
ρισμὸς — ἡ ἔβραϊκὴ γενοκτονία δὲν ἦταν παρὰ ἡ ἀναπόφευ-
κτη κατάληξη τῆς γερμανικῆς ἱστορίας — γιατί παραγνωρίζει
τὴν ὑπαρξὴ ἀντίπαλων τάσεων καὶ δυνάμεων τῆς γερμανικῆς
κοινωνίας, ἀποσιωπεῖ τὴν ἰδιόρρυθμη περίπτωσή τῆς μιλιτα-
ριστικῆς μὲν, πολυεθνικῆς δὲ καὶ ἀνεξίθρησκης Πρωσίας, ὑπο-
τιμᾷ τὶς πραγματικὲς διαστάσεις τοῦ φαινομένου καὶ παρα-
κάμπτει τὴν ἀνάλυση τοῦ ἀντισημιτισμοῦ χρεώνοντάς τον ἀπο-
κλειστικὰ στοὺς «Γερμανούς». Ἀπὸ τὴν ἄλλη, βέβαια, μπορεῖ
κανεὶς νὰ ὑποθέσει ὅτι γιὰ νὰ ἀποτελεσε ὁ ἀντισημιτισμὸς δόγ-
μα καὶ πρακτικὴ τοῦ φασιστικοῦ κράτους, πράγμα πού προϋ-
ποθέτει λαϊκὴ ἀποδοχὴ, μᾶλλον προϋπήρχε τοῦ Χίτλερ, παρ'
ὅλη τὴ διρτηοσιζιτέ του στὴ χειραγώγηση τῶν μαζῶν. Ἡ ἄγνοια
τῶν προθέσεων τοῦ Φύρερ καὶ ὁ φόβος, ὅταν ἔγιναν «τελικά»
ἀντιληπτές, ἀποτελεῖ ἀγαπητὴν δικαιολογία πολλῶν. Ὑπάρ-
χουν, ὅμως, βαθμίδες ἀντισημιτισμοῦ; Εἶναι κανεὶς λιγότερο
ἀντισημιτὴς ἂν ἀποδέχεται μὲν τὸν οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ

άφανισμό του Έβραίου συμπολίτη του, αλλά όχι τη φυσική εξόντωσή του; Πώς μπορεί κανείς να έπικαλεστεί άγνοια, τη στιγμή που σέ όρισμένους πολίτες άπογορευόταν «άπό τήν άρχή» ή έκπλήρωση άκόμη και τών άπλούστερων έπιθυμιών τους, όπως μιά βόλτα στό δημοτικό πάρκο; Ένα σχετικά άγνωστο στους πολλούς περιστατικό λέει κάτι πολύ ένδιαφέρον ως προς τό φόβο: τήν άνοιξη του 1943, μερικές εκατοντάδες γυναίκες συγκεντρώθηκαν έξω άπό ένα κρατητήριο τής Γκεστάπο στήν κεντρική Ρόζενστράσσε του Βερολίνου. Οί γιοί και οί σύζυγοί τους (κατά τό 1/4, τό 1/2 ή τό 1/1 Έβραίοι) έκρατούντο εκεί πριν άπό τή μεταφορά τους στά στρατόπεδα εξόντωσης· ήταν οί τελευταίοι που είχαν άπομείνει στήν πόλη λόγω του προνομιακού status τους, επειδή συγγένευαν μέ Άριους. Οί γυναίκες πολιόρκησαν τό κτίριο, φωνάζοντας συνθήματα και βρισιές κατά του καθεστώτος, και παρά τίς άπειλές τής Γκεστάπο δέν τό κουνούσαν άπό κει χωρίς τούς δικούς τους. Πολλές ώρες άργότερα και μετά τήν επέμβαση του Γκέμπελς νά άποφρευθοϋν πάση θυσία τά έπεισόδια, οί κρατούμενοι άπελευθερώθηκαν και γύρισαν στά σπίτια τους. Μήπως πολλά πράγματα θά έπαιρναν άλλη τροπή, άν ή αντίδραση αυτή δέν ήταν ή μοναδική;

Γιατί όμως τόσος θόρυβος άπό τόν γερμανικό Τύπο ενάντια στή θέση του Γκόλντχαγκεν; Στό κάτω κάτω δέν είναι ο πρώτος που ίσχυρίζεται —όχι μέ μεγάλη άδρότητα, είναι ή άλήθεια— ότι ο άντισημιτισμός στή Γερμανία δέν ήταν γέννημα του ναζισμού. Μήπως επειδή ο Γκόλντχαγκεν δέν προέρχεται άπό κάποια γραφική άριστερίζουσα διαάδα αλλά άπό ένα

πανεπιστήμιο τής βορειοαμερικανικής έλίτ;¹¹ Μήπως επειδή ή θέση του εν έτει 1996 πέφτει ως κεραυνός εν αιθρία πάνω στον δεκάχρονο παγιωμένο άναθεωρητισμό, ο όποιος χαιρεί μεγάλης δημοσιότητας (όρα: διαφήμισης) όχι πιά μόνο μέσα άπό μερικές γερμανικές έφημερίδες; Μήπως επειδή ή ιδιαίτερη μορφή άντισημιτισμού, τήν όποία περιγράφει μάλλον παρά άναλύει ο συγγραφέας, άποτελεί κλειδί για τήν κατανόηση τής ιδε-

9. Αντίθετα άπ' ό,τι ίσχυρίζεται ο Μάγιερ: ο σταθμός π.χ. του Βερολίνου Grunewald —σταθμός επιβίβασης προς τά στρατόπεδα εξόντωσης— δέν είναι καθόλου «άπόμακρος» παρά θρίσκειται (τότε όπως και τώρα) στό κέντρο μιās ειδυλλιακής γειτονιάς άπό ώραιές βίλες επιφανών, ή δέ μεταφορά τών θυμάτων δέν γινόταν μέ φορηγά παρά πεζή και μέρα μεσημέρι· οί φυλακισμένοι στά στρατόπεδα συγκέντρωσης κατά τά πρώτα έξι χρόνια τής ναζιστικής κυριαρχίας ήταν όντως στήν πλειοψηφία τους («Άριοι») Γερμανοί αλλά «μάλλον» άντιπρονοϋντες· ή πλειοψηφία τών δύο τρίτων του γερμανικού λαού που δέν ψήφισε τόν Χίτλερ ψήφισε κάτι παρεμφερές ιδεολογικά· μέ τό NSDAP· ο δέ γερμανικός λαός (καθώς και μερικοί Έβραίοι κατά τά λεγόμενα του Μάγιερ) δέν μπορεί νά ήταν τόσο ήλίθιος ώστε νά θεωρήσει τούς «νόμους τής Νυρεμβέργης» περί φυλετικής καθαρότητας και φυλετικών έγκλημάτων, τήν άφαίρεση του έκλογικού δικαιώματος και έπακόλουθα τής γερμανικής ύπηκοότητας τών Έβραίων πολιτών ως «τό τέλος τής άχαλίνωτης τρομοκρατίας ενάντια στους Έβραίους» κ.ά.π.

10. Δύο σκέψεις: κατ' άρχήν, ή αναλογία θυμάτων προς τούς δεσμοφύλακες και δημίους τους μικραίνει, ίσχυρό πλήγμα για τό μύθο τής «άποτελεσματικότητας» τών λίγων εναντι τών πολλών (παθητικών θυμάτων) και, δεύτερον, οί νέοι ύπολογοισμοί ίσως άνοιξουν ένα νέο μέτωπο άγώνα για τούς άριθμολάγνους (άρνητές ή άναθεωρητές): τή «μείωσή» όχι μόνο του άριθμού τών θυμάτων αλλά και τών θυτών.

ολογίας ενός σοβινιστικού, λαϊκιστικού καθεστώτος όπως ο έθνοσοσιαλισμός, παρά τις αντίθετες συσκοτιστικές προσπάθειες στην εποχή μας; Μήπως επειδή η τελευταία ερώτηση: «Γιατί παράκουσαν τη διαταγή του Χίμλερ και συνέχισαν τους φόνους;», παρ' όλες ίσως τις αδυναμίες του βιβλίου — αυτό θά τό κρίνουν οι «ειδικοί» —, προκαλεί δυσφορία ακόμα και στους καθησυχασμένους από την απάντηση: «Έκτελούσαν διαταγές»; Έκει, κατά τη γνώμη μου, βρίσκεται η πρόκληση του βιβλίου.

Αυτή την ιδιαίτερη μορφή αντισημιτισμού εικονογραφεί ή σουρεαλιστική καρικατούρα του καπιταλιστή-μπολσεβίκου Έβραίου. Μιά μάχη επιβίωσης διεξάγεται ανάμεσα στους δύο έχθρους, τις δύο αντίπαλες ράτσες (κατά τό στερεότυπο «καλού-κακού»), γύρω από δύο βασικούς τομείς της κοινωνικής αναπαραγωγής: την οικονομική δραστηριότητα και τη διαίωση του είδους (του μόν κορυφαίου, του δέ έσχατου στην κλίμακα του φυλετικού δαρβινισμού: τούς ανθρώπους και τούς μή-άνθρώπους). Κατάληξη αυτού του αγώνα: ή έξυγίαση ή ό έκφυλισμός, ή άλλοτρίωση δηλαδή και τό μίσημα. Στόν πυρήνα αυτού του αγώνα βρίσκονται και πάλι σχέσεις ιδιοκτησίας. «Ό αντισημιτισμός είναι ό σοσιαλισμός του ήλιθίου» κατά τόν "Αουγκουστ Μπέμπελ· ακόμα όμως και ό ήλίθιος δέν μπορεί νά φανταστεί τό σοσιαλισμό του χωρίς πρώτα νά έχει μία εικόνα του καπιταλισμού πού του ταιριάζει. "Απατρις ή διεθνιστής ό Έβραϊός στή μυθολογία του αντισημιτισμού· άπειλεί ως καπιταλιστής μέ χρεοκοπία και ταξική καταρακύλα τις επαγγελματικές ομάδες — αν θέλουμε νά αποφύγουμε τή λέξη «τάξεις» — πού πλήττονται από τήν εκάστοτε κρίση σέ αυτά τά λίγα περισσότερα πού κατέχουν συγκριτικά μέ τούς ακτήμονες· άπειλεί ως κομμουνιστής, μέ άλλα όπλα αλλά μέ τόν ίδιο σκοπό, μέ απαλλοτρίωση και ταξική κατατρακύλα τούς ανωτέρω και όσους όνειρεύονται τούς ίδιους εφιάλτες μέ αυτούς· ως κύριος τών χρηματαγορών και μέγας κερδοσκόπος, κινεί τά νήματα του κόσμου μέ όπλο του τό χρήμα, μέσο συναλλαγών και μέτρο πλούτου, μέ δική του υπόσταση στους μον-

τέρνους καιρούς, πού ακολουθεί τούς δικούς του δυσνόητους νόμους και δέν γνωρίζει ούτε ιερό και όσιο ούτε εθνική ταυτότητα. Ό ανήθικος κατά τήν Έκκλησία τόκος, τό κέρδος χωρίς ιδρώτα, τό «άρπακτικό» κεφάλαιο, στίγμα τής εποχής τών γκέτο, είναι τό σημείο μετάδοσης από τόν αντιουδαιισμό, έχθροτα ενάντια τούς «δολοφόνους του Χριστού», στόν αντισημιτισμό τής εποχής τής άρνησιθησκείας. Είναι όμως, παρ' όλ' αυτά, μεσσιανικό τό μήνυμά του: θά επικρατήσει ισότητα, δικαιοσύνη, αδελφότητα ανάμεσα στους φυλετικούς συντρόφους, αν έξαλειφθεί ή παρασιτική φυλή. "Απορη και περιθωριοποιημένη ακόμη αυτή, συνεχίζει νά άπειλεί: ό φόβος τής μιαιφής συνουσίας τών άριων γυναικών (ύστατη ιδιοκτησία κάθε χαμένου και «αναπαραγωγικό δυναμικό» τής καθαρής φυλής) μέ τόν άκόλαστο και άκόρεστο Έβραίο ζεί όσο ή ράτσα του συνεχίζει νά αναπνέει.¹² Έτσι, τό όνειρο τής σκέψης γεννάνει τέρατα...

Έπιδιώκει τελικά τό βιβλίο του Γκόλντχαγκεν νά σπλώσει — σύμφωνα μέ τό κατηγορητήριο — τό καλό όνομα τής «Γερμανίας», νά ξαναθυμίσει στόν κόσμο παλιές ξεχασμένες άμαρτίες τών άλλοτε τόσο κακών «Γερμανών»; "Η απάντηση του συγγραφέα σέ αυτές τις κατηγορίες: «Δέν πρόκειται για ένα βιβλίο σχετικά μέ τόν αιώνιο γερμανικό εθνικό χαρακτήρα ή τήν έπονομαζόμενη γερμανική φυλή. "Όποιος ισχυριστεί κάτι τέτοιο δέν κατάλαβε τό βιβλίο πού διάβασε».¹³

11. Τό έξαιρετικό βιβλίο του Jürgen Elsässer, άρχισυντάκτη τής άριστερης έφημερίδας *Die Junge Welt, Antisemitismus*, δέν ξεσήκωσε κύματα διαμαρτυρίας όταν κυκλοφόρησε τό 1993, αλλά μάλλον πέρασε άπαρατήρητο από τό εύρύ κοινό.

12. Άκόρεστα είναι και τά άρθρα του δρα Γκέμπελς εν είδει πορονογραφίας μέσα από τις σελίδες του *Stürmer*, πού περιγράφουν άποπληνήσεις και βιασμούς άγνων, καθαρόαιμων και έναρετων Γερμανίδων από έκφυλους Έβραίους.

13. *Newsweek*, 29.4.1996.

Ἡ νέα υπόθεση ἱστορικοῦ ἀρνητισμοῦ:

ΓΚΡΙΖΕΣ ΖΩΝΕΣ ΚΑΙ ΣΤΗΜΕΝΑ ΚΟΛΠΑ

τοῦ Φιλίπ Βιντελιέ

Σέ μία συνέντευξη Τύπου τόν περασμένο Ἀπρίλιο, ὁ κύριος Ροζέ Γκαρωντύ, ὁ ὁποῖος πέρασε ἀπό κάθε εἶδους λίστη ἀλλά ἔμεινε γνωστός, κυρίως, ὡς παλιός σταλινικός, ἐμφανίστηκε στά σαλόνια τοῦ Γκράντ Ὅτελ τῆς ὁδοῦ Σκριμπτό Παρίσι μέ παρτενέρ τόν Μαίτρο Βερζέ, παλιό συνήγορο τοῦ Κλάους Μπάρομπι, περίφημου γιά τήν ἀγάπη του στίς ἀσφυξιόγONES ὑποθέσεις. Κι αὐτή εἶναι σίγουρα μιά ἀπ' αὐτές. Ἀφορᾶ τήν προώθηση ἐνός συγγράμματος ἱστορικοῦ ἀρνητισμοῦ, μέ τόν τίτλο *Οἱ θεμέλιοι μῦθοι τῆς Ἰσραηλινῆς πολιτικῆς*, τό ὁποῖο στό ἐξώφυλλό του φέρει τό ὄνομα τοῦ Γκαρωντύ. Ὅμως ὁ Μαίτρο Βερζέ, σκαρφαλωμένος στό ψηλό του δῆμα, κρατοῦσε στά χέρια του μιά σπουδαία πρόκληση: τήν ἐπιστολή ὑποστήριξης τοῦ ἄββᾶ Πιέρ, ὁ ὁποῖος ἐδῶ καί τρεῖς δεκαετίες κατέχει τό χρῖσμα τοῦ «πάπα τῶν ἀποκλεισμένων» καί χαιρεῖ μέ γάλοου σεβασμοῦ γιά τό κοινωνικό του ἔργο.

Σάστισμα. Ἀναταραχή στόν κόσμο τῶν ἀνθρωπιστικῶν ὀργανώσεων. Τό ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα εἶχε ἐπιτευχθεῖ. Ὁ γηραιός ἱερέας γνώριζε ἄραγε τούς πρόσφατους συναγελασμούς τοῦ ἐδῶ καί πενήντα χρόνια φίλου του μέ τούς κύκλους τῆς ἄκρας Δεξιᾶς; ἤξερε, ἐκεῖ ἀπό τά δάθη τῆς ἀπόσυρσῆς του, ὅτι ἡ ἐπιχείρηση Γκαρωντύ προετοιμαζόταν πολλούς μήνες μυστικά ἀπό τήν ἀρνητιστική σέκτα πού δουλεύει στά σκοτεινά ὑπό τό ἐμβλημα τῆς ἐπιθεώρησης *La Vieille Taupe* (Ὁ γεροτυφλοπόντικας); Κι ὁμως, παρά τούς πολλαπλούς φωτισμούς πού ἔριξε ὁ Τύπος στήν ὑπόθεση, ὁ ἄββᾶς Πιέρ ἐπέμεινε πεισματικά στήν ἀποτρόπαιη ὑποστήριξή του, φέροντας στήν ἐπιφάνεια μιάς προμοντέρνας καθολικῆς κουλτούρας τά στερεότυπα τοῦ πύο φοβεροῦ ἀντιουδαϊσμοῦ.

«Ἄν ἐμεῖς εἴμαστε χριστιανοί, αὐτοί εἶναι καταραμένοι», διεκήρυσσε τό 1896, κατά τή διάρκεια τῆς ὑπόθεσης Ντρέυφους, ἡ ἐφημερίδα *La Croix* (Ὁ Σταυρός), ἡ ὁποία εἶχε αὐτοανακηρυχθεῖ ὡς ἡ «πύο ἀντιεβραϊκή ἐφημερίδα τῆς Γαλλίας», καί μέ αὐτόν τόν τρόπο διεκδικοῦσε ἐτικέτα μεγάλης ἐκτιμῆσεως τήν ἐποχή ἐκείνη. Τή δεκαετία τοῦ 1880, ὁ ἄββᾶς Σαμ-

πωτύ, ἐπίτιμος κληρικός τῆς Ἀγκουλέμ καί τοῦ Πουατιέ, δημοσιογράφος τοῦ συγγράμματος *Οἱ Ἑβραῖοι, οἱ κυριοί μας! Νέα στοιχεῖα καί διευκρινήσεις σχετικά μέ τό ἐβραϊκό ζήτημα*, πού δημοσιεύτηκε ἀπό τή Σοσιετέ Ζενεράλ τῆς Καθολικῆς Βιβλιοθήκης τό 1882, συνεργαζόταν μέ τήν ἐφημερίδα *L'Antisemitique* (Ὁ ἀντισημιτικός), ἑβδομαδιαῖο φύλλο τῶν 40 σαντίμ, γιά νά πολεμάει τήν «ιουδαϊκή μασονία», τό ἐνωμένο μέτωπο ἐναντίον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας Αὐτοῦ.¹ Στό τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα κυκλοφοροῦσαν παντοῦ ἐφημερίδες, μπροσοῦρες, ἐμπρηστικά κείμενα σέ προκηρύξεις, δελτία, ἀντικείμενα πού διέδιδαν τό δηλητήριο τοῦ μίσους. Ὁ μαρκήσιος Ντέ Μορές στρατολογοῦσε τούς μπρατσάδες τῆς ἀντισημιτικῆς του Λίγκας ἀνάμεσα στούς χασάπηδες τῆς Λά Βιλέτ. «Μὴν ἐμπιστεύετε τούς Ἑβραῖους, προδίδουν παντοῦ. Ὁ Ἑβραῖος πρόδωσε τό Θεό. Ὁ Ἑβραῖος δέν εἶναι Γάλλος, προδίνει τήν πατρίδα του. Πίσω οἱ βρομοεβραῖοι, οἱ κατάσκοποι, οἱ κλέφτες. Στή θάλασσα οἱ ὄβριοι»: ἦταν ἡ διακόσμηση ἐνός «ἀντιεβραϊκοῦ στυλόχαρτου» πού τυπώθηκε στή Βεζούλ μέ τό σύνθημα: «Ἡ Γαλλία στούς Γάλλους!»... Στή Βουλή, οἱ βουλευτές συγκεντρώνονταν κάτω ἀπό τήν ἐτικέτα τοῦ ἀντισημίτη καί οἱ προτάσεις νόμου πού στόχευαν στόν περιορισμό τῆς πρόσδεσης τῶν Ἑβραίων στή διοίκηση καί στό στρατό κέρδιζαν τή συγκατάθεση περίπου διακοσίων κοινοβουλευτικῶν.²

Ὅμως, στίς 13 Ἰανουαρίου 1898, ὁ Ἐμίλ Ζολά ἐξακόντιζε τό *Κατηγορώ* του στήν ἐφημερίδα *L'Aurore* ἀναμειγνύοντας μιά φατρία ἀνάξιων ἀξιωματικῶν στή σκευωρία πού ὀδήγησε στήν καταδίκη τοῦ Ἀλφρεντ Ντρέυφους, «αὐτή τήν ἀνθρώπινη θυσία ἐνός δυστυχῶς, ἐνός "βρομοεβραίου"! Εἶναι ἔγκλημα νά παραπλανοῦν τήν κοινή γνώμη», δοῦσε ὁ συγγραφέ-

1. Seev Sternell, *La droite revolutionnaire*, Παρίσι 1989, σ. 181. Ἡ *Croix* πού ἀναθεώρησε πλήρως ὡς πρὸς τό παρελθόν τῆς καταδίκασε τό διβλίο τοῦ Γκαρωντύ καί πήρε τίς ἀποστάσεις τῆς ἀπό τόν ἄββᾶ Πιέρ.

ας, «νά χρησιμοποιούν σέ μιά θανάσιμη άσχολία τή γνώμη αὐτή τήν όποία διέφθειραν μέχρι τοῦ σημείου νά τήν κάνουν νά παραληρεῖ. Είναι έγκλημα νά δηλητηριάσουν τούς μικρούς καί ταπεινούς, καί καθώς καλύπτονται πίσω από τό δδελυρό άντισημιτισμό, νά εξαγριώνουν τά πάθη τής αντίδρασης καί τής μισαλλοδοξίας, από τά όποία ή φιλελεύθερος Γαλλία τών δικαιωμάτων τοῦ ανθρώπου θά άποθάνει, εάν δέν θεραπευτεῖ».

Στίς 31 Αὐγούστου τής ίδιας χρονιάς, ένοχος ψευδομαρτυρίας στήν υπόθεση Ντρέυφους, ό αντισυνταγματάρχης Άνρύ άυτοκτονούσε στό κελί του στό Μόν Βαλεριάν. Στίς 13 Δεκεμβρίου, ό Έντουάρ Ντρουμόν, διάσημος συγγραφέας τοῦ *La France juive* (1886, *Ή έβραϊκή Γαλλία*), ξεκίνησε μέσω τής εφημερίδας του *La Libre Parole* (*Ό έλεύθερος λόγος*) έρανο υπέρ «τής χήρας καί τοῦ ορφανού» τοῦ μακαρίτη. Ό ίδιος γράφτηκε γιά 100 φράγκα καί στή συνέχεια μέρα μέ τή μέρα δημοσιεύονταν τά όνόματα τών συνεισφερόντων μαζί μέ τίσ παρατηρήσεις τους καί τόν αριθμό τών δδολών τους, αντανάκλαση μιάς κάποιος Γαλλίας πού έδω καί μιά δωδεκαριά χρόνια άποκαλυπτόταν ταραγμένη. «Ήμιον ή φωνή κάθε άφωνης οδύνης, κάθε βουδού πόνου, όλων τών παθητικῶν θυμάτων, όλων τών ξεγραμμένων, τών έξαλατημένων, τών γελασμένων, πού δέν γεννήθηκαν γιά τήν πάλη καί πού δέν τολμοῦν ούτε καν νά φωνάζουν "Κλέφτες"!», έξηγοῦσε ό έμπρηστής σέ λίγες γραμμές πού προορίζονταν νά τόν θέσουν στήν πρωτοπορία τής κοινής γνώμης. «*Είχα τήν άνείπωτη ίκανοποίηση νά αισθανθῶ ψυχές νά άπαντοῦν στή δική μου*», έξακολουθοῦσε. «*Χιλιάδες άγνωστοί μου έγραψαν, μέ εύχαρίστησαν, μου είπαν: "Ω, κύριε, τί εύχαρίστηση μᾶς δώσατε! (...)* Χάρη σέ σᾶς τώρα ξερούμε ποιός πρέπει νά κυνηγηθεῖ"»⁴.

Έτσι στίς σελίδες, σέ στήλες ολόκληρες, άπλώνονταν σκέψεις μέχρι τότε άπαθημένες, πού όμως τώρα τίσ άνάδευε τό ταραχώδες τέλος τοῦ αιώνα:

Όλόν (Κά), άντιεβραία... 0,25 φρ.

Όμόν (Δίς): Οι έβραίοι είναι κτήνη καί καθάρματα... 2 φρ.

Όμόν (Κα): Καλά θά' κανε νά ψηνε κανά Έβραίο... 0,50 φρ.

Μπονέρο (Ζ): γιά τή Δημοκρατία, τή Γαλλία καί τό Στρατό καί γιά τήν πλήρη έξολοθρευση τής έβραϊκής ράτσας... 10 φρ.

Κουλιέ (J)... Άνζέλ, Άλσατός: Νά έξολοθρεύσουμε τό Έβραϊαριό... 2 φρ. κλπ.

Όλες οι άπόψεις μαζεῦτηκαν σέ έναν τόμο καί παραδόθηκαν στους μεταγενέστερους από έναν δημοσιογράφο οπαδό τοῦ Ντρέυφους, μέ τόν τίτλο *Μνημείο Άνρύ* (*Monument Henry*).

Ό μαινόμενος ρατσισμός

Κάνοντας τήν άρχαιολογία τής άντισημιτικῆς φαντασίωσης έτσι όπως εκφράστηκε μέσα από τίσ λίστες τοῦ *Libre Parole*, ό Ζώρζ Μπενσουσάν υπενθυμίζει ότι άν, από κοινωνιολογική άποψη, μπορούσε κανείς νά διακρίνει σέ αὐτήν τή Γαλλία όπου μαινόταν ό ρατσισμός μιά συνάθροιση βιοτεχνών, εργατῶν, στρατιωτικῶν καί φοιτητῶν, τό «*Μνημείο Άνρύ είναι επίσης καί μιά λίστα εκκλησιαστικῶν ύπογραφῶν*». Ένας ιερέας στους έκατό υπέγραψε μέ τήν ιδιότητά του, καί ή εφημερίδα *La croix* έβλεπε σέ αὐτή τήν πρωτοβουλία τοῦ Ντρουμόν «*ένα μεγάλο τονατικό καί ανακουφιστικό θέαμα*» άπ' όπου θά ξεπηδοῦσε «*μιά από τίσ άκτινες τοῦ φωτός πού θά έδινε πίσω στή Γαλλία τήν ειρήνη*»⁵. Αὐτές οι δολοφονικές όμολογίες πίστης, ύπογραμμίζει ό Μπενσουσάν, δέν ήχησαν σέ κάποια θάρβαρη μακρινή χώρα αίματοβαμμένη από τίσ μάχες άνάμεσα στίς φυλές αλλά στή δημοκρατική Γαλλία, χωρίς νά συναντήσουν νόμιμα έμπόδια, καί μάλιστα λίγο μετά τόν έορτασμό τών πρώ-

των έκατό χρόνων τής Μεγάλης χειραφετικῆς Έπανάστασης. Σαραντά χρόνια άργότερα, όσο χρειάζεται μιά γενιά νά ώριμάσει, ό Φελίξ Λακοεντά μπορούσε νά γράφει στό άντιεπαναστατικό *Le Bloc*: «*Τό έβραϊκό έθνος, μετά τή θεοκτονία, είναι ό καταραμένος λαός*», πιστή ήχώ τών άπόψεων τής *La Croix* στό τέλος τοῦ αιώνα.⁶

«Όλα άρχισαν γιά μένα μέσα στό φριχτό σόκ πού μέ κατέλαβε όταν, μετά άπό χρόνια θεολογικῶν σπουδῶν, ξεναρχίζοντας λίγο γιά λογαριασμό μου νά μελετῶ τή Βίβλο, άνακάλυψα τό βιβλίο τοῦ Ίησοῦ τοῦ Ναυί. Μέ είχε ήδη πιάσει από τά πρὶν μιά σοβαρή ταραχή δλέποντας ότι ό Μωϋσής, ενώ κρατοῦσε τίσ δέλτους μέ τίσ Δέκα Έντολές, οι όποίες επέτελους έλεγαν: *Οὐ φονεύσεις, όταν είδε τό Χρυσό Μόσχο, διέταξε τή σφαγή 3.000 ανθρώπων τοῦ λαοῦ του. Μέ τόν Ίησοῦ τοῦ Ναυί, όμως, θά άνακάλυπτα (μιά άφήγηση βέβαια πού έγινε αιώνας μετά τό γεγονός)* πώς πραγματοποιήθηκε μιά άληθινή Σοά πά-νω σέ κάθε ζωή πού ύπήρχε πάνω στή Γῆ τής Έπαγγελίας».

Μετά από αιώνες καί αιώνες, πέρα από τό χρόνο καί τό χώρο, νά πού μιά άναφορά σέ ένα μικρό κομμάτι τής ιερῆς λογοτεχνίας έρχεται νά στιγματίσει τούς Έβραίους. Αὐτές οι τρομακτικές φράσεις πού ζητοῦν μέ τρόπο παραπειστικό νά διακοιολογήσουν τίσ αίσχρότητες τοῦ παρόντος μέ τήν επίκληση μιάς βιβλικῆς άφήγησης, πού χρονολογεῖται μισή χιλιετία πρὶν από τήν εποχή μας καί θεωρεῖται άλλα τόσα χρόνια μεταγενέστερη τής ιστορίας πού ισχυρίζεται ότι διηγείται, γραμμένες σέ μιά γλώσσα κάποτε σκοτεινή, μέ μυστικιστικές άποχρώσεις, βρίσκονται στήν έπιστολή τοῦ άδδᾶ Πιέρ τήν όποία μετέτρεψε σέ θέαμα ό Μαίτρο Βερζέ γιά λογαριασμό τοῦ Ροζέ Γκαρωντύ. Καί ό άδδᾶς θρηνεῖ. Έπικαλεῖται τόν άυτοκράτορα Κωνσταντίνο, τό δεσμό μέ τόν Θεό καί τούς κλέφτες τών άυτοκινητῶν.

Γνωρίζοντας από τήν τηλεόραση, τή σιλουέτα του, τό πρόσωπο καί τίσ χειρονομίες του, τόν μαντεύουμε καθώς μέ τά μάτια ζαρωμένα, τό λόγο γεμάτο πόνο, ξεκαθαρίζει τούς τελευταίους του στοχασμούς: «*Ροζέ, γιά όλα αυτά άσφαλώς, κι οι δύο μας γέροντες πιά, θά πρέπει νά μιλήσουμε, νά άναρωτηθοῦμε μέ τρόπο πιό σοφό από ό, τι έγώ. Σέ παρακαλώ, κράτησε από αὐτές τίσ σχεδόν δυσανάγνωστες γραμμές πού θά διάβασουμε μαζί στο τηλεφώνο τή δύναμη καί τή φιλία από τή θαθιά εκτίμηση καί τό σεβασμό μου γιά τήν τεράστια εργασία γιά τό καινούργιο σου βιβλίο. Τό νά συγγέται μέ αὐτό πού όνομάστηκε ιστορικός άναθεωρητισμός είναι άπάτη καί πραγματική συκοφαντία από άσυνείδητους*». Μπορεῖ νά θεωρησει κανείς ως έλαφρυντικό γιά τόν άδδᾶ Πιέρ τήν τύφλωση από μιά πενηντάχρονη φιλία μέ τόν Ροζέ Γκαρωντύ, τήν όμολογία ότι δέν διάβασε ποτέ τό βιβλίο πού έξέδωσε ή *Vieille Taure*, κέντρο τοῦ γαλλικοῦ άρνητισμοῦ, ή τήν ύποταγή τής κρίσης του στήν έπιτροπή κάποιων προσώπων τοῦ περιβάλλοντός του τά όποία τό *L' Express* τοποθετεῖ στό ταραγμένο κίνημα τών άποδρασάντων από τόν παρηκμασμένο ίταλικό έρευρητοαξιαρχισμό;

Τό «κόλλο Γκαρωντύ» έτοιμαζόταν από πολύ καιρό πρὶν. Προκhrύξεις πού άπευθύνονταν στά κυκλώματα τών λαθροεμπόρων τοῦ άρνητισμοῦ άνήγειλλαν από τό φθινόπωρο τοῦ 1995,

2. Georges Bensoussan, *L' ideologie du reget, enquete sur le Monument Henry*, 1993, σ. 42-44.

3. Emile Zola, *J' Accuse*, 1994, σ. 24.

4. Edouard Drumont, *La France Juive devant l' opinion*, 1886, σ. 5-6.

5. Georges Bensoussan, ό.π. σ. 67.

6. Ralph Shor, *L' antisemitisme en France pendant les annees trente*, 1991, σ. 24.

«κάποιες επιχειρήσεις πολλά υποσχόμενες»: «Τό τεύχος 2 της *Vieille Taupe* θά κυκλοφορήσει, και θά είναι καντό», διαβεβαιωνόταν μέ χοντρούς τυπογραφικούς χαρακτήρες και μέ τή δελεαστική πληροφορία τής προσεχούς δημοσίευσης κειμένου «γνωστοῦ πανεπιστημιακοῦ, θαυμαστοῦ ὁμιλητῆ, ἑνός πολιτικοῦ ἄνδρα π.ύ συντήρησε ποικίλες προσωπικές σχέσεις και τήν ἐκτίμηση διαφόρων φίλων, ἑνός ἀνθρώπου ἀναμφισβήτητα ἀριστεροῦ», ὁ ὁποῖος ἐπιπλέον εἶναι «ρητὰ ἀποφασισμένος νά ἀντιμετωπίσει τόν μοχθηρό νόμο και νά πάρει τό ρίσκο μιᾶς δίκης» (δηλώνεται ὡς μοχθηρός νόμος ὁ νόμος Γκαιοσίου κατάστέλλει τήν προπαγάνδα ὑπέρ τοῦ ἀρνητισμοῦ).

«Ἡ χωρίς περικοπές δημοσίευση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ θά εἶναι τό ἀντικείμενο τοῦ τεύχους 2 τῆς *Vieille Taupe*, ἀποκλειστικά γιά τούς συνδρομητές τῆς ἐπιθεώρησης οἱ ὁποῖοι θά τήν παραλάβουν τέλος Δεκεμβρίου. Ἡ συνέχεια τῶν ἐπιχειρήσεων και ἡ στρατηγική μας θά ἀποκαλυφθοῦν ἐκεῖ καθώς και ἡ προσωπικότητα τοῦ συγγραφέα πού θά ἀνακαλύψετε μέ τήν παραλαβή τοῦ τ.2 (...) Εἶναι ὑψίστης σημασίας νά προκαλέσουμε τήν περιέργεια και νά ξεσηκώσουμε ὄλους τούς φίλους μας ἀνεξαιρέτως». Ἐνα δεύτερο φύλλο, μέ χρονολογία Νοέμβριος 1995, ὑπογράμμιζε ὅτι αὐτό τό τ.2 «ἰδιαίτερης σημασίας ἦταν στό τυπογραφεῖο». Τό τεύχος κυκλοφόρησε, διανεμήθηκε κρυφά στό δίκτυο τῶν συνδρομητῶν μαζί μέ συμπληρωματικό ὕλικό (σέ αὐτό περιλαμβάνονταν ἕνα αὐτοκόλλητο: «Καρπαντράς, πατατράς! Τό ἀντιρεβιζιονιστικό μοντάζ ἀρχίζει νά καταρρέει!»¹⁰ και μιᾶ μπροσουρα, *Σιωνισμός, ρεβιζιονισμός και δημοκρατία*, τυπωμένη μέ τήν ἐτικέτα Samizdat, τῆς ὁποίας μάλιστα τό περιεχόμενο δέν εἶχε νά ζηλέψει σέ τίποτα ἀκόμα και τούς χειρότεροους τῶν προπολεμικῶν ἀντισημιτικῶν λιδέλων.

Ἄλιμονο, ὁμως, πρὶν κἀν ἡ καλοοργανωμένη διαφήμιση τοῦ *συνεταιρισμοῦ* τοῦ κ. Γκαρωντῦ μέ τή σέκτα τοῦ ἀρνητισμοῦ μπορέσει νά ἀγγίξει τό στόχο τῆς, τό *Canard enchaîne* εἶχε ἀποκαλύψει τήν ὑπόθεση¹¹ ἀκολουθούμενο ἀπό τήν πλειοψηφία τῶν ὀργάνων τοῦ Τύπου. Ἡ ἐκπλήξη εἶχε χαλάσει: τό ὄνομα τοῦ Γκαρωντῦ ἔπεσε στά μαλακά χωρίς κανεῖς νά κεραυροδοληθεῖ. Τήν ἐπομένη, μάλιστα, τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ *Canard enchaîne*, ὁ παλιός κομμουνιστής προσηλακίστηκε ἀπό ἀντιφασίστες φοιτητές σέ ἕνα σεμινάριο, στό πανεπιστήμιο Paris VIII. Ἐπρεπε λοιπόν μέ κάθε τρόπο νά κερδηθεῖ ἡ χαμένη παράσταση. Ἐγινε στή συνέντευξη Τύπου μέ τόν Μαίτρο Βορζέ, κατά τήν ὁποία εἶδαμε τόν κ. Γκαρωντῦ νά παρουσιάζεται ὡς καταδιωκόμενος πού μέ κόπο ἐξέδωσε «γιά λογαρισμό του» τά καταραμένα «κατορθώματά» του. Ἐκεῖνο, ὁμως, πού δέν λέχθηκε εἶναι ὅτι στήν ἐκδοση τῆς *Vieille Taupe*, πού μέ τόση φροντίδα ἐτοιμάστηκε, εἶχε γραφτεῖ ὅτι: «Ὁ συγγραφέας και ἡ *Vieille Taupe* θά πραγματοποιήσουν μέσα στό 1996 μιᾶ δεύτερη ἐκδοση, *δημόσια* αὐτή τῆ φορά, τοῦ παρόντος βιβλίου» και ὅτι ἡ ἀπόφαση αὐτή εἶχε ληφθεῖ στό τέλος τοῦ Νοεμβρίου 1995.

Δέν λέχθηκε ἀκόμη ὅτι τό ἑβδομαδιαῖο περιοδικό τῆς ἄκρας Δεξιᾶς *Rivarol* εἶχε ἀναγγεῖλει ἀπό τόν Φεβρουάριο στό ἐπίλεκτο κοινό του: «Δέν θά μᾶς ἐξέπληττε ἄν τό κείμενο βρεθεῖ πού σύντομα στό Ἴντερνέτ». Καί πραγματικά τό κείμενο ἦταν διαθέσιμο ἀπό ἕναν Καλιφορνέζο χρήστη στό Committee for Open Debate on the Holocaust (CODOH), «τό ὁποῖο παρουσιάζει ὄλες τίς ἀναθεωρητικές ἔρευνες και ἀπόψεις πού προέρχονται ἀπό τό σύνολο τοῦ κόσμου» σύμφωνα μέ τόν δικό του ὄρισμό. Στό μενού, οἱ Μύθοι τοῦ Ροζέ Γκαρωντῦ, συνοδευμένοι ἀπό τά κείμενα ὄλων τῶν θαμῶνων τοῦ μικροῦ κόσμου τῶν ἀρνητιστῶν: Σέρζ Τιόν, Κάρλο Ματόνιο κλπ. Πιό πρόσφατα, τό

Rivarol ἐξηγοῦσε ὅτι χρωστοῦσαν στή *Vieille Taupe* ὅτι «πέρασε τό κείμενο στό Ἴντερνέτ και ὅτι προχώρησε στή μετάφρασή του στά ἀγγλικά, στά ἰταλικά και στά ἀραβικά».

Ἡ τελευταία μεταστροφή τῆς πίστης τοῦ κ. Γκαρωντῦ δέν θά πρέπει νά ἐκπλήσσει κανέναν. Πράγματι, οἱ σχέσεις τοῦ παλιού κομμουνιστῆ φιλοσόφου μέ τήν ἄκρα Δεξιά πᾶνε πολλά χρόνια πίσω. Τό 1991 και 1992, συνεργαζόταν μέ τό νεοφασιστικό ὄργανο *Nationalisme et Republique*, στό ὁποῖο ἐξέφραζαν ἐπίσης τίς ἀπόψεις τους ὁ Πιέρ Γκιγιώμ, ὁ γκουρού τῆς *Vieille Taupe*, ὁ Μπερνάρ Νοτέν, Λυονέζος ἐκπαιδευτικός γνωστός γιά ἕνα ἀναθεωρητικό και ρατσιστικό ἄρθρο, και διάφοροι τενόροι τῆς ἄκρας Δεξιᾶς. Ἡ ἐκδοση ἦταν ὑπό τῆ συμβολική αἰγίδα τοῦ συγγραφέα Σελίν και τοῦ Ζάκ Ντοριό. Στίς 24 Μαρτίου 1991, ὁ κ. Γκαρωντῦ συμμετείχε στό 24ο συμπόσιο τοῦ GRECE (Groupement de recherche et d' etudes pour la civilisation europeenne), συμπόσιο τῆς «Νέας Δεξιᾶς», ὅπου ἔγινε *προσκλητήριο τῶν ψυχῶν τοῦ SS Σαίν-Λού* και τοῦ συγγραφέα Πιέρ Γκριπαρί, μέ τίς ἐκπεφρασμένες συμπάθειες πρὸς τόν Χίτλερ.¹³ Ὁ κ. Γκαρωντῦ εἶχε μάλιστα κάνει και παρέμβαση στό τελευταῖο συμπόσιο τοῦ GRECE, τόν Δεκέμβριο τοῦ 1995, και δεδαίως φηγουράρει στά πρακτικά πού δημοσιεύτηκαν στό τεύχος τοῦ *Elements*, τήν ἐπιθεώρηση τῆς «Νέας Δεξιᾶς», τόν Φεβρουάριο τοῦ 1996.

Ὁ ἀρνητισμός ἐντούτοις δέν εἶναι μόνο μιᾶ πολιτική ἔκφραση τῆς ἄκρας Δεξιᾶς. Λειτουργεῖ σεκταριστικά μέχρι τοῦ σημείου νά ἀγγίξει τό γκροτέσκο. Ἡ *Vieille Taupe*, διεκδικώντας νά ἀναθεωρήσει ὄχι μόνον τήν ἱστορία ἀλλά και τήν ἐτυμολογία, πρότεινε στούς ἀνταποκριτές τῆς νά γράφουν τῆ λέξη «media» μέ ἕνα «t» στό τέλος ὡς σημεῖο ἀναγνώρισης τῶν ἀναθεωρητῶν μεταξύ τους!¹⁴ Στήν πρώτη ἐκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Γκαρωντῦ, ἡ λέξη «media» εἶναι γραμμένη μέ ἕνα τελικό «t». Τό καλύτερο ὅμως εἶναι ὅτι τό διακριτικό «t» φηγουράρει ἀκόμα και σέ μιᾶ ἐπιστολή πού συνοδεύει τήν ἐκδοση μέ τήν ἰδιόχειρη ὑπογραφή τοῦ κ. Γκαρωντῦ. Στή δημόσια ἐκδοση, τό «t» εἶχε ἐξαφανισθεῖ ἀπό τῆ λέξη «media».

Τό βιβλίο θγαίνει μέ τῆ σφραγίδα τῆς Samizdat (πού εἶναι ἐπίσης τό ὄνομα τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου τοῦ ἀρνητιστῆ Ζύντελ στόν Καναδά), και διανεμήθηκε ἀπό τῆ Librairie du Savoir (Βιβλιοπωλεῖο τῆς Γνώσης), ἑνός ρουμάνικου παρισινοῦ βιβλιοπωλείου, «ὅπως ἀκριδῶς τό ἔκανε τόν καιρό τοῦ Τσαουσέσκου» γιά τά κείμενα τῶν διαφωνούντων, διευκρινίζει ὁ κύριος Γκαρωντῦ. Ἡ «γνώση» ὁμως τῶν εὐγενῶν ἱπποτῶν τῆς ἐλευθερίας γίνεται διπλή μέ τά συνθηματικά ἀρχικά «FROND»: «France-Roumanie-ordre national de la deontologie de l'elite/Γαλλία-Ρουμανία- ἐθνική τάξη τῆς δεοντολογίας τῆς ἕλιτ», και

8. *L' Express*, 2 Μαΐου 1996.

9. Προσωπικότητες μεγάλου πνευματικοῦ κύρους, ὅπως ὁ καθηγητής Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, συγγραφέας τοῦ *Assassins de memoire* (Δολοφόνος τῆς μνήμης), 1995, και ἡ Μαντελέν Ρεμπεριού, ἐπίσημος πρόεδρος τῆς Λίγκας τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, ἐνῶ καταγγέλλουν τόν ἱστορικό ἀναθεωρητισμό, ἀναρωτήθηκαν πρόσφατα γιά τήν ἐγκυρότητα ἑνός τέτοιου νόμου πού καθιερῶναι κατά κάποιο τρόπο ἕνα εἶδος «κρατικῆς ἀλήθειας». Βλ. *Monde*, 4 Μαΐου 1996.

10. Ὑπαινιγμός στή δεβήλωση τοῦ ἐβραϊκοῦ νεκροταφείου τοῦ Καρπεντράλ, τό 1990.

11. *Le Canard Enchaîne*, 24 Ἰαν. 1996.

12. *Rivarol*, 29 Ἀπρ. 1996.

13. *Jean Yves Camus και Rene Monzat, Les droits nationales et radicales en France*, 1992, σ. 261.

14. *La Vieille Taupe*, ἀρ. 1, Ἀνοιξη 1995.

είναι σέ θέση γά προτείνει σέ αυτόν τόν τομέα άφθονη λογοτεχνία σχετικά μέ τή δικτατορία του conductor Αντονέσκου (1938) και όλα αυτά πού οι κύκλοι τών νοσταλγών μπόρεσαν νά εκδώσουν γιά τόν αντισημίτη Κοντρεάνου και τή φασιστική Σιδερά Φρουρά του.

Τό κύριο μέρος του άρνητιστικού διβλίου του κυρίου Γκαρωντού φέρει τόν τίτλο: «Οί μύθοι του είκοστού αιώνα». Θα πεί κανείς είναι άραγε τυχαίο ότι τό κλασικό διβλίο του ναζιστή ιδεολόγου Άλφρεντ Ρόξενμπεργκ είχε τόν τίτλο *Ο Μύθος του ΧΧ αιώνα*; Τό τελευταίο τέκνο τών δέλτων του άρνητισμού δέν έχει τίποτα τό ιδιαίτερο πέραν του όνόματος τό όποιο φέρει στό έξώφυλλό του. Τό περιεχόμενο εκτίθεται στους ίδιους κύκλους τών ενδιαφερομένων σέ όλα τά πλάτη από τήν εποχή τών κεριών. Ο πράκτορας τών Έλλήνων συνταγματαρχών Κώστας Πλεύρης, άρχηγός τών φασιστικών ομάδων πού συλλάμβαναν αϊφνιδίως και σωρηδόν τούς δημοκράτες τής Αθήνας τό πρωινό τής 21ης Απριλίου 1967, ήταν ήδη γνωστός γιά τό σύγγραμμά του *Ο Μύθος*, στό όποιο διαβεβαιώνει ότι «ό μύθος τής έξολόθρευσης, τά μαγειρέματα του Τύπου τών Συμμάχων κατά τή διάρκεια και μετά τόν πόλεμο καθώς και ή καλπάζουσα μυθολογία τών έξι εκατομμυρίων δέν είναι παρά σιωνιστικές έφευρέσεις».¹⁵

Από τό 1949, ό Sirius (Υμέρ Μπέβ-Μερού) στιγμάτιζε από τόν *Monde* τό σύγγραμμα του Μωρίς Μπαρντές *Νυρεμβέργη ή ή Γή τής έπαγγελίας*. Έπρεπε νά γίνει και αυτό, έλεγε. «Μόλις τέσσερα χρόνια μετά τό τέλος τών σφαγών, ό πιο καθαρός αντισημιτισμός και εθνικοσοσιαλισμός ξεχειλίζουν έδω άπ' όλες τές πλευρές».¹⁶ Περισσότερο όμως και από τά θέματα πού αναπτύσσονται στό διβλίο του κυρίου Γκαρωντού, τό δράμα τής υπόθεσης βρίσκεται στήν έγγύηση πού του προσέφερε ό άδ-

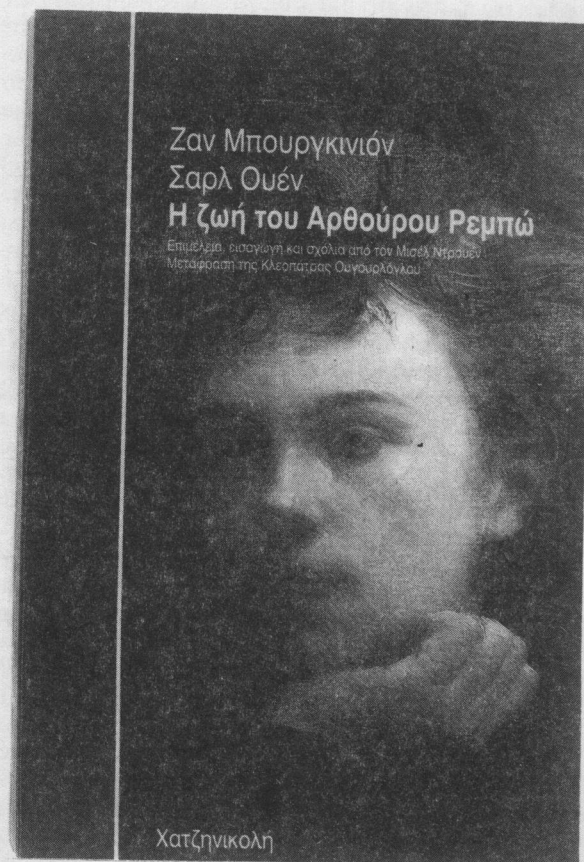
βάς Πιέρ. Ο ιδεολογικός διασκορπισμός του παρόντος καθιστά δυνατή τήν αναπαραγωγή στό αντισημιτικό πεδίο αυτού πού πέτυχε ό Ζάν Μαρί Λέ Πέν δώδεκα χρόνια τώρα εναντίον τών μεταναστών, παραδιάζοντας τό ταμπού του ξενοφοβου λόγου. Σέ μία συνέντευξη πού δημοσιεύτηκε από τή *Liberation* δύο εβδομάδες μετά τή συνέντευξη Τύπου στό Γκραντ Ότέλ, ό άδβάς Πιέρ έξηγούσε τήν όρθότητα του διαθήματός του μέ αυτά τά λόγια: «Δέν θά αφήσει πιά κανείς νά τόν χαρακτηρίσουν αντισημίτη γιατί είπε έναν Έβραίο παράφωνο». Αναφερόμενος στίς εκδηλώσεις συμπάθειας πού δέχτηκε από τούς «μέσους Γάλλους», πρόσθετε: «Είχα πραγματικά πολύ καιρό νά δώ τόσα πρόσωπα νά έρχονται και νά μου λένε: "Εύχαριστούμε γιατί είχατε τό θάρρος νά άμφισβητήσετε ένα ταμπού"». ¹⁷ Άς προσέξει όμως ό άδβάς μήν τυχόν και αυτοί οι «μέσοι Γάλλοι» μοιάζουν χαρακτηριστικό μέ χαρακτηριστικό μέ εκείνους πού πριν από έναν αιώνα έχτισαν, φράση μέ φράση, τό αποτρόπαιο *Μνημείο Άνρύ*... Και τότε γιά νά επιστρέψουμε στή Βίβλο, δέν θά είναι πιά μακρινός ό καιρός τής Αποκάλυψης μέ τόν «ψευδοπροφήτη της στήν ύπηρεσία του Τέρατος».

15. Patrice Chairoff, *Dossier neo-nazisme*, 1977, σ. 71.

16. *Le Monde*, 1αν. 1949.

17. *Liberation*, 29 Απρ. 1996.

Δημοσιεύτηκε στόν *Monde Diplomatique*, Ιούλιος 1996. Μετάφραση: Ρούλα Κυλινητέα.

ΡΕΜΠΕΤΕΣ ΚΑΙ ΡΕΜΠΕΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Εισαγωγή-επιμέλεια: Νίκος Κοταρίδης. Έπιμετρο: Στάθης Δαμιανάκος. Έκδ. Πλέθρον, Άθήνα 1996, σ. 327

Η έγκυρότητα του τρόπου προσέγγισης του ρεμπέτικου τραγουδιού από κοινωνιολογική και ιστορική αναλυτική σκοπιά παραμένει ένα άλλο αίνιγμα και ένα συνεχές διακύβευμα για την κοινωνική σκέψη της χώρας μας. Μιά «πραγματικότητα» και ένας «κόσμος» όπως αυτός του ρεμπέτικου, που έχουν ιστορικά επενδυθεί με τόσο πολυποίκιλες — συχνά και άλληλοαναίρουμένες — κοινωνικές σημασιοδοτήσεις, συναντούν παράδοξα την άμηχανία, τη δυστοκία και τη δειλία της κοινωνιολογικής σκέψης να ασχοληθεί μαζί τους, ακολουθώντας το πολυσημικό παιχνίδισμα των διαφόρων πολιτισμικών, κοινωνικών και πολιτικών παραμέτρων τους. Έκτός από ελάχιστες και μ' αυτό σημαντικότατες εξαιρέσεις, οι κοινωνικές επιστήμες του τόπου μας άρνούνται να αναπτύξουν μία πολύπλευρη αναλυτική προσπάθεια σε σχέση με την κοινωνική και ιστορική σημασία του ρεμπέτικου και του κοινωνικού χώρου που τό παράγει. Η γνωστική αυτή παραγνώριση χηρίζει ιδιαίτερης προσοχής, στο βαθμό μάλιστα που δέν συμβαδίζει με μία συρρίκνωση της «ρεμπετολογίας» ούτε με μία άποδυνάμωση του κοινωνικού κύρους των κάθε λογής «είδικών» του ρεμπέτικου.

Κατ' αυτή την έννοια, η έκδοση του βιβλίου *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι* με μελέτες νέων έρευνητών, οι οποίες μορφοποιήθηκαν και παράχθηκαν στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού σεμιναρίου («Άστικός λαϊκός πολιτισμός: ρεμπέτικο τραγούδι και θέατρο σκιών») του Νίκου Κοταρίδη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, συνιστά ένα συμβάν που από μόνο του τείνει να διαταράξει τη συστολή και την άτολμία που χαρακτηρίζει την έντοπια κοινωνική επιστήμη στο να άγγίξει τό ζήτημα του ρεμπέτικου. Ο συγκεκριμένος συλλογικός τόμος επανασυντάσσει τη συζήτηση του ρεμπέτικου στους κόλπους της κοινωνικής σκέψης, αναδιατυπώνοντας την άναγκαιότητα μιάς πολυδιάστατης μεθοδολογικής και έρμηνευτικής προσέγγισης. Τό «ρεμπέτικο» — ουσιαστικό και συγχρόνως επίθετο — γίνεται αντικείμενο μελέτης έντοπίσμο σε έναν πεπερασμένο ιστορικό χρόνο (ώς ό κοινωνικός χώρος των ρεμπετών) αλλά και στη διαχρονική του άξια ως πολιτισμικό προϊόντος (ώς τό ρεμπέτικο τραγούδι).

Οι γραμμές θεωρητικής άφετηρίας που ό Ν. Κοταρίδης χαράζει στην εισαγωγή του τόμου έναρμονίζουν τις έν λόγω μελέτες, όχι τόσο στη βάση μιάς καθοδηγητικής άρχής που επιβάλλει τούς διδακτικούς της όρους, όσο πάνω σ' ένα πρωταρχικό υποθετικό σχήμα διερεύνησης που ένέχει μέσα του την άμφιβολία και την άνάγκη για πολύπλευρη έρευνητική βάση. Μιά συντομογράφηση αυτών των βασικών έρμηνευτικών και θεωρητικών κατευθύνσεων που διέπουν (και έκμαιούνται διαλεκτικά από) τις συγκεκριμένες μελέτες, θά μπορούσε να είναι:

α) Τό ρεμπέτικο τραγούδι, ως τό έξέχον σημάδι και ό βασικός άπόηχος ενός ιδιόμορφα άπομακρου κοινωνικού χώρου (του «κόσμου της μαγκιάς»), δέν έχει θεωρηθεί και τραγουδηθεί με τόν ίδιο τρόπο στο πέραςμα του χρόνου. Οι διάφορες νοηματοδοτήσεις που έχει λάβει μέχρι τώρα ύπακούουν με άκρίβεια σε συγκεκριμένες πολιτισμικές και πολιτικές σκοπιμότητες, είτε στο όνομα της έλληνικότητας, του λαϊκού πολιτισμού και της παράδοσης, είτε σ' αυτό της αναβάθμισης, άποκατάστασης, έξιδανίκευσης και γνησιότητας. Άποτέλεσμα αυτής της χειραγωγικής ιδιοποίησης του ρεμπέτικου σημαίνοντος, όπως εύστοχα σημειώνει ό Ν. Κοταρίδης, είναι ό διαρκής «έξορκισμός της ίδιας της ιστορίας» και των σκοτεινών της πλευρών.

β) Για να άκούσει κάποιος τις μακρινές φωνές των ρεμπετών και να άναζητήσει τά θολά άναφερόμενα των τραγουδισμάτων τους πρέπει να σταθεί νοητά στο ιστορικό όσο και εικονικό σημείο μετάβασης πληθυσμών από την ύπαιθρο στην πόλη. Νά έπικεντρώσει την ιστοριογραφική, άποκωδικοποιητική και έν γένει έρευνητική του προσπάθεια στα συστήματα κοινωνικής και πολιτισμικής σήμανσης των νεοφερμένων αυτών λαϊκών στρωμάτων στην πόλη, τά όποια «συγκρότησαν ιδιαίτερους τρόπους ζωής και άντιλήψεις για τόν κόσμο και την ιστορία, κατά τη θέση τους στην κοινωνική όργάνωση και ιεραρχία, την ένταξή τους στις διαδικασίες της καπιταλιστικής άνάπτυξης» (Ν. Κοταρίδης).

ΒΙΒΛΙΟΜΑΝΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΣΤΟΚ
MAYROMIXALH 64 - 106 80 ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ. & FAX: 3611.054, 3616.226

Κάτι περισσότερο από ένα απλό βιβλιοπωλείο στο κέντρο της Αθήνας, μόλις εκατό μέτρα από την Ακαδημία, στον πεζόδρομο Λερβενίων & Μαυρομυκάλων.

Δεκάδες καλιές παλιό και νέοι τίτλοι αμεταχείριστων βιβλίων εκποιούνται τώρα σε απίστευτα χαμηλές τιμές.

Δωρεάν parking, άνετος χώρος για καφέ, διάβασμα και κουβεντούλα, από τις 9 το πρωί μέχρι τις 9 το βράδυ τις καθημερινές και από τις 9 το πρωί μέχρι τις 3 το απόγευμα το Σάββατο!

Αν μάλιστα μας επισκεφθείτε με το κουπόνι αυτό, θα σας προσφέρουμε εμείς τον καφέ σας.

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: _____

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: _____ Τ.Κ.: _____

ΤΗΛΕΦΩΝΑ: _____

γ) Ἡ ένασχόληση μέ τό ρεμπέτικο συνεπάγεται τήν ἱστορική καί συμβολική μελέτη τοῦ περιθωριακοῦ στοιχείου. Τό καταγωγικό περιβάλλον τοῦ ρεμπέτικου εἶναι «ὁ χώρος ὅπου δέν βασιλεύει ὁ σύγχρονος πολιτισμός καί ὅπου οἱ ἄνθρωποι δέν ἀκολουθοῦν τή λογική ὀργάνωση καί διευθέτησης τῶν ἀνθρώπων σχέσεων κατά τά θέσφατα τῆς σύγχρονης κοινωνίας» (Ν. Κοταρίδης). Ἡ περιθωριοποίηση στήν περίπτωση τῶν ρεμπέτων συναντᾶ ὀρισμένες ἀπό τίς κλασικές κοινωνιολογικές παραμέτρους τῆς: κοινωνική ἐκπτώση, παρανομία, συγκρότηση ἑτερότητας, ἀνάπτυξη ἀνταγωνιστικῶν — ἀν καί σπάνια μέ ἐσοκεμμένο χαρακτήρα — πολιτισμικῶν ἀξιών καί πρακτικῶν.

δ) Τό ἐγγεῖρημα συγκρότησης μιᾶς «κοινωνιολογίας τοῦ ρεμπέτικου» εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένο μέ τή διερεύνηση τῶν σχημάτων παραγωγῆς τῆς «ἀσυνέχειας καί τῆς διαφορᾶς στόν ἱστορικό χρόνο» καί τῶν θυλάκων πολιτισμικῆς ἀδράνειας. Στό πλαίσιο τῆς μέριμνας γιά τήν ἀνάδειξη καί κατανόηση τῶν διαφορῶν νοημάτων πού προσέδιδαν οἱ ἄνθρωποι ἐνός συγκεκριμένου (περιθωριοποιημένου) κοινωνικοῦ στρώματος, στίς πράξεις, στά ἔργα τους καί στήν κοινωνική ὀργάνωση πού τούς περιστοίχιζε, ἐννοεῖς ὅπως ἀνισότητα, κυριαρχία, ἐκμετάλλευση, διαφυγή ἐπαναφορτίζον τήν —πολλές φορές τετριμμένη— σημασιολογική καί πολιτική δυναμική τους, ἀκριβῶς καί μόνο μέ βάση τήν ἀέναη προσπάθεια ἱστορικοποίησής τους.

Τό γεγονός πῶς ἡ ἀνάγνωση τῶν ἀφηγήσεων τῶν ρεμπέτων ἀπό τίς μελέτες τοῦ συγκεκριμένου βιβλίου διατρέχεται —λιγότερο ἢ περισσότερο— ἀπό τό ἀναλυτικό ἐνδιαφέρον νά ὑπογραμμισθεῖ ἡ σημασία τῆς πρόσληψης τῆς «κοινωνικῆς ἀλλαγῆς ὡς ἀταξίας» δέν συνεπάγεται μιᾶ ὁμοιομορφία στή θεματολογική καί ἐρμηνευτική τους ὀπτική. Ἀντίθετα, ἡ ρεμπέτικη ἱστορία θεματοποιεῖται ἀπό τό συλλογικό αὐτό ἐρευνητικό «πέιραμα» ὡς ἓνα πολυσήμαντο πολιτισμικό ζητούμενο, πού ἐγκαλεῖ διαρκῶς διαφορετικά νήματα προσέγγισης. Σχηματικά πάντα μιλώντας, οἱ ὀκτώ μελέτες τοῦ ἐν λόγῳ τόμου θά μπορούσαν νά ἰδωθοῦν ὑπό τό πρίσμα τριῶν βασικῶν προτάσεων διερεύνησης τοῦ ρεμπέτικου.

Ἡ πρώτη ἀφορᾶ τήν ἀνάλυση τῶν ἀναπαραστάσεων πού ἐμπεριέχονται στά ρεμπέτικα τραγούδια ὡς τῶν (ὑπο)δηλωτικῶν ἐκείνων σημείων πού μποροῦν —σέ συνδυασμό μέ ἄλλες ἀφηγηματικές ἀναφορές, ὅπως π.χ. τίς βιογραφίες— νά ὀδηγήσουν σέ μιᾶ θεωρητική ἀνάπλαση καί κατανόηση τῶν χωροχρονικῶν, συμβολικῶν καί διαχειριστικῶν παραγόντων ἐπώασης τῆς ρεμπέτικης κατάστασης καί κοσμοθεώρησης.

Ἡ Διονύσης Τζάκης, στό κείμενό του «Ὁ κόσμος τῆς μαγκιάς: παραστάσεις τοῦ καλοῦ ἄντρα στό χώρο τῶν ρεμπέτων», ἐπιχειρεῖ νά ἐπισημάνει τίς διάφορες συγκροτητικές, διαφοροποιητικές καί λειτουργικές πτυχές τῆς ταυτότητας/ιδιότητος τοῦ «μάγκα» μέσα στή σχεσιακή ἀλληλοαναγνώριση καί ὀργάνωση τῶν ρεμπέτων. Στήν προσπάθειά του νά ἀντιμετωπίσει τόν ἀμφίσημο χαρακτήρα τῆς θέσμισης αὐτῆς τῆς ξεχωριστῆς ταυτότητας, ἐντοπίζει ὡς κυρίαρχο προσδιοριστικό στοιχεῖο δραστηριοποίησης, περιχαράκωσης καί ἱεράρχησης τοῦ «κόσμου τῆς μαγκιάς» τήν ἀνδροπρέπεια, ὅπως αὐτή μετουσιώνεται σέ διαφορετικές μορφές συμβολικῆς καί φυσικῆς βίας, διατηρώντας, παράλληλα, δεσμούς συστοιχίας ἀλλά καί ἐπαναπροσδιορισμοῦ μέ τά ἥρωικά πρότυπα τῆς παλικαριᾶς καί τῆς λεβεντιάς τοῦ ἀγροτοπομηνικοῦ χώρου. Ὁ Κώστας Χατζηδά-

κης, στό ἄρθρο του «Ἀπό τό «σπίτι» στό «δρόμο»: μιᾶ προσέγγιση τῶν δομῶν χώρου/χρόνου στό ρεμπέτικο τραγούδι», περιγράφει τόν μετέωρο δηματισμό τοῦ ρεμπέτη μεταξυ τῶν ἀνταγωνιστικῶν πεδίων τῆς «οἰκογένειας» καί τῆς «μαγκιάς». Παρακαλουθεῖ δηλαδή τήν ἐξοδο τοῦ ρεμπέτη ἀπό τήν παραδοσιακή οἰκογενειακή στοχοθεσία καί συμβολική καταξίωση, σέ πρακτικές τοῦ «δρόμου» (χρήση χασις, «νταηλίκι», «κουβαρντηλίκι», παρανομία) καί τό βιωματικό πρόβλημα νοστοριακῆς ἀντιπαράθεσης καί ἀτομικῆς ἰσορροπίας πού ἀναδύεται —ἀλλά καί μερικῶς ἀνταπεξέρεχεται— μέσα ἀπό τή ρεμπέτικη στιχοουργική. Ἡ Θάλεια Σπυριδάκη, στή μελέτη τῆς «Ἡ γυναίκα στά μάτια τῶν ἀνδρῶν», ἐξιχνιάζει —ὅπως ὑποδηλώνει καί ὁ τίτλος— τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους τό ἀνδροκεντρικό βλέμμα πού ὑφέρει σ' ὅλα τά ρεμπέτικα τραγούδια διαχειρίζεται (τραγουδάει) τή γυναικεία παρουσία. Αὐτό πού ἐντοπίζει ὡς κυρίαρχο σημεῖο στήν ἀνάλυση περιεχομένου τῶν ρεμπέτικων στίχων πού ἐπιχειρεῖ, εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς «γυναίκας-γόμενας» μέ ἐκείνα τά διαφορούμενα καί ἐξωτικά χαρακτηριστικά, τά ὁποῖα, παρά τήν ἐλκυστικότητα καί τήν εὐθραυστη φύση τους, φορτίζονται —κυρίως— μέ ἀρνητικές σημάσεις, ἀντανακλώντας τήν εὐρύτερη προσπάθεια / ἀδυναμία τῶν ρεμπέτων νά ἀντιμετωπίσουν (καί νά ἐξουσιάσουν) τήν «ἀταξία» πού διώνουν καθημερινά στό σύγχρονο ἀστικό πλαίσιο. Τέλος, μέσα στήν ἴδια μεθοδολογική ὀπτική, ὁ Νίκος Παπαχριστόπουλος, στήν ἐργασία του «Παραστάσεις τοῦ θανάτου στά ρεμπέτικα τραγούδια», στοιχειοθετεῖ ἀναλυτικά τίς βασικές νοηματοδοτήσεις τοῦ θανάτου στή ρεμπέτικη τραγουδοποιητική πρακτική. Ἐπικεντρώνοντας στίς ρεμπέτικες ἀναπαραστάσεις τοῦ θανάτου ὡς «τύραννο», «λυτρωτή» καί «ἐξισωτή» ἀλλά καί στήν πολύμορφη λογική τους, καθιστᾶ σαφές πῶς ἡ τραγουδιστική λειτουργικοποίηση, τήν ὁποία ὑφίσταται ὁ λόγος γιά τό θάνατο ἀπό τούς ρεμπέτες, ἔχει νά κάνει περισσότερο μέ (ἀτομοκεντρικά) ζητήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τους, παρά μέ ἓναν μοιρολογικό ἀποχαιρετισμό τῆς βιολογικῆς ὑπαρξῆς ὡς τέτοιας.

Ὁ δεύτερος τρόπος διερεύνησης τοῦ ρεμπέτικου ἀπό τό συγκεκριμένο βιβλίο ἀσχολεῖται ὄχι τόσο μέ τό «τί λένε» τά ἴδια τά ρεμπέτικα ὅσο μέ τό «τί (δέν) λέγεται» γι' αὐτά. Ἀναφέρεται, μ' ἄλλα λόγια, στίς σχέσεις τοῦ ρεμπέτικου μέ χώρους πού ἔρχονται γιά πολιτικούς καί ἱστορικούς λόγους σέ ἐπαφή μαζί του, προσπαθώντας —ὄχι μόνο μέσω καθαρά ἀφηγηματικῶν στρατηγικῶν— νά συμπεριλάβουν ἢ νά ἀποκλείσουν τό πολιτισμικό καί κοινωνικό δυναμικό του.

Σέ αὐτή τήν κατεύθυνση, ἡ Ἐλένη Ἀνδριάκαινα, στό ἐρευνητικό σημειώμά της «Ἡ διαμάχη γιά τό ρεμπέτικο: ἡ ἐλληνικότητα ὡς ἰσορροπία λόγου-πάθους», πραγματεύεται τούς ὅρους διαφωνίας πού ἀνέκλυψαν μεταπολεμικά στούς κύκλους τῆς ἐλληνικῆς —καί κυρίως ἀριστερῆς— διάνοησης σχετικά μέ τή μουσικολογική καί εὐρύτερη πολιτιστική ἀξία τοῦ ρεμπέτικου. Ἡ προσπάθεια γιά τήν ἐννοιολογική διαχείριση τοῦ ρεμπέτικου πού σημειώθηκε στούς διανοούμενους τῆς ἐποχῆς —παρατηρεῖ ἡ συγκεκριμένη ἐρευνητριά— δέν προκάλεσε μόνο μιᾶ γενικόλογη διαμάχη μέ ἐπίκεντρο τόν ἐπαναπροσδιορισμό καί τήν ὀριοθέτηση κατηγοριῶν ὅπως «ἐλληνικότητα», «λαϊκότητα», «αἰσθησιακότητα», ἀλλά εἰδικότερα ἀποτέλεσε βασικό μοχλό μιᾶς διαρκοῦς στρατηγικῆς ἐπανατοποθέτησης καί ἰσορρο-

του ό Σ. Δαμιανάκος— άπαιτούν σημαντική έγρήγορη. Ή ομαδικότητα, όμως, τής δουλειάς πού μάς παρουσιάζει τό βιβλίο *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι*, καθώς και ή βασική σύλληψη τού ρεμπέτικου ως ενός κοινωνικού και πολιτισμικού αντικειμένου πού βρισκεται «άνάμεσα» σέ διάφορα πολιτικοκοινωνικά πεδία σημασιοδότησης —και κατά συνέπεια δέν νοείται, υπερτιμητικά ή υποτιμητικά, ξεκομμένο από αυτά— σνισιστούν αναμφισβήτητα αισιόδοξες νότες έρευνητικής σύνθεσης. Μιάς σύνθεσης πού στό κοινωνιολογικό επίπεδο δύναται νά προσεγγίσει ή τουλάχιστον νά άφουγκραστεί τήν «ύπόγεια διαδρομή» πόθων και καημών, ή όποία ύφαινεται ιστορικά, πάνω στή μακροχρόνια διχοτόμηση τού συμβολικού και κοινωνικού χώρου σέ «έντός» και «έκτός».

Βασίλης Βαμβακάς

Σε ορισμένες περιπτώσεις είναι δύσκολο να βρεθεί ένα βιβλίο που εκδόθηκε μερικά χρόνια πριν.

ΒΙΒΛΙΟΜΑΝΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΣΤΟΚ

Εδώ υπάρχουν χιλιάδες βιβλία και εκποιούνται σε απίστευτα χαμηλές τιμές.

πισης τού «έθνικού στοιχείου» άνάμεσα στά δ'λημματικά δίπολα παραδοσιακού-σύγχρονου, Ανατολής-Δύσης, πειθαρχίας-αύθορμητισμού. Ό Παναγής Παναγιωτόπουλος, στό κείμενό του «Οί Έγκλειστοι κομμουνιστές και τό ρεμπέτικο τραγούδι: μία άσκησις έλευθερίας, επιχειρεί νά λαθραναγνώσει τίς σχέσεις πού αναπτύχθηκαν μεταξύ τών Έλλήνων κομμουνιστών και τού ρεμπέτικου μέσα σέ συνθήκες έγκλεισμού. Στηριζόμενος κυρίως στίς άφηγήσεις και τούς άναστοχασμούς τών έγκλειστων κομμουνιστών, μάς παραθέτει τόσο τήν ιστορική διαδρομή τού ρεμπέτικου στό πλαίσιο τής κομμουνιστικής ήθικολογικής πολιτικής (α) άπαγόρευση χρήσης, κανονιστικού τύπου, β) χρήσεις και παρα-χρήσεις ως γραμμές διαφυγής πρός μία «άπαγορευμένη» πρακτική και γ) μετά-ιστορική διευθέτηση τής σχετικής μνήμης σύμφωνα μέ τά προτάγματα τής συλλογικότητας και άγωνιστικότητας, όσο και ένα έγχείρημα ένεργητικής αντιμετώπισης τών άναλυτικών δυσκολιών πού παροι πάζουν γιά τόν κοινωνικό έρευνητή οί διάφορες στρατηγικές άποσιώπησης, μορφές άπώθησης και άνείπτωτες στιγμές τής ιστορικής έμπειρίας.

Ή τρίτη έπιλογή τών μελετητών τού έξεταζόμενου διβλίου έχει νά κάνει μέ τή θεωρητική και ιστορική χωρογραφία τού ρεμπέτικου. Ό τοπογραφικός κοινωνιολογικός έντοπισμός τής ρεμπέτικης (ύπο)κουλτούρας είναι σέ θέση νά άναδείξει πυχές της, οί όποιες δύσκολα μπορούν νά ιδωθούν υπό τό άποκλειστικό φώς μία σημειολογίζουσας ένδοσκόπησης τών μουσικών της κειμένων.

Σ' αυτό τό πλαίσιο, ή συστηματική έρευνα τού Γιάννη Ζαϊμάκη, ή όποία τιτλοφορείται «Καταγωγή άκμάζοντα»: μάγκες και ρεμπέτικα στά χαμαιτυπεία τού Λάκκου και συνδυάζει τήν έπιτόπια έρευνα, τή μελέτη άρχαιακού ύλικού και τήν άξιοποίηση ήχητικών ντοκουμέντων, άποκαλύπτει τίς ιδιαιτερότητες και τή μετεξέλιξη τής παραγωγής τών ρεμπέτικων τραγουδιών στήν περιοχή τού Λάκκου στό Ήράκλειο Κρήτης (τήν περίοδο 1900-1960), καθώς και τίς ιδιόμορφες δραστηριότητες πού χαρακτηρίζουν, ιεραρχικοποιούν —και στιγματίζουν— τά χαμαιτυπεία τού συγκεκριμένου χώρου. Από τήν άλλη πλευρά, ό Γιάννης Κουρής, στή μελέτη του «Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι στό θέατρο σκιών», έρευνά τά συμπεριφορικά, έκφραστικά και έπικοινωνιακά σημεία γεινίασης μεταξύ τού «συναφιού» τών καραγκιοζοπαιχτών και τού «κύκλου τής μαγκιάς», έπισημαίνοντας τήν κοινωνικοπολιτισμική συνάφεια από τήν όποία διέπονται. Έπιπρόσθετα, δέν παραλείπει νά άναφερθει στόν διακωμωδητικό τρόπο μέ τόν όποίο τό θέατρο σκιών ένσταλάζει τή φιγούρα τού ρεμπέτη στίς άναπαραστασιακές τακτικές του, έρμηνεύοντάς τον στή βάση τής διωματικής οικειότητας και περιοχικής έγγύτητας πού αναπτύσσεται μεταξύ τους.

Ίδιαίτερα, έπίσης, πρέπει νά προσεχθεί τό έπίμετρο τού συγκεκριμένου διβλίου, στό όποίο ό —θεμελιωτής τής κοινωνιολογικής μελέτης τού ρεμπέτικου— Στάθης Δαμιανάκος δέν προσφέρει άπλώς τίς παρατηρήσεις του πάνω στό όκτώ άρθρα, αλλά έπανατοποθετεί τίς θεωρήσεις του μέ άξονα τά τελευταία και «παραγγέλλει», μέσω μιάς έρωτηματολογικής έπισκόπησης τών άναδυόμενων ζητημάτων, τή συνέχιση τής έρευνας γιά τό ρεμπέτικο στίς νέες κατευθύνσεις πού ίχνηλατούνται. Οί κίνδυνοι πού παραμονεύουν σ' αυτό τό έγχείρημα —όπως τούς σημειώνει στό κείμενό

Η ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ ΕΔΩ ΚΑΙ ΤΟΤΕ

Μέ ἀφορμή τό μυθιστόρημα *Οἱ ἀχινοί τῶν Νίκου Θεοτοκά* καί *Κώστα Σωτηρίου*

τοῦ *Κύρκου Δοξιάδη*

Σάν τό παράπονο
στή φράση "ἔδῶ καί τώρα"...

Θυμάμαι τό 1975 στό Λονδίνο ἕναν Τούρκο ἀριστερό νά λέει: «Καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, σέ 25 χρόνια δέν θά ὑπάρχει καμία ἀντιδραστική κυβέρνηση στόν κόσμο». Θά ἤθελα νά ἀφιερῶσω τούτο τό μικρό δοκίμιο στόν συμπαθέστατο ἐκεῖνο ἄνθρωπο, γιά τήν ταυτόχρονα ἱλαρή καί πικρή διάθεση πού μοῦ προξενεῖ ἡ ἀνάμνηση τῶν λόγων του.

Πρέπει ἐξαρχῆς νά προτείνω στούς ἀναγνώστες πού δέν ἐχουν διαβάσει τούς *Ἀχινοί* νά ἀποφύγουν νά διαβάσουν πρῶτα τό κείμενό μου. Ὅχι τόσο γιατί θά δυσκολευτοῦν νά τό καταλάβουν, ἀλλά καί γιά ἕναν πρόσθετο λόγο, πῶ σημαντικό. Ἐνα ἀπό τά μεγαλύτερα ἀμαρτήματα τῆς κριτικῆς, πού θά ἔπρεπε νά διώκεται ποινικά, τουλάχιστον ὡς πλημμέλημα, εἶναι τό νά ἀφαιρεῖ αὐτό πού ἴσως ἀποτελεῖ τό κεντρικό στοιχεῖο ἀπόλαυσης κάθε μυθολογικῆς ἀφήγησης, μέ τό νά προδίδει τό τέλος τῆς. Πόσο μάλλον ἐγώ τώρα πού προτίθεμαι νά ἀρχίσω τήν ἀναφορά μου σ' αὐτό τό μυθιστόρημα ἐξετάζοντας κατευθείαν τό τέλος του.

Οἱ δύο φίλοι κάθονται στόν προθάλαμο ἑνός νοσοκομείου, ὅπου ὁ τρίτος τῆς παρέας βρίσκεται σέ κῶμα, μετά ἀπό δυστύχημα μέ μοτοσυκλέτα. Ὁ γιατρός δέν τούς ἔχει δώσει καμία ἐλπίδα, εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ φίλος τους θά πεθάνει. Λέει λοιπόν ὁ ἕνας στόν ἄλλον ὅτι ὁ μελλοθάνατος, παρ' ὅλο πού βρίσκεται σέ κῶμα, ἀκούει καί καταλαβαίνει τά πάντα γύρω του. Κι ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά ὅτι τώρα θά γράψει μέ τό μυαλό του τό βιβλίο πού ἐπρόκειτο νά γράψουν μαζί οἱ τρεῖς τους, καί μόλις τό τελειώσει θά πεθάνει.

Λογοτεχνικές ἀναφορές αὐτῆς τῆς ἀφηγηματικῆς κατάστασης ὑποθέτω πῶς ὑπάρχουν ἀρκετές, θά παραθέσω ἐδῶ τρεῖς. Ἡ πρώτη, καί ἴσως πῶ ἀμεση, εἶναι τό διήγημα τοῦ Χόρχε Λουίς Μπόρχες «Τό μυστικό θαῦμα». Ἐνας καταδικασμένος σέ θάνατο συγγραφέας κάνει μίαν ἐκκλήση στόν Θεό νά τοῦ δώσει τή δυνατότητα, πρῖν πεθάνει, νά τελειώσει ἕνα βιβλίο, τό πῶ σημαντικό ἀπό τά ἔργα του. Ὁ Θεός εἰσακούει τήν ἐκκλήση καί σταματᾷ τό χρόνο, γιά ἕνα (μυστικό) ἔτος, τή στιγμή μόλις πρῖν ἀπό τόν πυρο-

βολισμό τῶν ὄπλων τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος, παρέχοντας ἔτσι στόν καταδικασμένο τή δυνατότητα νά ὀλοκληρώσει στό μυαλό του τό βιβλίο πρῖν ἀπό τό θάνατό του.

Ἡ δεύτερη εἶναι τό μυθιστόρημα *Μαντίσσα* τοῦ Τζῶν Φάουλς. Ἐνας συγγραφέας ξυπνάει στό κρεβάτι ἑνός νοσοκομείου. Πάσχει ἀπό τή σοβαρή ἀσθένεια τῆς ἔλλειψης ἔμπνευσης. Ὅλη ἡ ἀφήγηση συνίσταται στήν περιγραφή τῆς προσπάθειας τοῦ νοσηλευτικοῦ προσωπικοῦ (ἀνάμεσα στό ὅποιο περιλαμβάνεται καί ἡ Μούσα Ἐρατώ) νά τόν θεραπεύσει.

Τέλος, ἡ τρίτη ἀναφορά εἶναι ἴσως καί ἡ πῶ μακάβρια. Στό γνωστό διήγημα τοῦ Ἐντγκαρ Ἄλλαν Πόου «Τά γεγνότα στήν περίπτωση τοῦ κ. Βαλντεμάρ», ὁ ἀσθενής συγγραφέας πεθαίνει, ἔχοντας στό πλευρό του ἕναν ὑπνωτιστή. Ἡ ὑπνωση τοῦ ἀσθενοῦς διαρκεῖ καί μετά τό θάνατό του, ὅποτε ἐξακολουθεῖ νά ἀπαντᾷ στίς ἐρωτήσεις τοῦ ὑπνωτιστή, ὄντας νεκρός.

Ἄς ἐπανέλθουμε τώρα στούς *Ἀχινοί*. Κατά τήν ἀποψή μου, ὁ συμβολισμός τῆς τελευταίας σκηνῆς εἶναι σαφής. Πρόκειται γιά τόν προσδιορισμό τῆς θέσης τοῦ ἀληθινοῦ ἀφηγητῆ. Μεθοδολογικά, ἀναγνωρίζω ὅτι πρόκειται γιά σοβαρό σφάλμα ὅταν ὁ ἀναλυτής ἑνός μυθολογικοῦ ἀφηγήματος ἀναμειγνύει τά δομικά στοιχεῖα τῆς ἀφήγησης μέ τά βιογραφικά στοιχεῖα τῶν πραγματικῶν συγγραφέων. Στήν προκειμένη ὁμως περίπτωση, δέν νομιμοποιούμεστε ἀπλῶς, ἐπιβάλλεται νά τό κάνουμε, στό βαθμό πού τά βιογραφικά στοιχεῖα τῶν συγγραφέων ἐμπλέκονται σκόπιμα στό ἴδιο τό κείμενο τῆς ἀφήγησης. Στό μπροστινό «αὐτί» τοῦ βιβλίου διαβάζουμε στά μινιμαλιστικά βιογραφικά σημειώματα: Ὁ Νίκος Θεοτοκάς εἶναι πανεπιστημιακός, ὁ Κώστα Σωτηρίου εἶναι πολιτικός μηχανικός μέ σπουδές στήν Πάτρα. Τά ἴδια ἰσχύουν ἀντίστοιχα γιά τούς δύο ἀπό τούς τρεῖς κεντρικούς χαρακτήρες τοῦ μυθιστορήματος πού μαθαίνουν ὅτι ὁ τρίτος πεθαίνει: γιά τόν Νίκο (Ἄργυριου) καί τόν Κώστα (Μανέτα). Ἄν καί ἡ ἀφηγηματική σκοπιά ἐναλλάσσεται ἀπό κεφάλαιο σέ κεφάλαιο μεταξύ τῶν

τριών, και μάλιστα σέ πρώτο πρόσωπο πάντα, ό συμβολισμός τής τελικής σκηνης είναι ότι ό τελικός αφηγητής είναι ό τρίτος τής παρέας, ό όποιος ήταν εκδότης — θά εξέδιδε και τό διβλίό πού έπρόκειτο νά γράψουν οί τρεις. Τό όνομά του προκλητικότερα συμβολικό: (ΚΩΣ)ΤΑΣ(ΝΙΚ)ΟΣ ΣΩ(ΤΗΡΙΟΥ)(ΘΕΟΤΟ)ΚΑΣ· Τάσος Σωκάς, ένα άμάλγαμα τών όνομάτων τών δύο πραγματικών συγγραφέων.

Είναι έντυπωσιακό τό ότι τίθεται μέ τόσο έντονο τρόπο τό ζήτημα τής αυτοβιογραφίας, και μάλιστα μέ άναφορά κατευθείαν στους ίδιους τούς συγγραφείς. Πόσο μάλλον στό βαθμό πού τό κεντρικό θέμα του μυθιστορήματος είναι άκριβώς αυτό: ή άπόπειρα συγγραφής ενός μυθιστορήματος, τό όποιο — χωρίς αυτό νά δηλώνεται ρητά — έπρόκειτο νά έχει τή δομή και τή λειτουργία μιās αυτοβιογραφίας. Κατά τρόπο έπιτυχέστατο, ή θεματική τής αυτοβιογραφίας εδώ είναι αυτό πού συνενώνει τά επίπεδα του λόγου και τής ιστορίας. Προκειμένου νά κατανοήσουμε πληρέστερα τή σημασία τής αυτοβιογραφικής διάστασης του κειμένου στό επίπεδο του λόγου, κυρίως όπως αυτή διαφαίνεται από τό συμβολισμό τής τελευταίας σκηνης, άς άναφερθούμε λοιπόν πρώτα στην αυτοβιογραφική διάσταση του επιπέδου τής ιστορίας.

Τό κεντρικό θέμα τής ιστορίας του μυθιστορήματος, όπως ήδη είπαμε, είναι ή άπόπειρα συγγραφής ενός αυτοβιογραφικού αφηγήματος από τούς τρεις φίλους-κεντρικούς χαρακτήρες. Τόν Νίκο Άργυρίου, πανεπιστημιακό, τόν Κώστα Μανέτα, πολιτικό μηχανικό, τόν Τάσο Σωκά, εκδότη. Σημασία έχει άκριβώς τό ότι πρόκειται για άπόπειρα, ή μάλλον για σειρά από άποτυχημένες άποπειρες, ή όποία σειρά θά μπορούσαμε νά πούμε ότι άποτελεί και τόν κεντρικό σκελετό τής ιστορίας τής αφήγησης.

Στήν ταινία «*Η διακριτική γοητεία τής μουρζουαζίας*» του Λουίς Μπουνιουέλ, ή παρέα τών άστών διαρκώς αναγκάζεται νά αναβάλλει τά φαγοπότια της λόγω κάποιων έκτακτων περιστατικών. Κατά έναν ανάλογο τρόπο, στους Άχινούς, δλέπουμε διαρκώς τούς τρεις φίλους νά αναβάλλουν τό γράψιμο του διβλίου, και — εδώ ίσως νά μήν είναι τυχαία μιá άντιστροφή του Μπουνιουέλ — νά τό ρίχνουν στό φαγοπότι. Έτσι λοιπόν τό γράψιμο τής αυτοβιογραφίας μετατρέπεται σ' έναν άνεκπλήρωτο πόθο, πού πρós τό τέλος μάλιστα συμβολικά άναπαρίσταται στή φαντασίωση του Τάσου — όπως τήν περιγράφει στους άλλους δύο — μέ τό όργιαστικό δημόσιο ξεφάντωμα πού άναμένεται νά ακολουθήσει τήν έκδοση του διβλίου.

Όχι ότι δέν γίνονται κάποιες φιλότιμες προσπάθειες και από τούς τρεις. Αυτές όμως είναι μεμονωμένες, μία-δύο από τόν καθένα ξεχωριστά, και άσχετες μεταξύ τους. Θά επανέλθουμε παρακάτω στή σημασία του περιεχομένου τους.

Θά χρειαστεί τώρα νά αναφερθώ σ' ένα πρόσθετο στοιχείο σύμπτωσης μεταξύ τών βιογραφικών στοιχείων τών πραγματικών συγγραφέων και τών τριών μυθολογικών χαρακτήρων. Πρόκειται για τίς ήλικίες τους. Οί δύο συγγραφείς είναι γεννημένοι τό 1956 και τό 1957, και οί τρεις ήρωες είναι κοντά στα σαράντα κατά τόν παρόντα χρόνο ιστορίας του μυθιστορήματος, δηλαδή, υποθέτει κανείς, τώρα, πρόσφατα, κατά τά μέσα τής δεκαετίας του '90.

Πρόκειται για τή γενιά όχι άκριβώς του Πολυτεχνείου, τήν μόλις μετά. Τή γενιά δηλαδή πού τά τελευταία σχολικά της χρόνια — και όχι τά φοιτητικά — συνέπεσαν μέ τά τελευταία τής Χούντας.

Αυτό είναι σαφές από τίς πρώτες κιόλας άναμνήσεις τών ήρώων (βλ. ιδίως σ. 15-16), πού παρεμβάλλονται μιá μιá, διακόποντας τόν παρόντα χρόνο ιστορίας, υπό τή μορφή μυθιστορηματικών φλάς μπάκ, και από τή σκοπιά του εκάστοτε αφηγόμενου χαρακτήρα. Πρόκειται για τήν άληθινή συγγραφή τής αυτοβιογραφίας, παρ' όλο πού γίνεται μόνο στο επίπεδο του λόγου και όχι τής ιστορίας· δέν πρόκειται δηλαδή για άποσπάσματα από τό διβλίό πού σχεδιάζουν νά γράψουν οί Νίκος Άργυρίου, Κώστας Μανέτας, Τάσος Σωκάς, πρόκειται όμως για άποσπάσματα αυτοβιογραφίας πού ένυπάρχουν στο διβλίό τών Νίκου Θεοτοκά και Κώστα Σωτηρίου πού έχουμε στό χέρι μας.

Τά άλλα, αυτά πού υποτίθεται πώς άποτελούν προσχέδια για τό διβλίό πού πρόκειται νά γραφτεί, οί τέσσερις-πέντε άποπειρες πού άναφέραμε πρίν, μέ έξαιρέση μιá παιδική άνάμνηση του Νίκου, δέν είναι γνήσια αυτοβιογραφικές. Η μία είναι μιá μάλλον κοινότοπη σεξουαλική φαντασίωση, ή όποία μάλιστα τελειώνει μέ συμβολικό αυτοενοουχισμό — τό σπάσιμο του ποδιού μετά από γλιστρηματό μπάνιο —, οί δέ άλλες τρεις δέν είναι αφηγήσεις πού άφορούν τή ζωή τών αφηγητών αλλά τή ζωή τής γενιάς τών γονιών τους και τών μεγαλύτερων φίλων-άδερφών τους: Κατοχή, Έμφύλιος, Μακρόνησος, φυλακές, φοιτητικά χρόνια στή Χούντα. Η τελευταία από αυτές (σ. 231-235) δέν είναι ούτε καν από τή δική τους αφηγηματική σκοπιά.

Τό τί σημαίνει μαθητής γυμνασίου (λύκειο δέν υπήρχε τότε) τά χρόνια τής Χούντας, τί σημαίνει φοιτητής τά πρώτα χρόνια μετά τή Χούντα, τί σημαίνει φαντάρος τή δεκαετία του '80, και τέλος τί σημαίνει τριανταπεντάρης και σαραντάρης τή δεκαετία του '90 είναι κάτι πού βγαίνει, και μάλιστα μέ τρόπο άρκετά γλαφυρό, μόνο από τίς άναμνήσεις υπό μορφήν φλάς μπάκ. Όσον άφορά τό τελευταίο, βγαίνει βεβαίως και από τόν παρόντα χρόνο ιστορίας.

Και πάλι, όμως, πρόκειται μόνο για άποσπάσματα. Τά φλάς μπάκ είναι άποσπασματικά έξ όρισμού, και ό παρών χρόνος καθίσταται και αυτός άποσπασματικός από τήν ίδια τήν άποσπασματική αφηγηματική ροή του μυθιστορήματος: τό μόνο σημείο συνοχής αυτής τής τελευταίας είναι οί συνεχώς αναβαλλόμενες άποπειρες συγγραφής του διβλίου.

Άς ξαναέρθουμε λίγο σέ αυτή τή γενιά: τή «μόλις μετά τό Πολυτεχνείο» (στήν όποία, για όσους δέν τό κατάλαβαν άκόμα, άνήκει και ό γράφων: τελείωσα τό σχολείο λίγες δομάδες πρίν απ' τήν πτώση τής Χούντας).

Ως παράξενος υπότιτλος τών Άχινών μπαίνει σκέτη ή λατινική λέξη *Hic* πού σημαίνει «Έδώ». Άν και από τίς άναφορές πού γίνονται μέσα στο ίδιο τό διβλίό μοιάζει, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, νά προέρχεται από άλλο ρητό (*Hic Rhodus, hic salta* — βλ. σ. 109 και 217), και λαμβάνοντας βέβαια υπόψη και τή νύξη πού γίνεται πρós τόν λόξικα τής «κρassoφιλοσοφίας» (σ. 128-129), δύσκολα άνθίσταται κανείς στον πειρασμό νά πει ότι είναι σάν νά τούς έχει ξεφύγει τό δεύτερο σκέλος τής λατινικής φράσης από τήν όποία άληθινά προέρχεται: *et nunc*: «και τώρα».

Η γενιά τών συγγραφέων — πραγματικών και μυθιστορηματικών — είναι ή γενιά του «έδω και τότε». Είναι ή γενιά πού ήταν «έδω», αλλά όχι «τώρα»· μόλις δέν

πρόλαβε. Ἡ γενιά πού γνώρισε μόνο μέλλον καί παρελθόν, χωρίς νά περάσει ἀπό τό παρόν. Θά ἐξηγήσω ἀμέσως τί ἐννοῶ.

Ἐπάρχουν δύο εἶδη ἐγκλεισμοῦ. Ὁ συνήθης εἶναι ὁ καταναγκαστικός. Σέ κλείνουν κάπου διά τῆς βίας, εἴτε γιά νά μποροῦν νά σέ ἐλέγχουν, εἴτε ἀπλῶς γιά νά περιορίσουν τίς κινήσεις σου, εἴτε δέβαια καί τά δύο. Ἐπάρχει ὁμως καί ὁ αὐτόβουλος ἐγκλεισμός. Καί αὐτός εἶναι σχεδόν τό ἀντίθετο τοῦ καταναγκασμοῦ, ὄχι μόνο ἀπό λογική σκοπιά (πράγμα αὐτονόητο), ἀλλά καί ἀπό πολιτική. Ὁ αὐτόβουλος ἐγκλεισμός ἀποτελεῖ τήν ἀμυντική πλευρά τῆς ἐξέγερσης. Γιά νά μείνουμε στή νεοελληνική πολιτική ἰδεολογία, ἀπό τούς «ἐλεύθερους πολιορκημένους» τοῦ Μεσολογγίου μέχρι τούς «ἐλεύθερους ἀγωνιζόμενους φοιτητές (καί Ἑλληγες)» τοῦ Πολυτεχνείου, οἱ αὐτοβούλως ἐγκλειστοί ἀνεκαθεν ἀντιπροσώπευαν τήν ἐσχατή μορφή ἀμυντικῆς ἀντίστασης ἐναντίον τῆς ὁποιασδήποτε καταστολῆς.

Ἡ παραπάνω ἀντιδιαστολή ἔχει τή συγκεκριμένη σημασία τῆς. Ἡ γενιά τοῦ «ἐδῶ καί τότε», ἡ γενιά ἡ ἀμέσως μετά τό Πολυτεχνεῖο, δέν ἦταν ἀπλῶς ἐκτός χώρου καί αὐτόβουλου ἐγκλεισμοῦ στήν ἐξέγερση τοῦ '73 (γενικά καί θεσμικά μιλώντας, διότι, ὅσον ἀφορᾷ ἐκείνη τή συγκεκριμένη βραδιά, ἀρκετοί μαθητές ἦταν ἐντός), ἦταν ἐντός κάποιου χώρου καταναγκαστικοῦ ἐγκλεισμοῦ. Ἀναφέρομαι προφανῶς στό σχολεῖο, τό ὁποῖο, ὡς ἐκπαιδευτικός χώρος, καί σέ ἀντιπαράθεση μέ τό πανεπιστήμιο, σηματοδοτεῖται κυρίως ἀπό τό στοιχεῖο τοῦ καταναγκαστικοῦ ἐγκλεισμοῦ. Ὡς γνωστόν, στό πανεπιστήμιο, ἀκόμη καί ἂν ἡ παρουσία στά μαθήματα εἶναι ὑποχρεωτική, τίς ὑπόλοιπες ὥρες θρίσκεσαι ὅπου θές. Στό σχολεῖο, ἀκόμη καί ἂν ἔχεις ἀπαλλαγή ἀπό τή γυμναστική, στήν καλύτερη περίπτωση κάνεις βόλτες στό προαύλιο (βλ. σ. 107-108)· ἡ μόνη ἐναλλακτική λύση εἶναι φυσικά ἡ κοπάνα (βλ. σ. 137).

Ἡ ἀντιδιαστολή μεταξύ σχολείου καί «Πολυτεχνείου», δηλαδή μεταξύ σχολείου καί πανεπιστημιακοῦ χώρου γενικότερα, εἶχε ἐπομένως καί μιάν ἄλλη διάσταση πέρα ἀπό τήν καθαρά συγκυριακή. Τό πολυπόθητο —γιά ὅλους μας ἐκείνη τήν ἐποχή, ὅπως καί τώρα ἄλλωστε, ἀλλά ὄχι ἀκριβῶς γιά τούς ἴδιους λόγους, νομίζω— πανεπιστήμιο, καί ἡ εἰσοδός του σέ αὐτό, συμβόλιζε στά μυαλά ὀλονῶν μας τό πέρασμα ἀπό ἕναν χώρο καταναγκασμοῦ σ' ἕναν χώρο ἐλευθερίας. Οἱ «ἐλεύθεροι ἀγωνιζόμενοι φοιτητές» τῆς ἐξέγερσης τοῦ Πολυτεχνείου ἦταν γιά τούς μαθητές τῶν τελευταίων τάξεων τῶν χρόνων ἐκείνων οὕτως ἢ ἄλλως ἐλεύθεροι· τουλάχιστον σέ σύγκριση μέ μᾶς, τούς (καταναγκαστικά) ἐγκλειστούς.

Πέραν αὐτοῦ, πιστεύω ὅτι ὁ πανεπιστημιακός χώρος, στήν Ἑλλάδα τῶν τελευταίων δικτατορικῶν καθώς καί τῶν πρώτων μεταδικτατορικῶν ἐτῶν, στήν Ἑλλάδα δηλαδή τῶν τελευταίων μαθητικῶν καθώς καί τῶν φοιτητικῶν χρόνων τῆς γενιάς στήν ὁποία ἀναφέρομαι, εἶχε νοσηματοδοτηθεῖ πολιτικά κατά ἕναν τρόπο ἀπαράμιλλο, ἀκόμη καί μέ τά δεδομένα τῆς Γαλλίας τοῦ Μάη τοῦ '68. Τό πανεπιστήμιο στήν Ἑλλάδα τῆς δεκαετίας τοῦ '70 ἦταν τό «ἐδῶ» γιά ὅλα τά ριζοσπαστικά κινήματα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἐκείνης τῆς περιόδου. Δέν ἦταν ἀπλῶς ἕνας προνομιακός χώρος πολιτικῶν ζυμώσεων (πράγμα πού ἴσχυε γιά ὅλες τίς ἐποχές καί ὅλες τίς χώρες). Θά μπορούσαμε νά μιλάμε γιά μιάν «πανεπιστημιοποίηση» τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς καί πολιτιστικῆς ζωῆς. (Ὁ Διονύσης Σαββόπουλος τό εἶχε συλλάβει αὐτό, ἀπό τούς πρώτους κιάλας μῆνες μετά τήν πτώση

τῆς Χούντας, ὅπως δείχνει τό ἀπειλητικό ρεφραίν του πρὸς τόν πονηρό πολιτευτή.) Τό κέντρο τῆς Ἀθήνας (ἰδίως πρὶν μεταφερθοῦν διάφορες σχολές στοῦ Ζωγράφου) εἶχε μετατραπεί σέ πανεπιστημιούπολη.

Μέσα σ' αὐτό τό περιβάλλον λοιπόν, ἡ γενιά ἡ μόλις μετά τό Πολυτεχνεῖο, ἔχοντας φτάσει πλέον στά φοιτητικά της χρόνια, ἔμαθε νά περνάει καλά· ἡ πανεπιστημιακή Ἀθήνα —ἀλλά καί οἱ ἄλλες μεγάλες πανεπιστημιακές πόλεις— τῆς δεκαετίας τοῦ '70 πρόσφερε ἀμέτρητες δυνατότητες γιά ζωντανή πολιτιστική καί κάθε ἄλλου εἶδους κοινωνική δραστηριότητα. Ἀπόηχοι ἐκείνης τῆς καλοπέρασης φαίνονται στά τοιμπούσια πού ἀκόμη ὀργανώνει ἡ ἴδια γενιά, ὅπως περιγράφονται καί στίς σελίδες τῶν Ἀχινῶν. Τό αὐστηρά πολιτικό σκέλος ὁμως κάπου εἶχε χαθεῖ. Καί εἶχε χαθεῖ ὄχι μόνο λόγω τῆς ἀνευθυνότητας, τοῦ δογματισμοῦ καί τῆς ἀφέλειας τῶν ὀργανωμένων ἀριστερῶν ὁμάδων —πού ἐπίσης διαφαίνονται στά φλάς πλάκ τοῦ μυθιοτήματος. Εἶχε χαθεῖ καί ἐπειδή ἡ ἐπαναστατική στιγμή εἶχε ἦδη ὑπάρξει —τόν Νοέμβριο τοῦ '73— κι ἄρχισε σιγά σιγά νά καθίσταται ἀπελπιστικά ἐμφανές ὅτι δέν ἐπρόκειτο νά ἐπαναληφθεῖ. Ἡ γενιά ἡ μόλις μετά τό Πολυτεχνεῖο ὠρίμασε —ὅπως ὠρίμασε— διώνοντας τό τραῦμα τῆς χαμένης εὐκαιρίας πού δέν πρόκειται νά ξαναπαρουσιαστεῖ (βλ. ἰδίως σ. 147).

Σύμφωνα μέ τόν Ζάκ Λακάν, τό τραῦμα ὀρίζεται σέ σχέση μέ τή χαμένη εὐκαιρία. Ἡ ἀφήγηση τῶν Ἀχινῶν δέν εἶναι παρά μιάν ἀπεγνωσμένη προσπάθεια νά ἐπουλωθεῖ τό τραῦμα μέσω τῆς ἴδιας τῆς ἀφήγησης. Πρόκειται δηλαδή σαφῶς γιά μιάν ἀπόπειρα ψυχρᾶνάλυσης, ἡ ὁποία στό ἐπίπεδο τῆς ἱστορίας ἀποτυγχάνει διαρκῶς. Καί ἀποτυγχάνει διαρκῶς διότι, στό ἐπίπεδο τῆς ἱστορίας πάλι, δέν ὑπάρχει κανεὶς πού μπορεῖ νά παίξει τό ρόλο τοῦ ψυχαναλυτῆ· κανεὶς δηλαδή πού νά ἐνδιαφέρεται ν' ἀκούσει.

Γι' αὐτό καί οἱ ἀπόπειρες πού κάνουν οἱ τρεῖς φίλοι ἀσχολοῦνται μέ θέματα φλέγοντα (σέξ, Μακρονήσια, Ἐμφύλιος), ἀλλά πού δέν σχετίζονται μέ τούς ἴδους· μέ τή χαμένη εὐκαιρία τους.

Ἐτσι λοιπόν, ἀντί νά ἐπαναλαμβάνεται ἡ χαμένη εὐκαιρία μέσω τῆς ἀφηγηματοποίησής της, ἐπαναλαμβάνεται τό ἴδιο τό τραῦμα πού αὐτή ἔχει προξενήσει. Καί ἡ μιοσημαντικὴ ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ τραύματος εἶναι νομίζω ἡ σχέση τῶν κεντρικῶν ἡρώων μέ τή γενιά πού τώρα εἶναι σέ ἡλικία «Πολυτεχνείου». Τό ἀντίστροφο χάσμα γενεῶν πού ὑπάρχει σ' αὐτή τή γενιά, ἡ διαγενεακὴ ἀσυνεννοησία πού ὀφείλεται στό ὅτι ἐκείνη, ἡ νεότερη γενιά εἶναι ἡ πιό συντηρητική, εἶναι πιστεύω καί τό ἐσχατο σημεῖο ἐπανάληψης τοῦ τραύματος: ἡ πιό ἀμετάκλητη διαβεβαίωση ὅτι ἡ χαμένη ἐπαναστατικὴ στιγμή καί τὰ ὀράματα πού συνδέονται μ' αὐτήν ἔχουν πλέον ἐξοβελισθεῖ εἰς τό πῦρ τό ἐξώτερον.

Καί κάτι ἀκόμη, σέ σχέση μέ αὐτό: ἡ ἐπαγγελματικὴ ζωὴ τόσο τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ, τοῦ Κώστα, ὅσο καί τοῦ ἐκδότη, τοῦ Τάσου, συνφαίνονται ἄμεσα μέ τήν πλοκή τῆς ἀφήγησης καί γίνονται συχνές ἀναφορές σέ αὐτές. Δέν ἴσχυει τό ἴδιο γιά τό ἐπάγγελμα τοῦ Νίκου, καί νομίζω πῶς αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο. Ἀπὸ τρεῖς-τέσσερις νύξεις μόνο συμπεραίνουμε πῶς εἶναι πανεπιστημιακός, καί μᾶλλον στό χώρο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἐχῶ μιάν ὑπόψια (καί ἄς μοῦ συγχωρεθεῖ κι ἐμένα μιάν αὐτοβιογραφικὴ διάθεση σέ τοῦτο τό σημεῖο) ὅτι ὁ λόγος γι' αὐτὴν τὴν παράλειψη σχετίζεται μέ τό ὅτι ἴσως εἶναι δυσβάσταχτα τραυματικὴ ἀκόμα καί ἡ ἀφήγηση τῆς ἀγωνιώδους ἀμηχανίας

του σημερινού άριστερου πανεπιστημιακού κοινωνικού επισημόνα, που πρέπει να διδάξει στους φοιτητές του τί σημαίνει προοδευτικός, τί σημαίνει άριστερός.

Και τί θα άκουγε κάποιος που θα δεχόταν να παίξει τό ρόλο του ψυχαναλυτή μιās γενιάς; Ποιές είναι οι πολιτικές έμπειρίες τής γενιάς τής μόλις μετά τό Πολυτεχνείο; Οί συνεχείς καθγάδες μεταξύ Ρηγάδων, Κνιτών και άριστεριστών, κατόπιν μεταξύ Β' Πανελλαδικής και ύπόλοιπου Ρήγα, και ούτω καθεξής; Οί άφηγητές στους Άχινούς δέν μπορούν παρά να τά διακωμώδησουν και να τά περιφρονήσουν αυτά, όπως και κάνουν άποσπασματικά όμως πάντα (βλ., για παράδειγμα, σ. 86-89· έννοείται πως πρόκειται για μιá διακωμώδηση και περιφρόνηση αυτοδιογραφική, που κατά συνέπεια δέν έχει άπολύτως καμία σχέση με «μαύρες τρύπες»).

Όπως άποσπασματική είναι και ή άναφορά σέ πιό σύγχρονες καταστάσεις που είναι λίγο-πολύ γνωστές σέ όλους, άν και σχεδόν κανείς δέν νοιάζεται γι' αυτές· όπως, λόγω χάριν, τό γεγονός ότι παρά τήν ύποτιθέμενη «άποχουνοποίηση», ό στρατός στήν ούσία του παραμένει άκροδεξιός (βλ. σ. 35-40).

Τί άπομένει; Τά γλέντια, οί παρέες, και οί έρωτικές ιστορίες, που είναι διαρκώς παρόντα, άπ' άκρου εις άκρον τής άφήγησης. Είναι και αυτά που συνδέουν τόν παρελθόντα με τόν παρόντα χρόνο ιστορίας: τά βλέπουμε τόσο στα φλάς μπάκ, όσο και στο άφηγηματικό παρόν. Καθοριστικής συμβολικής σημασίας ένδειξη για τή συνέχεια μεταξύ παρελθόντος και παρόντος όσον άφορά τήν προσωπική ζωή τών ήρώων είναι ή έπανασύνδεση του Τάσου με τή Μαργαρίτα, τόν ξρωτά του κατά τήν παλιά έποχή, από τήν άρχή κιόλας του μυθιστορηματος. Πρόκειται για μιá έρωτική σχέση που δέν είχε τελειώσει, είχε άπλώς διακοπεί. Τώρα, στο άφηγηματικό παρόν, είναι σάν αυτή ή σχέση άπλώς να συνεχίζεται μετά τή διακοπή της — ούτε ξαναρχίζει, ούτε έπαναλαμβάνεται.

Η προσωπική διάσταση τής ιστορίας, και ό τρόπος με τόν όποιο αυτή διασφαλίζει τή συνέχεια μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, είναι και αυτό που άποτελεί κλειδί για τήν κατανόηση του άληθινού προβλήματος που συναντάνε οί έπίδοξοι άφηγητές-ψυχαναλυόμενοι αυτής τής γενιάς. Αυτό που τούς λείπει είναι ό μοναδικός πιθανός άφηγηματικός συνδετικός κρίκος μεταξύ όλων αυτών τών σκόρπιων παρελθόντων περιστατικών, που είναι τό κοινό τους τέλος.

Ός γνωστόν, προϋπόθεση για τήν άφήγηση, δηλαδή για τή συμβολική επανάληψη κάποιας παρελθούσας ιστορίας, είναι αυτή να έχει τελειώσει: να άποτελεί άπλούστατα παρελθόν. Στή μόλις μετά τό Πολυτεχνείο γενιά, τό παρελθόν της δέν μπορεί να τελειώσει, διότι ούδέποτε έχει συμβεί. Η χαμένη εύκαιρία που συνιστά τό τραύμα στήν προκειμένη περίπτωση είναι ή χαμένη εύκαιρία για τό ίδιο τό συμβάν· τό οποιοδήποτε συμβάν, τό όποιο βέβαια θα άξιζε τόν κόπο να άποτελέσει έναυσμα στή μέση ήλικία με τήν αίσθηση πως δέν έχει τίποτε να άφηγηθεί για τή νεότητά της (άναφέρομαι βέβαια πάντα στή σφαίρα τής συλλογικής έμπειρίας). Η άφηγηματική της σκοπιά είναι ή σκοπιά τής άφασίας.

Νομίζω πως και οί τρεις λογοτεχνικές άναφορές που παρήθεσα στήν άρχή, σέ σχέση με τήν τελική σκηνή του μυθιστορηματος, έχουν τή σημασία τους, ως προς τήν πιθανή θεραπεία αυτής τής άφηγηματικής άφασίας.

Στό διήγημα του Μπόρχες, ή άφασία θεραπεύεται με τό σταμάτημα του χρόνου. Νά είχαμε δηλαδή τή δυνατότητα, μεταξύ του τώρα και του φυσικού μας θανάτου, να σταματούσαμε τό χρόνο, δηλαδή να ξεχνούσαμε όλα τά τρέχοντα, και να καθόμασταν να ψάξουμε μήπως, παρ' όλ' αυτά, στήν περίοδο τής νεότητάς μας, υπήρξε κάτι που είναι άξιο (άφηγηματικού) λόγου. Αυτή είναι δουλειά για τούς ιστορικούς τής γενιάς μας.

Στό μυθιστόρημα του Φάουλς, ή άφασία θεραπεύεται «κλινικά», με διαρκείς άναφορές τόσο στή μυθολογία όσο και στήν έρωτική έπιθυμία του συγγραφέα. Έδώ είναι πρόσφορο τό έδαφος για τούς ψυχαναλυτές μας.

Τέλος, στο διήγημα του Πόου, βλέπουμε ότι τό πρόβλημα δέν είναι από μόνη της ή άφηγηματική μας άφασία άλλα τό ότι, ύπνωτισμένοι, εξακολουθούμε να μιλάμε σά να 'μαστε ζωντανοί, ενώ είμαστε «κλινικά νεκροί». Η θεραπεία έπομένως άφορά όλους μας, και ταυτόχρονα είναι και ή πιό άνώδυνη: Νά ξυπνήσουμε, και να δεχτούμε επιτέλους τό θάνατο τής νεότητάς μας, για να μπορούμε κάποτε να μιλήσουμε γι' αυτήν και για τίς χαμένες εύκαιρίες της.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΑΘΗΝΑ:

Θεμιστοκλέους 37, τηλ. 38 26 319, fax: 38 39 930

Συνεργασία Ε.Π.Ε. Ζαλόγγου 6, τηλ. 38 08 954

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ:

Βιβλιοπωλείο «Πράξη», Αρμενοπούλου 24, τηλ. 031-202 349

«Κέντρο του βιβλίου», Λασσάνη 3, τηλ. 031-237 463

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Βιβλιοπωλείο «Γιαλούσα» Πειραιώς και Τομπάζη 71, 003572-367 413

Rocco Aprile

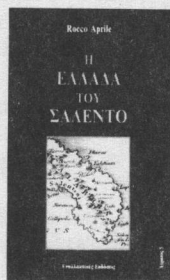
Η Ελλάδα του Σαλέντο

Το βιβλίο του κάθηγητή Ρόκκο Απρίλε πραγματεύεται ένα θέμα γοητευτικό και εξαιρετικά ενδιαφέρον τόσο για τον μέσο αναγνώστη όσο και για τον ειδικό. Πρόκειται για την ιστορία του Ελληνισμού της περιοχής του Σαλέντο, στην Κάτω Ιταλία από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, για ένα ιστορικό θάμα που επιβίωσε μέσα από αντίξοες συνθήκες.

Γιάννης Μηλιός

Ο μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων

Γιάννης Κορδάτος, Σεραφείμ Μάξιμος, Παναγής Λεκατσάς, Νίκος Πουλαντζάς, τέσσερις εμβληματικές μορφές του ελληνικού μαρξισμού αποτελούν το αντικείμενο της μελέτης του Γιάννη Μηλιού.

ΚΑΚΤΟΙ ΚΑΙ ΚΕΡΑΜΟΙ...

Ἐπί τῶν ἔργων τοῦ Ἄλδο Μανούτιο καί τῶν Κοραή στίς ἐκδόσεις «Κάκτος»

τοῦ Στρατή Μπουρνάζου

«Τό φαινόμενο νά ἐμφανίζονται νέες ἐκδόσεις κλασικῶν συγγραφέων πού ὄχι μόνο δέν εἶναι καλύτερες, ἀλλά εἶναι σαφῶς χειρότερες ἀπό αὐτές πού κυκλοφοροῦν δέν εἶναι καθόλου σπάνιο. [...] Μιά καί εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι, στήν πλειονότητά τους, οἱ κακοί ἐκδότες κειμένων δέν ἔχουν καμία ἐπίγνωση τῶν περιορισμῶν τους, εἶναι δύσκολο νά τούς δώσει κανεῖς συμβουλές ἱκανές νά τούς συγκρατήσουν».

M. West, *Κριτική τῶν κειμένων καί τεχνική τῶν ἐκδόσεων*, Μετ. Γ. Παράσολου, Ἴ. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1989, σελ. 83-84

Μέσα στήν πλημμυρίδα καταναλωτικῶν δανείων, πιστωτικῶν καρτῶν, «ἔξτρα χρηματοδοτήσεων» καί ποικίλων παρόμοιων ἀγαθῶν πού μᾶς ἔχουν κατακλύσει τελευταία, πιθανότατα πέρασε ἀπαρατήρητο τό καινούργιο «Ἐθνοδάνειο». Μετά τή «Βιβλιοφιλική», ἡ Ἐθνική Τράπεζα προχωρεῖ σέ ἕνα ἀκόμη βήμα στό χώρο τοῦ βιβλίου, μέ τή χορήγηση καταναλωτικοῦ δανείου, ὕψους ἑνός ἑκατομμυρίου, μέ προνομιακό ἐπιτόκιο καί ἐξοφλητέο σέ 36 μηνιαίες δόσεις, γιά τήν ἀγορά τῆς σειρᾶς ἀρχαίων συγγραφέων τῶν ἐκδόσεων «Κάκτος» (352 τόμοι).

Εἶναι, νομίζω, ἐκ προοιμίου ἐμφανές ὅτι ἡ συζήτηση γιά ἕνα τέτοιο δάνειο δέν μπορεῖ νά περιοριστεῖ στίς συνήθειες περί δανείων κουθέντες γιά τούς ὅρους καί τά ἐπιτόκια, τά ἀναμενόμενα κέρδη κ.ο.κ. Ἄλλωστε τέτοιες πληροφορίες θά ἔβρισκαν εὐκολότερα τή θέση τους στά εἰδικά ἐντυπα ἢ τά ἀφιερῶματα τῶν ἐφημερίδων γιά τήν κατατόπιση τῶν ἀναγνωστῶν, μέ συμβουλές τοῦ τύπου: «τά ὑπέρ καί τά κατά τοῦ δανείου», «τί νά προσέξετε», «οἱ μικρές παγίδες τῶν ἐπιτοκίων» κλπ. Ἄς δοῦμε λοιπόν τίς ἰδιαιτερότητες τοῦ δανείου αὐτοῦ.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ ἐπιλογή τῆς σειρᾶς ἑνός συγκεκριμένου ἐκδοτικοῦ οἴκου (ἀφοῦ τό δάνειο δέν δίνεται γενικά γιά ἀγορά βιβλίων ἢ ἐκδόσεων ἀρχαίων) σίγουρα ἀποτελεῖ μιά γενναία προβολή καί διαφήμισή του. Ἄς σημειώσουμε ἐπιπλέον ὅτι «ἡ Ἐθνική ἀνέλαβε νά διαφημίσει τήν προσφορά σέ ὅλα τά κέντρα τοῦ ἀπόδημου ἑλληνισμοῦ, ἀπό τίς ΗΠΑ ὡς τήν Αὐστραλία» (περ. Ἐψιλον, τῆς Κυριακῆς Ἐλευθεροτυπίας, 26.5.95).

Ὅμως, δέν πρόκειται μόνο περί αὐτοῦ. Ἐπειδή δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ αὐτοκίνητα, ψυγειοκαταψύκτες ἢ καναπέδες ἀλλά μέ βιβλία, καί ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ Ἐθνική Τράπεζα διαθέτει μιά σοβαρή παρουσία στό χώρο τοῦ πολιτισμοῦ γενικότερα, καί τοῦ βιβλίου εἰδικότερα (μέ ἐπιφανέστερο παράδειγμα τή δραστηριότητα τοῦ Μορφωτικοῦ τῆς Ἰδρύματος), τό δάνειο αὐτό ἀποκτᾶ ἕναν ξεχωριστό χαρακτήρα: ἡ Τράπεζα χορηγώντας δάνειο γιά τή

σειρά τήν προτείνει ὡς ἔγκυρη, τή συστήνει, τῆς προσδίδει κάτι ἀπό τό κύρος της. Τό πνεῦμα αὐτό ἄλλωστε εἶναι ἐμφανές καί στό διαφημιστικό φυλλάδιο πού διατίθεται ἀπό τήν Ἐθνική:

Ἐπί τῶν τίτλων «Αὐτό τό δάνειο δέν εἶναι ἰσχυρό... καταναλωτικό... Εἶναι ἐθνικό!» καί «Ἐνα ἑθνοδάνειο ἐθνικῆς σημασίας», διαβάζουμε: «Ἐπειδή οἱ ἀνάγκες μας δέν εἶναι μόνο καταναλωτικῆς φύσεως —ἀφοῦ «ἄλλο τό ζῆν καί ἄλλο τό εὖ ζῆν» (!!)— ἡ ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ, πάντοτε ἀρωγός σέ θέματα πολιτισμοῦ, σᾶς κάνει μιά πρωτοφανή γιά τά ἑλληνικά δεδομένα προσφορά. Ἀποκτήστε τώρα τή μεγαλύτερη συλλογή ἔργων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας τῶν ἐκδόσεων ΚΑΚΤΟΣ. [...] Ἐνα δάνειο πού δέν ἀπευθύνεται σέ καταναλωτές... ἀλλά σέ Ἑλληνες! Μιά πολύτιμη προσφορά στήν ἐθνική μας αὐτογνωσία». Ἀνάμεσα σέ ἄλλα πληροφοροῦμαστε ὅτι τό 1991 «ὁ ἐκδοτικός οἶκος ΚΑΚΤΟΣ ἀναλαμβάνει τήν προσπάθεια τῆς ἐκδόσεως γιά πρώτη φορά στήν Ἑλλάδα καί σέ ὅλο τόν κόσμο ὄλων τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας στή σειρά Οἱ Ἑλληνες». Καί ὡς κορωνίδα, τέλος, ὑπό τόν τίτλο «Ὁ μεγαλύτερος ἐκδοτικός ἄθλος ὄλων τῶν ἐποχῶν», μαθαίνουμε γιά τή ἐκδοτική δραστηριότητα τοῦ Ἄλδου Μανούτιου («πού ἐμφανίστηκε (!) στήν Ἰταλία») καί τοῦ Ἄδ. Κοραή («ὁ μέγας δάσκαλος τοῦ γένους»). Χωρίς νά διατυπώνεται ρητά, εἶναι ἐμφανές ὁ τρίτος σταθμός, τό ἐπόμενο στάδιο: ὁ «Κάκτος». Τό στάδιο αὐτό, προφανῶς, εἶναι τό τελικό καί ἀνώτερο ὄλων, ἀφοῦ τό ἔργο «συντελεῖται γιά πρώτη φορά στήν Ἑλλάδα καί σέ ὅλο τόν κόσμο» καί ἀποτελεῖ τόν «μεγαλύτερο ἐκδοτικό ἄθλο ὄλων τῶν ἐποχῶν».

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπόν ἀπό κοντά αὐτόν τόν «μέγιστο ἄθλο». Ἐξηγῶ, προκαταρκτικά, ὅτι θά περιορισθῶ σέ παρατηρήσεις πού ἀφοροῦν τά γενικά χαρακτηριστικά, τόν χαρακτήρα καί τό πνεῦμα πού διαπνέουν συνολικά τή σειρά. Καί αὐτό γιατί μιά συγκεκριμένη καί συστηματική κριτική, ἔστω καί ἐνδεικτικά κάποιων τόμων τῆς σειρᾶς —ἄ

θέλουμε νά διατηρούμε μιά στοιχειώδη σοβαρότητα—, συνιστά έγχειρημα πού απαιτεί έντελώς άλλου τύπου και έκτασης άρθρα, όπως και γνώσεις.

Άς ξεκινήσουμε από τό τοπίο στό όποιο τοποθετείται ή παρούσα προσπάθεια. Ή έλλειψη και ή ανάγκη μιάς σύγχρονης, έγκυρης και πλήρους, στό μέτρο του δυνατού, σειράς αρχαίων συγγραφέων είναι δεδομένη. Οί τρεις μεγάλες σειρές πού διαθέτουμε (του «Ζαχαρόπουλου», του «Παύρου» και του «Φέξη»), προσπάθειες σοβαρές —ειδικά για τά μέτρα της έποχής τους— μέ πραγματική προσφορά στη διάδοση της αρχαιοελληνικής γραμματείας, είναι πλέον πεπαλαιωμένες και έν πολλοίς ξεπερασμένες (έν σκεφτούμε τίς αλλαγές στίς μεταφραστικές και γλωσσικές αντίληψεις, τόν πολλαπλασιασμό των μελετών κ.ο.κ.). Ταυτόχρονα, σχεδόν για τό σύνολο των «έλασσόνων» συγγραφέων δέν υπάρχει νεοελληνική μετάφραση, όπως άλλωστε και για βασικά έργα των «μειζόνων». Τά τελευταία χρόνια, βέβαια, έχουμε εκδόσεις (αναφέρω ένδεικτικά αυτές της «Στιγμής», της «Βικελαιάς Βιβλιοθήκης» και τίς λίγο παλιότερες του «Πολύτυπου») έξαιρετικά προσεγμένες και απαιτητικές, οί όποιες όμως παραμένουν μεμονωμένες, άδυνατώντας ασφαλώς νά θεραπεύσουν τή γενικότερη ένδεια.

Και είναι προφανές ότι, όταν αναφερόμαστε στην έκδοση του συνόλου της αρχαιοελληνικής γραμματείας, μιλάμε για ένα πραγματικά κολοσσιαίο έγχειρημα, έν αναλογιστούμε τόν υπό έκδοσιν όγκο, τήν ελληνική και ξένη διδασκαλία, τήν ποικιλία των προβλημάτων, τό χρονικό και θεματικό εύρος, τόν αριθμό και τήν πολυμορφία των συνεργατών πού θά απαιτηθούν. Πρόκειται για έργο μακρόπνοο, πραγματικά «έθνικό», έν ό όρος διατηρεί κάποια σημασία, πού απαιτεί δεκαετίες, και είναι άμφίβολο έν θά μπορούσαν νά τό φέρουν εις πέρας άκόμη και οί πίο εύρωστοι έκδοτικοί οίκοι. Θά λέγαμε μάλλον ότι απαιτεί έναν άλλου τύπου φορέα, ό όποιος νά συγκεντρώσει έναν ίκανό πυρήνα ανθρώπων πού μέ γνώση, έμπνευση και εύρεία αντίληψη θά σχεδιάσουν και θά υλοποιήσουν τό έργο, και ταυτόχρονα προϋποθέτει γενναία χρηματοδότηση, έτσι ώστε τό έγχειρημα νά μήν συνθλιβεί στίς συμπληγάδες της έμπορικότητας, της συμπίεσης του κόστους, της διασύννης, των απαιτήσεων της αγοράς κ.ο.κ. Στο βαθμό πού οί προϋποθέσεις αυτές δέν ύφίστανται, είναι προτιμότερο νά άρκούμαστε στίς μεμονωμένες καλές προσπάθειες, στά μέτρα των δυνατοτήτων μας, ελπίζοντας ότι σιγά σιγά καλύπτονται και τά κενά.

Είναι κατανοητό λοιπόν γιατί ό καθένας δικαιούται νά είναι τουλάχιστον έπιφυλακτικός όταν ένας έκδοτικός οίκος (και μάλιστα μέ τό συγκεκριμένο παρελθόν, πού περιλαμβάνει κυρίως μέστ σέλερ, διδλία έσωτερικής φιλοσοφίας, τά τραγούδια και τό Βρόμικο '89 του Λευτέρη Παπαδόπουλου ή τά εύθυμογραφήματα της Έλενας Άκριτά) εξαγγέλλει, και μάλιστα μέ τρόπο πομπώδη και θριαμβευτικό, τήν έκδοση του συνόλου των αρχαίων, σέ 2.000 τόμους! Και ή εξαγγελία υλοποιείται μέ ρυθμούς ταχείς: από τό 1991 μέχρι σήμερα έχουν έκδοθει 350 τόμοι· στά τέλη του 1994 διαβάζουμε (Έλευθεροτυπία, 25.10.94) ότι μέσα σέ τρία χρόνια (1991-1994) έκδόθηκαν 300 τόμοι και είχαν

μεταφραστεί ήδη άλλοι 680 τίτλοι! Μέ αυτά τά δεδομένα λοιπόν εκ των προτέρων είναι εύλογη, έν όχι έπιβεβλημένη, ή δυσπιστία. Μία πίο συγκεκριμένη εξέταση της σειράς έπιβεβαιώνει και έδραιώνει αυτή τήν δυσπιστία. Άς δούμε τά βασικά σημεία:

1. *Οί μεταφράσεις*: Στο σημείο αυτό σημειώνεται μιά παγκόσμια πρωτιά, δυστυχώς άρνητική: ή άνωνυμία των μεταφράσεων. Άν εξαίρέσουμε λίγες έπώνυμες μεταφράσεις —άρκετές από αυτές γνωστών και έγκυρων μεταφραστών, όπως του Τ. Ρούσου για τούς τραγικούς, προϋπάρχουσες στην πλειοψηφία τους—, στα περισσότερα, περίπου στα δύο τρίτα, από τά βιβλία της σειράς συναντάμε τήν ένδειξη: «Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια: Φιλολογική Όμάδα Κάκτου». Μάταια θά ψάξει κανείς πληροφορίες σχετικά μέ τό πώς συγκροτήθηκε ή ομάδα αυτή, ποιοί τήν άπαρτίζουν, πώς εργάστηκαν, ποιά έργα μετέφρασε ποιός κ.ο.κ. Μόνη επεξήγηση ότι τό έργο έπιμελείται, «έπικεφαλής έπιτελείου φιλόλογων», ό καθηγητής Β. Μανδηλαράς, ένώ ή «πνευματική διεύθυνση» (!) της σειράς είναι του Όδυσσέα Χατζόπουλου. Για νά μήν έκτραπούμε σέ εύφυολογήματα για ένα ζήτημα άρχόντως σοβαρό, έπισημαίνουμε άπλώς ότι σέ μιά τέτοια έκδοση, πού φιλοδοξεί νά προσφέρει σύγχρονες μεταφράσεις όλων των αρχαίων, τά όνόματα των μεταφραστών είναι από τά πίο ουσιαστικά και κρίσιμα στοιχεία ταυτότητάς της.

Ή ύπαρξη της «φιλολογικής ομάδας» μās ξεκινάει ίσως και από μόνη της, άφου δέν πρόκειται για κάποιο πανεπιστήμιο ή οργανισμό πού θά ήταν φυσικό νά διαθέτει τέτοιες ομάδες. Και έπιπλέον μās άνησχει άφου γνωρίζουμε ότι, κατά κανόνα στον έκδοτικό χώρο, ή άνωνυμία των «έπιτελείων» καλύπτει κάθε είδους προχειρότητα, συσκοτίζοντας τά πράγματα· και ό καθένας εύκολα μπορεί νά φανταστεί τίς πραγματικότητες, τούς όρους και τίς συνθήκες έργασις, όπου, πιθανότατα, παραπέμπουν αυτού του είδους οί «φιλολογικές ομάδες».

2. *Τό αρχαίο κείμενο*: Και έδώ τά πράγματα παραμένουν έξίσου άσαφή και άδιευκρίνιστα. Σέ κάθε τόμο αναγράφονται γνωστές, έγκυρες σειρές (Loeb, Budé, Λειψίας, Όξφόρδης κ.ά.), οί όποιες «έλήφθησαν ύπόψιν» ή «χρησιμοποιήθηκαν στην προετοιμασία της σειράς» (ανάλογως), καμιά επεξήγηση για τό τί έλήφθη ύπόψιν, πού και πώς χρησιμοποιήθηκε (στά κείμενα, στα σχόλια, στίς σημειώσεις), σέ ποιο βαθμό έγινε χρήση της καθεμιάς, σέ ποιά έργα· τό κριτικό ύπόμνημα άπουσιάζει παντού καθώς και όποιαδήποτε αναφορά στή χειρόγραφη παράδοση ή σέ προηγούμενες εκδόσεις. Σχετικά μέ τό αρχαίο κείμενο ειδικά στίς πρώτες δεκάδες τόμων υπάρχει μιά επεξήγηση (άργότερα άπαλείφεται) πού έπιδεινώνει τά πράγματα: «Ή τελική μορφή των κειμένων βασίστηκε στους κυριότερους δυζαντινούς κώδικες, στους παύρους, στίς νεότερες έπιστημονικές εκδόσεις και άποτελεί "Νέα Κριτική Έκδοση"». Έδώ έγγίζουμε τήν πλήρη άθθαίρεσία. Άς μήν παραδιάσουμε άνοιχτές θύρες εξηγώντας πώς δέν νοείται κριτική έκδοση χωρίς κριτικό ύπόμνημα, χωρίς συγκεκριμένη άποψη για τήν παράδοση του κειμένου, χωρίς νά έπιλέξουμε και νά άπορρίψουμε γραφές, εξηγώντας τή συνολική λογική και αίτιολογώντας άνά περίπτωση, και άλλα πολλά πού αναπτύσσονται στα σχετικά έγχειρίδια. Άς σταματή-

σομε ἐδῶ, χωρίς νά συζητήσουμε περαιτέρω τά περι «νέας κριτικής ἐκδόσης».

Προσπερνώντας μέ ειλικρινή ἀπορία τό πῶς, στό μικρό χρονικό διάστημα τῆς ἐκδόσης, ἔγινε δυνατόν νά ἐξεταστοῦν καί νά ληφθοῦν ὑπόψη ὅλ' αὐτά, ἄς φτάσουμε στό τελικό ἐρώτημα. Λογικά σέ κάθε ἐκδοση δύο δυνατότητες ὑπάρχουν: Εἴτε τό πρωτότυπο λαμβάνεται ἀπό μιά προηγούμενη ἐκδοση (πράγμα καθόλου κακό, ὅταν δηλώνεται, κάκιστο ὅμως ὅταν ἀποκρύπτεται)· εἴτε, ἀλλιῶς, ἔχουμε νέα ἐκδοση ἐπὶ τῆ βάσει προηγουμένων, τῶν χειρογράφων κ.ο.κ., ὁπότε ὅμως τό ὄλο ζήτημα, ἡ οὐσία, συνίσταται στό πῶς καί τί χρησιμοποιήθηκε, μέ ποιές ἀρχές συγκροτήθηκε ἡ νέα ἐκδοχή τοῦ κειμένου. Στό βαθμό πού αὐτό δέν διευκρινίζεται, ἔστω μέ κάποιον τρόπο, ὀδηγοῦμαστε στήν ἀναξιόπιστία ὄχι μόνο τοῦ ἀποτελέσματος ἀλλά καί αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς προσπάθειας.

3. *Εἰσαγωγές καί σχολιασμός*: Τό κύριο χαρακτηριστικό τῆς σειρᾶς ὡς πρός τίς εἰσαγωγές καί τό σχολιασμό εἶναι ἡ μεγάλη ἀνομοιομορφία. Σέ πολλά ἔργα συναντᾶμε εἰσαγωγές ἰσχύοντες ποσοτικά καί ποιοτικά (μέ ἀκραίο παράδειγμα τούς τραγικούς: εἰσαγωγές μιάμιση-δύο σελίδων, ὕψους καί ποιότητας σχολικοῦ «λυσσαριοῦ») ἐνῶ σέ ἄλλα ἐκτενέστερες ἢ καί ἐκτενεῖς, πού, τουλάχιστον σέ μιά πρώτη ματιά, φαίνονται ἐπαρκεῖς ἢ καί ἱκανοποιητικῆς (γιά νά εἴμαστε δίκαιοι, στό σημείο αὐτό, στοὺς μεταγενέστερους τόμους φαίνεται νά ὑπάρχει σημαντική πρόοδος). Ἐξᾴλλου — ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά — σέ ἕναν τόμο, αὐτόν τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Ἡρακλείτου συναντᾶμε ἐκτενέστατο σχολιασμό, ἐνῶ στή συνέχεια παρατίθενται αὐτοῦσιες καί τρεῖς πολυσέλιδες μελέτες (τοῦ Κ.Δ. Γεωργούλη, τοῦ Π. Λεκατσᾶ καί τοῦ Sri Aurobindo, χωρίς καμιά ἐξήγηση γιά τήν ἐπιλογή τους καί χωρίς διβλιογραφική παραπομπή· σημειωτέον δέ ὅτι οἱ συγγραφεῖς ἐμφανίζονται μόνο στά περιεχόμενα ἐνῶ τά κείμενα, ἐντός, παρατίθενται νέτα-σκέτα, μόνο μέ τούς τίτλους τους). Ἐπιφυλάσσομαι γιά πῶς συγκεκριμένες παρατηρήσεις· ἐπισημαίνω ἀπλῶς, γενικά γιά τίς εἰσαγωγές, τήν πολύ περιορισμένη ἢ καί ἀνύπαρκτη διβλιογραφία, καθῶς καί τό ὅτι σέ ἀρκετές ἀπό αὐτές ἡ πραγμάτευση εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδη (ἐπικεντρώνοντας κατά κανόνα στόν βίο καί τά ἔργα), φτάνοντας κατευθεῖαν ἀπό τήν ἀρχαία ἐποχή στό σήμερα, ἀγνοώντας τά ὅσα μεσολαβοῦν σέ ἐπίπεδο ἔρευνας καί προβληματικῆς.

Ἡ ἀνομοιομορφία αὐτή (στό μέγεθος, τό ὕφος, τό περιεχόμενο, τήν ποιότητα εἰσαγωγῶν καί σχολίων) ἀποτελεῖ ἕνα σημαντικό ζήτημα. Σέ μιά σειρά περιμένει κανεῖς, παρά τίς διαφοροποιήσεις καί ἀποχρώσεις, μιά ἐνιαία γραμμή, μιά συγκεκριμένη λογική, καθῶς καί ἕναν τύπο σχολιασμοῦ καί εἰσαγωγῶν πού ἀπορρέει ἀπό αὐτήν. Ἐτσι ἡ ὑπάρχουσα ἀνομοιομορφία ἐντείνει τήν αἴσθηση τῆς προχειρότητας, ἀφοῦ δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι προκύπτει ἀπό μιά εὐκαιριακότητα, κάποιους τυχαίους καί συγκυριακούς παράγοντες.

Ἄς ἀνοίξουμε ἐδῶ μιά παρένθεση. Τό ὅτι πρόκειται γιά χρηστικές καί ὄχι φιλολογικές ἐκδόσεις ἀσφαλῶς δέν μπορεῖ νά ἀποτελεῖ ἄλλοθι γιά προχειρότητας ἢ ἐλλείψεις. Τό ἀντίθετο. Ἡ εὐθύνη καί τό βάρος εἶναι πολύ μεγαλύτερο, ἀκριβῶς ἐπειδή μιά τέτοια ἐκδοση «θά μπεῖ σέ κάθε σπίτι», θά φτάσει σέ χιλιάδες ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι δύσκολα θά ἐντοπίσουν καί θά ἀξιολογήσουν τά σφάλματα καί τά προβλήματα· ἐνῶ μιά ἐκδοση γιά εἰδικούς ἀπευθύνεται σέ πολύ λιγότερους καί μάλι-

στα σέ ἀνθρώπους κατά τεκμήριο ὑποψιασμένους.

Σέ ἐκδόσεις λοιπόν πού προορίζονται γιά «τό εὐρύ κοινό» εἶναι ἐντονη ἡ ἀνάγκη εἰσαγωγῶν, σχολίων, ὑπομνημάτων κ.ἄ. πού θά ἀνοίξουν ὀρίζοντες, θά εἰσάγουν στό πνεῦμα τοῦ συγγραφέα καί τῆς ἐποχῆς, στά προβλήματα τοῦ ἔργου, ἀφοῦ θά διαδαστοῦν ἀπό ἀνθρώπους πού, ἂν μή τί ἄλλο, δέν εἶναι ὑποχρεωμένοι νά τά γνωρίζουν. Ἀλλιῶς, ἡ ἐκδοση «ξεκρέμαστων ἔργων» ὀδηγεῖ συχνά στήν ἀδυναμία προσπέλασής τους ἢ, ἀκόμη χειρότερα, στήν ψευδαἰσθηση κατανόησης καί σέ παρανοήσεις: ἴσως εἶναι εὐχάριστο ἀλλά ὄχι γόνιμο νά διαβάσουμε λ.χ. τοὺς Προσωκρατικούς σάν παροιμίες ἢ ἀποστάγματα σοφίας.

4. *Συγκεκριμένα παραδείγματα ἀπό προηγούμενες κριτικές*: Διευκρινίστηκε εἰσαγωγικά ὅτι ξεφεύγει ἀπό τίς προθέσεις καί τίς δυνατότητες τοῦ παρόντος ἄρθρου ἡ συστηματική κριτική συγκεκριμένων μεταφράσεων τῆς σειρᾶς.

Θά ἀρκεσῶ ἐδῶ νά παραπέμψω σέ κριτικές — τίς μόνες πού ἔχω ὑπόψη μου καί ἀποτελοῦν τιμητικές, καί ἔγκαιρες, ἐξαιρέσεις μέσα στή γενική σιωπή. Πρώτη κριτική αὐτή τοῦ Παντελεῆ Μπουκάλα, γιά τούς «Ἀφορισμούς» καί τίς «Παραγγελίες» τοῦ Ἰπποκράτη, στήν *Καθημερινή* (4.2.1992), ὅπου μέ λεπτό καί διακριτικό τρόπο — ἴσως καί λόγω τοῦ ὅτι τότε ἡ σειρά ἔκανε τά πρώτα της βήματα — διατυπώνει τίς ἐπιφυλάξεις του καί σημειώνει μιά σειρά προχειρότητες καί σφάλματα (κυρίως γλωσσικά, τυπογραφικά ἢ σχετικά μέ τό ἀρχαίο κείμενο). Στήν ἴδια ἐφημερίδα, ὁ Γιάννης Χριστιανίδης, δύο χρόνια ἀργότερα (31.5.1994), κρίνει τά «Ἀπαντα» τοῦ Διόφαντου, μέ ἐξίσου εὐγενικό τρόπο, καταλήγοντας ὅμως σέ συμπεράσματα διόλου εὐγενῆ καί κολακευτικά γιά τήν ἐκδοση: Πέραν τοῦ «οἰκτροῦ ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου», μέ μιά προσεκτική συγκριτική μελέτη ἀποδεικνύει ὅτι τό (ἀραβικό) πρωτότυπο ἀποτελεῖ φωτογραφική ἀναπαραγωγή τῆς γαλλικῆς ἐκδόσης τοῦ 1984, μέ ἀπαλοιφή τοῦ κριτικοῦ της ὑπομνήματος: ἀντιστοίχως δείχνει πῶς τόσο ἡ μετάφραση ὅσο καί τά σχόλια προέρχονται ἐκ τοῦ γαλλικοῦ.

Τέλος, ἡ Βάσω Κινητή στόν *Πολίτη Δεκαπενθήμερο*, ἐκτός ἀπό τίς γενικές παρατηρήσεις γιά τήν σειρά, ἐπανέρχεται στό ζήτημα τῆς «ληηλασίας» τῆς γαλλικῆς ἐκδόσης τοῦ Διόφαντου ἀπό τόν «Κάκτο» (τ.3, 22.4.1995, σ. 38-41) καί τίς ἀντιδράσεις τοῦ ἐκδότη.

Θά μπορούσε νά παρατηρήσει κανεῖς ὅτι εἶναι, ἄδικο νά ἐπιμείνουμε σέ ἕναν ἀπό τούς 352 τόμους. Καί ἀσφαλῶς δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ ὅτι ὅλα τά ἔργα τῆς σειρᾶς, οὔτε ὑπονοεῖται ἐδῶ, ἢ τά *περισσότερα* προέκυψαν μέ τέτοιο τρόπο. Ὅμως, τό ζήτημα δέν εἶναι ποσοτικό. Κατά τή γνώμη μου τουλάχιστον, ἀρκεῖ ἔστω καί μιά περίπτωση γιά νά τρωθεῖ καίρια τό κύρος τῆς σειρᾶς, ἀφοῦ τέτοια δείγματα ἐκδοτικῶν ἠθῶν καί ἔλλειψης δεοντολογίας (σέ συνδυασμό μέ τήν ἀναωνυμία τῶν μεταφραστῶν καί τήν ἀσάφεια προέλευσης τῶν κειμένων) δημιουργοῦν εὐλογες ἀνησυχίες καί γιά τούς ὑπόλοιπους τόμους. Καί ὅσον ἀφορᾶ τά ἐκδοτικά ἦθη, παραπέμψω στήν ὁμώνυμη ἐπιστολή τοῦ Ἀντώνη Σακελλαρίου στόν *Πολίτη Δεκαπενθήμερο* (τ. 11, 29.9.1995, σ. 50), ὅπου καταγγέλλει ὅτι στήν ἐκδοση 4 δημογιορῶν τοῦ Δημοσθένη (τήν εἰσαγωγή, τά σχόλια καί τή μετάφραση τῶν ὁποίων εἶχε κάνει ὁ ἴδιος) τό ὄνομα του ἔχει παραλειφθεῖ καί ἀντικατασταθεῖ ἀπό τό «Φιλολογική Ὀμάδα Κάκτου», μαζί μέ ἄλλες ἀθαιρεσίες! Ἡ ἐπιστολή περιμένει ἀκόμη τή διάφυσή της.

5. *Τό γενικό πνεῦμα τῆς σειρᾶς*: Γιά τό γενικό πνεῦμα, ἐνδεικτικές εἶναι οἱ δύο βασικές διαφημίσεις τῆς σειρᾶς: Στήν πρώτη, κεντρικό σλόγκαν κατέχει ἡ ἀπόφανση: «Οἱ Ἕλληνες τά εἶπαν ὅλα. Γιά τή φιλοσοφία — γιά τήν ἐπιστήμη — γιά τήν πολιτική — γιά τήν ὑγεία — γιά τόν ἄνθρωπο. Ἡ σκέψη τοῦ 2000 προβάλλει μέσα ἀπό τά κείμενά τους», ἐνώ στή δεύτερη προβάλλει τό ἐρώτημα «Θές νά πᾶς μπροστά; Γύρνα πίσω». Τό ἄν τά παραπάνω ἀρμόζουν σέ ἐκδοση ἀρχαίων συγγραφέων ἢ σέ διαφήμιση ὀνειροκρίτη καί λαϊκῶν ἀναγνωσμάτων ἄς τό κρίνουν οἱ ἀναγνώστες.

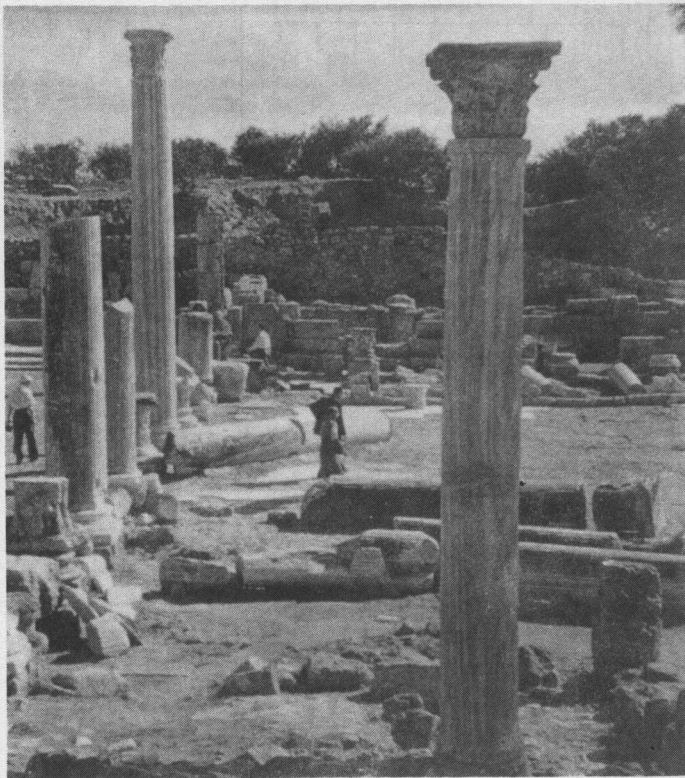
Ἐξ ἐπισημάνουμε μόνο ὅτι ὁ λαϊκισμός, ἡ ἔπαρση, ἡ αὐθαιρεσία καί ὁ χλευασμός τῆς ἐπιστημονικῆς δουλειᾶς ὡς περιττῆς πολυτέλειας φαίνεται νά χαρακτηρίζουν τήν ἐκδοση καί τόν ἴδιο τόν ἐκδότη συνολικά. Παραθέτω ἀπό συνέντευξη τοῦ ἐκδότη Ὀδυσσεά Χατζόπουλου: «Ἀντιδρῶν οἱ φιλόλογοι, γιατί εἶναι ἀγράμματοι. [...] Ἦρθε ἕνας καθηγητής πανεπιστημίου καί μοῦ εἶπε ὅτι οἱ ἐκδόσεις εἶναι κάπως λαϊκές, γιατί δέν ἔχουν criticus apparatus (κριτικό ὑπόμνημα). Ἐγώ φώναξα στόν περιπτερά πού εἶναι ἀπέναντι στήν πόρτα μου: — Ἀνδρέα, ἔχεις criticus apparatus; Μοῦ λέει. — Δέν ἔχω, θά στό φέρω τή Δευτέρα» (*Ἐλευθεροτυπία*, 25.10.1994).

Ἐξ διευκρινήσουμε ὅτι ἡ ἐπιλογή ἐκδόσεων προσιτῶν, εὐχρηστών, χωρίς κριτικό ὑπόμνημα εἶναι ἀπολύτως θεμιτή, γιά λόγους πού ὑπαγορεύονται ἀπό τόν ὄγκο καί τό κόστος τοῦ βιβλίου, τίς διαθέσιμες δυνάμεις, τοῦ χρόνου τῆς ἐκδόσεως, τήν ἀνάγκη εὐρείας διάδοσης τῶν κειμένων κ.ο.κ. Ὅμως, κάτι τέτοιο μπορεῖ νά γίνει μόνο μέ ἀπόλυτο σεβασμό καί τήν ἀξιοποίηση τῆς ὑπάρχουσας ἐπιστημονικῆς δουλειᾶς. Ἄν, ἀντίθετα, προτιμᾶμε τίς λαιωδίες, τά φτηνά εὐφυολογήματα περί «ἀπέναντι περιπτεράδων», τότε εἶναι βέβαιο ὅτι τό πνεῦμα αὐτό μᾶς ὀδηγεῖ, σχεδόν ἀναπόφευκτα, ὄχι σέ εὐχρηστες ἢ ἐκλαϊκευμένες, ἀλλά σέ ἀνεύθυνες καί ἐκχυδαϊσμένες ἐκδόσεις.

Ἐκεῖ, ὅμως, πού ἡ ἀσυνδοσία καί τό θράσος φτάνει στό ἀπόγειο, εἶναι ὅταν ὁ ἐπιμελητής καί μεταφραστής τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως τοῦ Διόφαντου Ρ. Ρασέντ κάνει αἴτηση ἀσφαλιστικῶν μέτρων γιά τήν κλοπή τῆς πνευματικῆς του ἐργασίας. Ἀπαντᾷ ὁ Ὁ. Χατζόπουλος: «Εἶναι πρωτοφανές ἕνας ἀλλοδαπός μελετητής νά προσφεύγει στά δικαστήρια ζητώντας νά καοῦν ἀρχαία ἑλληνικά συγγράμματα [...] Δέν θεωροῦμε ὅτι ὁ Ρασέντ συνέβαλε στό ἔργο τοῦ Διόφαντου σέ τέτοιο σημεῖο πού νά ἐπιτρέπεται νά ἐπικαλεῖται πνευματικά δικαιώματα γιά ἕνα κείμενο τοῦ 250 μ.Χ.» (βλ. σχετικά τήν κριτική τῆς Βάσως Κιντή, ὁ.π., πού θέτει καί σχολιάζει, μέ τόν τρόπο πού πρέπει, τό ζήτημα).

* * *

Πρὶν δλοκληρώσουμε, μιά παρατήρηση γιά τή σημασία τῆς προκειμένης σειρᾶς. Πιθανότατα, ἂν ὁ «Κάκτος» εἶχε βγάλει ἀπλῶς κάποιες πρόχειρες ἐκδόσεις ἀρχαίων, νά μὴν ἀσχολούμασταν κανέ με αὐτές — δέν εἶναι ἄλλωστε ἡ πρώτη φορά. Ὅμως, ἐδῶ ἐμφανίζεται μιά συνολική σειρά, πού μέ τυμπανοκρουσίες ἀναγγέλλεται ὡς ἡ πλέον σύγχρονη, ἔγκυρη κλπ., καί δυστυχῶς (λόγω τῶν ὑπαρκτῶν ἀναγκῶν

ἀλλά καί μέσα ἀπό τίς προσφορές κουπονιῶν τῆς Ἐλευθεροτυπίας καί πρωτοβουλίες ὅπως ἡ τελευταία τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς) καθιερώνεται, ἐκτοπίζοντας τίς προηγούμενες σειρές καί δημιουργώντας ἕνα δεδομένο τό ὁποῖο θά συναντᾶμε συνεχῶς μπροστά μας τά ἐπόμενα χρόνια.

Οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ «Κάκτου», ἐν πάσῃ περιπτώσει, πολιτεύονται ὅπως αὐτοὶ νομίζουν. Τό ζήτημα εἶναι οἱ ἄλλοι, οἱ ἀποδέκτες τῆς σειρᾶς, καί εἰδικά ἡ ἐπιστημονική κοινότητα τί πράττει. Ἡ σειρά κλείνει πέντε χρόνια, ἀποτελώντας ἕξ ἀντικείμενο ἕνα ἀπό τά πιό βαρύνοντα ἐκδοτικά γεγονότα, ἡ ἀπουσία ὅμως κριτικῶν εἶναι ἐντυπωσιακή. Ἡ ἀνάγκη γιά ἐπιστημονικές κριτικές, πού θά σταθμίσουν καί θά ἀξιολογήσουν συγκεκριμένα τίς ἐκδόσεις, εἶναι περισσότερο ἀπό ἀναγκαῖα.

Τελειῶνω ἐπιστρέφοντας στό γεγονός πού ἀποτελεσε τήν ἀφετηρία τοῦ ἀρθροῦ: τό Ἐθνοδάνειο. Ἡ Ἐθνική Τράπεζα θά μπορούσε, πρὶν προχωρήσει σέ τέτοιες πρωτοβουλίες, νά ζητήσει τή γνώμη τοῦ κατ' ἐξοχήν ὑπεύθυνου καί καθ' ὕλην ἀρμοδίου: τοῦ ΜΙΕΤ. Ἐνός ἰδρύματος πού, ἂν τό καλοσκεφτοῦμε, θά ἦταν ἀδιανοήτο νά προβεῖ στήν ἐκδοση μᾶς τέτοιου τύπου σειρᾶς.

Ἡ Ἐθνική Τράπεζα, μέ τό συγκεκριμένο δάνειο, προσδίδει τό κύρος της στοὺς ἀρχαίους τοῦ «Κάκτου». Ἐξ γνωρίζουν, ὅμως, οἱ ἰθύνοντες τῆς Τράπεζας ὅτι ὑφίσταται καί ἡ ἀντίστροφη διαδικασία: μπορεῖ ὁ «Κάκτος» νά ἀφελεῖται καί νά ἀναβαθμίζεται, ταυτόχρονα ὅμως καί ἡ Ἐθνική, πράττοντας τοιοῦτοτρόπως, διακινδυνεύει τό κύρος καί τή σοβαρότητά της.

ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

της Διώνης Καγγελάρη

«Τίς μεταμορφώσεις» είχε για θεματικό άξονα, φέτος, τό Φεστιβάλ Άργους και την Κυριακή 16 Ιουνίου* ή Όλια Λαζαρίδου μπήκε κρυφά σάν τόν κλέφτη στό άρχαίο θέατρο, ανακάλυψε ένα χρυσό κλειδί στην όρχήστρα πλάι στη λιμνούλα μέ τά νούφαρα κι άρχισε νά ξεκλειδώνει, τή μία μετά τήν άλλη, κλειστές πόρτες παραμυθιών.

Πρόκειται για τά «Παραμύθια τών Άδελφών Γκρίμ», σκηνικό κοντσέρτο τού Γιώργου Κουμεντάκη, σέ σκηνοθεσία - κοστούμια Δημήτρη Παπαϊωάννου και οι μουσικοί τού Νέου Έλληνικού Κουαρτέτου (Γιώργος Δεμερτζής - βιολί, Δημήτρης Χαϊδαράκης - βιολί, Πάρις Άναστασιάδης - βιόλα, Άπόστολος Χανδράκης - βιολοντσέλο) έχουν ήδη πάρει θέση επί σκηνής.

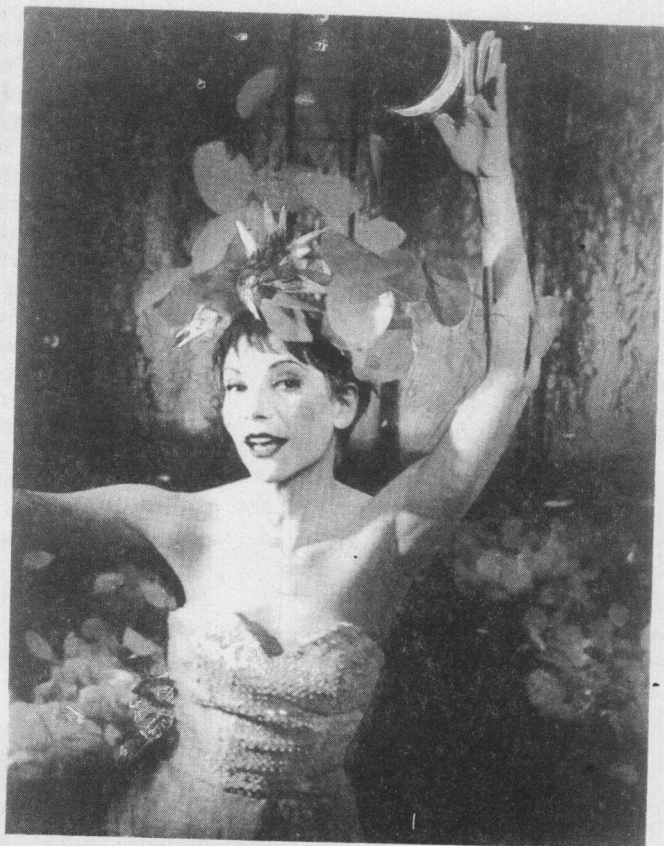
Όλα ξεκίνησαν πριν από έναν χρόνο — μάς πληροφορεί μέ τό σημείωμά του ό συνθέτης στό πρόγραμμα — όταν ή Λαζαρίδου έδωσε τήν ιδέα στόν Σταύρο Πετσόπουλο τής «Άγρας» νά παρουσιαστούν σέ CD όρισμένα από τά παραμύθια τής τρίτομης έκδοσης. Η άνάγνωσή τής «μάς όδήγησε στη μουσική έκφορά τού λόγου και άπ' αυτό γεννήθηκε ή μουσική. Η άμεσότητα τής άφήγησης και ή άφηρημένη έκφρασή τής μέσω τής μουσικής έπρεπε νά στεγαστούν σέ ήχητικά περιβάλλοντα, ένα για κάθε παραμύθι».

Μέσα στην άργολική νύχτα ή μουσική δωματίου ξεχύθηκε στό άνοιχτό θέατρο ενώ ή ένότητα τού ήχοχρώματος πού προέκυπτε από τό σύνολο τών τεσσάρων έγχόρδων ήρθε νά συνδυαστεί μέ τήν φωνή τής ήθοποιού και τή «σύνθεση ήχων» (Βασίλης Κουντούρης - Κώστας Μπώκος). Μέ ζωνηράδα και συναίσθημα ή μουσική ύπογράμμισε αϊτόν τόν κόσμο τής όμορφιάς, τής άθωότητας και τής σοφίας πού φανερωνόταν μέσα από τίς λέξεις και συνόδευε τήν ήρωίδα στίς περιπλανήσεις τής στά έξι παραμυθένια μονοπάτια: Τό χρυσό κλειδί - Κοκκινοσκουφίτσα, Η ψείρα και ό ψύλλος. Ό θαυμαστός βιολιστής. Η όμορφη Κατερινούλα και ό Πίφ Πάφ Γατζονούρης, Γιορίντε και Γιορίγγελ Η Τριανταφυλλένια.

Γοπητευτική, άθωα και πανέξυπνη ή Λαζαρίδου άφηγείται και ύποδύεται τούς ήρωες πού οι άδελφοί Γκρίμ άντλησαν από τή γερμανική μυθολογική παράδοση. Κι όσο περνάει ή ώρα ή βραδιά γίνεται δική τής, σέ δικό τής ρεσιτάλ έκτυλίσσεται. Άλλωστε τό θέατρο μία πρωτίστως μεταμόρφωση γνωρίζει: τού ήθοποιού. Σάν θαυματοποιός πού ξέρει νά εκπλήσει μέ τήν έπιδεξιότητά του, κρύβει και τήν ίδια στιγμή φανερώνει τά μυστικά τής, παρασύρει τό θεατή σέ όνειρα κι άμέσως τόν ξυπνάει.

Έπάνω τής θέλησε νά επικεντρώσει τή σκηνοθεσία του ό Δημήτρης Παπαϊωάννου, τονίζοντας ιδιαίτερα τή χάρη και τό χιούμορ, φροντίζοντας για τήν έξαιρετική κίνησή τής. Στη χορογραφία και στά κοστούμια του τά παραμύθια έσμυγαν μέ τό μιούζικ-χάλ. Η Κοκκινοσκουφίτσα φόρεσε μακριά τουαλέτα και τό σκουφάκι από κόκκινο βελούδο έγινε κομψό καπέλο.

Άπό τό νερό τής λίμνης δέν βγήκε αυτοπροσώπως ό βάτραχος για νά άναγγείλει τό χαρμόσυνο νέο στη βασίλισσα, αλλά ένα άκουστικό τηλεφώνου. Ξεχώρισε ή χορο-

γραφική σύλληψη και έκτέλεση τής «Ψείρας και τού Ψύλλου», όπου τά παθήματα δηλώνονταν μέ αντίστοιχες κινήσεις καθώς και ή σκηνική μεταφορά τής Όμορφης Κατερινούλας σέ σκανταλιάρικο κοριτσάκι πού ζωγραφίζει τίς δυσκολίες τού Πίφ Πάφ Γατζονούρη.

Άντίθετα, τό σκηνικό τού Σωκράτη Σωκράτους άδικούσε τό θέαμα, δέν έδενε μέ τό χώρο και τό εϋτελές τού ύλικού του μόνο άν «έπαιζε» στην παράσταση θά μπορούσε νά σταθεί. Έναν άέρινο πρίγκιπα έδωσε μέ τόν χορό του ό Γιάννης Γιαπλής αλλά ή θεαματική έλευσή του, ή ύπέρ τό δέον όμορφιά τής τελικής εικόνας τής ώραιάς κοιμωμένης και τή περιττή εικονογράφηση τής προσέδωσαν μία γλυκερή διάσταση.

Όύτως ή άλλως, ή νύχτα ήταν κερδισμένη. Τά κλασικά παραμύθια, τό ξέραμε κι από τόν Μπροούντο Μπετελάιμ, κάνουνε καλό στά παιδιά, γιατί ή δομή τους βασίζεται σέ σοφία αίωνων και τά βοηθούν νά ξεπερνούν μέσα από τίς περιπέτειες τού ήρωα τίς δικές τους άγωνίες. Άλλά και τά μεγάλα παιδιά φαίνεται έχουν κάπου κάπου άνάγκη από παραμύθια. Και ή Όλια Λαζαρίδου ήξερε νά μάς παρασύρει σέ κείνα τά μακρινά, τά χαμένα, παραδεισένια χρόνια, πριν δηλαδή από τό φίδι και τό μήλο... Τά μήλα, άχ, τά μήλα...

* Τήν ίδια μέρα πού ό Λεοπόλδος Μπλομ μεταμορφώθηκε σέ Όδυσσέα στό Δουβλίνο τού 1904...

ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΗΤΕΡ ΧΑΝΤΚΕ

Καταλαβαίνω ότι μπορεί ο Πήτερ Χάντκε να ξεγεραθεί κατά της δαιμονοποίησης του σερβικού λαού από μεγάλη μερίδα των γερμανόφωνων και ευρωπαϊκών μέσων μαζικής ενημέρωσης. Καταλαβαίνω ακόμα ότι σε ένα κείμενο πολεμικής οι αναφορές στους λαούς αλλά και στις πολιτικές ηγεσίες των λαών της πρώην Γιουγκοσλαβίας μπορεί να μην είναι διόλου ισορροπημένες ή πλήρεις. Συμφωνώ επίσης ότι ένα τέτοιο κείμενο πρέπει να γίνει γνωστό και στην Ελλάδα.

Καταλαβαίνω όμως πολύ λιγότερο πώς ή Λουκία Ρίτσαρντς που προλογίζει το κείμενο του Πήτερ Χάντκε (*Ο Πολίτης Δεκαπενθήμερος*, 10 Μαΐου 1996) ασχολείται μόνο με το να καταγγείλει τις αντιδράσεις που ακολούθησαν από την πλευρά των διαφόρων εντύπων και διανοουμένων της Γερ-

μανίας και της Ευρώπης. Ένώ απευθύνεται στο ελληνικό κοινό, ένα κοινό εξοικειωμένο με τη δαιμονοποίηση των ...υπόλοιπων λαών της πρώην Γιουγκοσλαβίας, προς το οποίο απευθύνεται επιπλέον εδώ και καιρό ή πλειοψηφία των ελληνικών ΜΜΕ για να του εξηγήσουν πόσο άδικα κατηγορούνται οι Σέρβοι, εννοώντας τον Κάρατζιτς και τον Μλάντιτς.

Δέν είναι βέβαια πάντα υποχρεωμένος κανείς να είναι πλήρης όταν γράφει για ένα επίκαιρο θέμα. Υπάρχουν όμως όρια στη μερικότητα. Αν θέλει κανείς να είναι σήμερα αποκαλυπτικός ως προς τις δυτικές κυβερνήσεις και τους ειδησεοκαπτήλους τους, θά πρέπει να αναγνωρίζει με πόσο «ισορροπημένο» τρόπο έχουν συμπεριφερθεί απέναντι στις αντιμαχόμενες πλευρές και με πόση κατανόηση έχουν στηρίξει τη δικαίωση των εθνικών εκκαθαρίσεων. Για να είναι κανείς με αυτό τον τρόπο αποκαλυπτι-

κός, θά πρέπει φυσικά να πιστεύει ότι οι εθνικές εκκαθαρίσεις ακόμη κι αν οδηγούν σε τετελεσμένα γεγονότα είναι και ανοιχτές πληγές που δέν κλείνουν με τη στήριξη αυτών που τις οργανώσαν.

Αν θέλει κανείς να δικαιώσει τους απλούς ανθρώπους που υπέφεραν από αυτό τον πόλεμο, δέν αρκεί να εντοπίσει ποιοί συγκοφαντήθηκαν περισσότερο από τους ξένους ή τους δικούς μας ειδησεοκαπτήλους. Η διαδικασία της αναγνώρισης και της τιμωρίας των εγκληματιών πολέμου, όπως και η διεκδίκηση της επιστροφής των προσφύγων στα σπίτια και στις περιοχές τους είναι κρίσιμα πεδία πολιτικής αντιπαράθεσης σχετικά με το μέλλον των λαών της Βοσνίας, της Κροατίας και της Νέας Γιουγκοσλαβίας και το μέλλον των πολιτικών καθεστώτων.

Πέτρος Λινάρδος-Ρυλιμόν

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΑΧΥ

Νέες κυκλοφορίες

ΜΑΤΙΕ ΚΑΣΟΒΙΤΣ - ΖΙΛ ΦΑΒΙΕ

Το μίσος

(ΣΕΝΑΡΙΟ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΙΝΙΑ)

ΤΖΕΦ ΝΤΟΟΥΣΟΝ

Ταραντίνο

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ

SUB COMANDANTE MARCOS - EZLN

Ζαπατίστας

Η ΦΛΟΓΑ ΤΗΣ ΕΞΕΓΕΡΣΗΣ

ΜΠΟΡΙΣ ΚΑΓΚΑΡΛΙΤΣΚΙ

Παλινόρθωση στη Ρωσία

ΓΙΑΤΙ ΛΙΠΕΤΥΧΕ Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ

ΡΙΤΑ ΜΑΝΤΟΤΟ

Ο οικοκαπιταλισμός

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΩΣ ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Διαφήμιση και το νόημα του χώρου

Κεντρική διάθεση: ΠΡΟΟΔΟΣ • Μεσολογίου 5, Αθήνα
Τηλ.: 38.21.001 • Fax: 38.29.207